

GİRİŞ

Yakındoğu kùltürüne ve tarihine Şekil veren en önemli ve baskın unsurlardan biri hangisidir diye bir soru sorulduğunda Őüphesiz ki birçok kişinin cevabı Assurlular olacaktır. Nitekim Mezopotamya'ya, Suriye'ye, Anadolu'nun güneydoğusu hatta İç Anadolu'ya bakıldığında Assurluları işaret eden birçok yerleşme, yazıt, stel veya kaya kabartması gibi birçok kanıt görmeniz son derece olağandır.

Mezopotamya'ya M.Ö. 3. binyılın sonunda göç ettikleri ve Ur III.Sülale tarafından yönetilen¹ Assurlular daha sonra ise Mezopotamya'da, olasılıkla M.Ö. 2.binyılın ilk yarısında Babil egemenliğinden ayrılarak Şamsi Adad I (M.Ö. 1814-1782) yönetiminde güçlü bir krallık oluşturup bağımsızlığını ilan etmişlerdir.² Bu kralın hükümdarlığından sonra Babil kralı Hammurabi (M.Ö. 1792-1750) döneminde yeniden Babil egemenliğine girmesine rağmen Assur Devleti dünya tarihinde görülen en uzun ömürlü devlet olma niteliğine sahip olan güçlerden biri olmayı başarmıştır. Mezopotamyalı kültürel bir unsur olan Assurlular, Anadolu ile kurdukları yakın ilişkiler nedeniyle Anadolulu kültürel özellikleri Mezopotamya'ya taşırlarken, Mezopotamya'ya ait unsurları da Anadolu'ya taşımışlardır. Öyle ki krallar için yapılan saraylar Anadolu'dan götürülen ahşap, taş veya onlarca çeŐit madenle süslenirken söz konusu malzemeler, saraylarda yaŐanılan ihtiŐama ve zamana tanıklık etmişlerdir.

Günümüze son derece zengin yazılı ve görsel miras bırakan Assurluları tam olarak aydınlatılmış bir uygarlık olarak görmek olası değildir. Çünkü çok geniş ve farklı coğrafi ve kültürel alanları bünyesinde barındıran, bu alanlarda hakimiyet süren bir devletin yaşadıkları, düşünce sistemleri, toprak yönetim tarzları, yaŐanılan sorunlar

¹ Oates 1972, 799-804.

² Sevin 1999, 7-8.

ve daha akla gelebilecek birçok soru ve problemler elimizde bulunan zengin yazılı ve görsel kanıta rağmen maalesef gizemini hala korumaktadır. Örneğin tezimizin bir bölümünü de oluşturan, Assur tarihi coğrafyasında hala birçok sorunun ve tartışmanın varlığı bilinmektedir. Birçok kral yazıtları, annaller ve yazılı belgeye rağmen bu soruların cevaplanması zaman alacak gibi görünmektedir. Ayrıca Assur egemenliğinin görüldüğü coğrafi alanlarda yapılan yüzey araştırmaları ve kazıların sayıca az olması da söz konusu cevapların elde edilmesini geciktirdiğini söyleyebiliriz.³

Assur tarihine bakıldığında imparatorluğun büyüüp güçlenmesine paralel olarak etki sahasının arttığı ve hükmettiği coğrafi sınırların genişlediği görülür. Durum böyle olunca, Assur İmparatorluğu bulunduğu coğrafi konumu nedeniyle dışa bağımlı bir hal kazanmıştır. Tez konumuzu oluşturan Cizre-Silopi Bölgesi bu anlamda Assur İmparatorluğu'nun eksikliklerini giderebilecek politik ve coğrafi öneme sahip olan bir bölgedir.(Harita 1; Resim 1) Nitekim bugün rahatlıkla görebildiğimiz, ovanın jeopolitik öneminin Assurlular tarafından fark edilmesi hiç de zor olmamıştır. Tarımsal anlamda son derece zengin potansiyele sahip olan bölge, içinde birçok su kaynağı ve nehir barındırmaktadır. Ayrıca ticari güzergahlar üzerinde bulunan Cizre-Silopi Ovası, Anadolu'ya ulaşmak için kilit bir konuma sahipken, Anadolu'dan gönderilen tarım ürünlerinin nehir trafiğiyle güneydeki merkeze ulaştırılmasında da önemli görev üstlenmektedir. Üstelik Cizre-Silopi Bölgesi'nin Assur açısından daha da önemli olan yanı, özellikle Urartu'nun gelişip güçlendiği M.Ö. 9. yy'da Assur merkezi ile Urartu arasında tampon bir bölge olmasında yatmaktadır. Nitekim Menua dönemiyle birlikte Urartu'nun Assur topraklarının kuzey sınırına doğru geldiği ve Assur üzerinde bir tehdit oluşturduğu yazılı kaynaklar tarafından doğrulanmaktadır.

Ülkemiz arkeolojisi açısından son derece önemli ve aynı zamanda hakkında çok az şey bilinen Cizre-Silopi Bölgesi yüzey araştırmalarının neden yapıldığı ve bölgede yapılan bilimsel araştırmaların önemi açıkça görülmektedir. Nitekim Cizre-Silopi

³Arkeolojik araştırmaların eksikliğini gidermek konusundadolaylı katkıları olduğunu düşündüğüm, Şırnak ve çevresinde bilimsel araştırmalar yapmamızda büyük emekleri bulunan değerli güvenlik güçlerimize, Şırnak Valiliği'ne, ŞIRGEV'e, Cizre Öğretmen Evi yetkililerine ve şoförümüz R. Erol'a sonsuz teşekkür ederim.

Ovası ve çevresinde 2004-2006 yılları arasında yapılan yüzey araştırmaları sonucunda 61 yerleşim yeri tespit edilmiştir. (Harita 2) Güvenlik nedeniyle kısıtlı alanlarda, kısıtlı imkanlarla gerçekleştirilen çalışmalara rağmen tespit edilen yerleşim sayısı bölgenin önemini gözler önüne sermektedir. Günümüzde de hakkında çok az Şey bilinen bu bölge, yukarıda değinilen ve Assurlular'a ait olan sorunların özömlenmesine büyük katkılar sağlamaya adaydır.

Bu kadar kilit bir konuma sahip olan Cizre-Silopi Bölgesi, Assurlular tarafından *Ulluba* olarak adlandırılmaktadır. Urartu'nun güney yayılımı ve Tiglat Pileser III'ün bölgede hakimiyet kurmasıyla birlikte bu topraklar doğrudan bir Assur eyaleti konumuna getirilmiş ve *Maşennu* ya da *Abarakku* olarak adlandırılmıştır. Tez konusu olarak Cizre-Silopi Bölgesi'ni seçmemde gerek bölgede tarafımızca yapılan arkeolojik yüzey araştırmaları ile bölgeyi yakından tanımam, bu bölgeyi Anadolu ile Mezopotamya'nın birleşme noktası olarak görmem, bölgede yaptığımız çalışmalar doğrutusunda oluşan kişisel gözlemlerim ve bölge hakkında çok az Őeyin biliniyor olması rol oynamıştır. Bu amaçla başladığım tezimin, hakkında az Şey bilinen bölge için bir kapı aralıyacağımı umut ediyorum. İleri sürölen görüşler eksik ya da yanlış olsa bile, ileride sağlanacak daha net veriler ve kalıntılar doğrutusunda daha sağlam bilgiler oluşturacağı kanısındayım.

Hazırlamış olduğum "Yeni Assur Dönemi'nde Cizre-Silopi Ovası" adlı tezimin "Cizre-Silopi Ovası'nın Coğrafi Özellikleri" başlıklı I. Bölümü'nde bölgenin coğrafi özellikleri genel hatlarıyla verilmiştir. Bölgenin sahip olduğu coğrafi özellikleri bu şekilde vererek Cizre-Silopi Ovası'nın öneminin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amaçlanmıştır.

Tezimin "Cizre-Silopi Ovası'nın Yeni Asur İmparatorluğu'ndaki Yeri ve Önemi" başlıklı II. Bölümü'nde ise ovanın avantajlı coğrafi şartlarının Assur açısından sahip olduğu ekonomik ve politik öneme değinilecektir. Bununla birlikte bu bölümde Assurlular'ın politik anlamda oluşturdukları vasal topraklar ve eyaletler hakkında bilgi verilecektir. Bu kavramların ne anlama geldikleri ve işlevlerinin ne

olduklarının bilinmesi aynı zamanda bir eyalet olan Cizre-Silopi Ovası'nın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

“Yeni Asur Dönemi'nde Cizre-Silopi Ovası ve Yakın Çevresi'nin Siyasi Tarihi” başlıklı III. Bölümde ovanın Yeni Assur Dönemi siyasi tarihi ele alınacaktır. Bu bölümde, ova içinde Yeni Assur Dönemi krallarının yaptıkları faaliyetler verilirken aynı zamanda ova ile son derece yakın ve sıkı ilişkiler içinde bulunan, coğrafi olarak da birbirinden kopuk olmayan Tur Abdin (Kaşiyari) Bölgesi'nin de siyasi olaylarına değinilecektir.

“Cizre-Silopi Ovası'nın Tarihi Coğrafyası ve Ovanın Yeni Asur Eyaleti Olması” başlıklı IV. Bölümde, tezimin tarihi coğrafya kısmını içermektedir. Bu bölümde *Ulluba* Bölgesi'nin coğrafi konumu gözler önüne serilmesi için yakın ilişki içinde bulunduğu Habhu, Katmuhu, Kumme ve Ukku topraklarından bahsedildikten sonra *Ulluba* ve *Mašennu* Eyaleti'nden bahsedilecektir. Bu doğrultuda gerek ovanın gerekse çevresinin lokalizasyonu gözler önüne serilmiş olacaktır. Ayrıca bu bölümde yazılı belgelerde bulunan, *Mašennu* Eyaleti içinde ve yakın çevresinde yer alan olası kentler verilmiş; bazıları için mevcut bilgiler verilerek bir kısmı hakkında tarafımda yeni yorumlar yapılacaktır.

“Bölgedeki Son Arkeolojik Araştırmalar Işığında Yeni Asur Varlığının Değerlendirilmesi” başlıklı V. Bölüm'de, ise ova içinde Assur buluntularının ele geçtiği yerleşimler ve bu yerleşimler hakkında bilgiler verilerek ovanın Yeni Assur Dönemi'ndeki yerleşim şablonu ortaya konmaya çalışılacaktır.

I. BÖLÜM

CİZRE-SİLOPİ OVASI'NIN COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin nüfusunun en önemli geçim kaynağını tarımsal faaliyetler meydana getirmesine karşın, tarımsal üretim kuraklık ve sulama yetersizliği nedeniyle son derece kısıtlı durumdadır. Üretimde verimliliği düşüren en önemli etken olan nadas, bölge illerinin topraklarında büyük bir yüzde işgal eder. Bölgeden geçmekte olan büyük su potansiyeline sahip Fırat ve Dicle Nehirleri'nden sulama ve enerji sağlamada yararlanmak için, dolayısı ile bölgedeki toplumsal ve ekonomik yaşamın büyük ölçüde değiştirilmesini gerçekleştirmek amacıyla Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) hazırlanmış ve uygulamaya konmuştur.⁴ GAP, sulama açısından büyük öneme sahiptir. Nitekim GAP'ı oluşturan 13 proje ile Aşağı Fırat Havza'sında 1.1 milyon hektar, Batı ve Orta Dicle Havzası'nda 0.6 milyon hektar olmak üzere toplam 1.7 milyon hektar tarım arazisinin sulanması planlanmaktadır.⁵

Güneydoğu Anadolu içinde bulunan ve tezimizin konusunu oluşturan Cizre-Silopi Ovası daha çok bugünkü Cizre-Silopi ilçelerinin sınırları içinde bulunan geniş düzlükleri kapsarken antik dönemde içinde zengin tarımsal alanlar ve ticari yollar bulunduran oldukça önemli bir bölgeydi. Günümüzde de verimli tarımsal alanlara sahip olan ve ticari güzergah olma niteliğini devam ettiren ova⁶ tam olarak Türkiye-

⁴ Necdet ve Işık 1993, 45.

⁵ Aşağı Fırat Projesi, Karakaya Barajı ve HES, Sımr Fırat Projesi, Suruç-Baziki Projesi, Adıyaman-Kahta Projesi, Adıyaman-Göksu Projesi, Gaziantep Projesi, Dicle-Kralkızı Projesi, Batman Projesi, Batman-Silvan Projesi, Garzan Projesi, .İlisu Projesi, Cizre Projesi Necdet ve Işık 1993, 55-56. Ilisu ve Cizre Baraj Gölleri'nin Dicle Nehri üzerinde inşası ile birlikte Batman'dan Cizre'ye kadar olan alanda yaklaşık olarak 334 km²'lik bir alan sular altında kalacaktır. Cizre Barajı denizden yaklaşık olarak 409.4 m yükseklikte ve 21 km karelik bir alanı kaplaması düşünülürken, Ilisu Barajı denizden yaklaşık 530 m yüksekte ve 313 km karelik bir hacime sahip olacak şekilde tasarlanmıştır. Algaze 1988, 241-281.

⁶ Cizre'den Zaho'ya kadar olan geniş düz ovaya, günümüzde halk arasında Rayad adı verilmektedir. (Şehr-i Nuh Şırnak, 21).

Suriye-Irak sınırının bulunduğu üçgen alanda, Türkiye'nin güney uç köşesinde yer almaktadır. Yukarıda verilen GAP Projeleri kapsamında Cizre Projesi de bulunmaktadır. Söz konusu proje, Cizre Barajı ve HES olmak üzere Silopi Ovası sulaması ile Nusaybin-İdil-Cizre pompaj sulamasını da içeren bir projedir. Proje bitirildiğinde yılda 1.2 milyar kwh enerji üretilecek olup, Nusaybin, Cizre ve Silopi ovalarında 121.000 hektar alan sulanmış olacaktır.⁷ Yukarı Dicle Bölgesi'nde olduğu gibi Cizre-Silopi Bölgesi'nde de kültürel mirasın su altında kalma tehlikesi var olduğundan kültürel varlıkların tespiti, envanter listelerinin oluşturulabilmesi ve korunabilmesi için son yıllarda bölgede yapılan arkeolojik araştırmalara yeniden başlanmış ve çalışmalar hız kazanmıştır.

Cizre-Silopi Ovası'nı coğrafi özelliklere göre iki ana bölüme ayırmak mümkün gibi görünmektedir:

- 1.Cizre-Zaho Karayolu'nun kuzeyindeki dağlık ve yükseltili alan (birikinti konileri) (Resim 2) ve
- 2.Cizre-Zaho Karayolu'nun güneyindeki düzlük alan (ova) (Resim 3)

Cizre-Silopi bölgesinde 2004 ve 2005 yıllarında G. Kozbe başkanlığında yapmış olduğumuz arkeolojik çalışmalar yukarıda değinilen coğrafi yapıya göre gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla çalışmalar güvenlik nedeniyle öncelikli olarak ova içinde, bir başka deyişle Cizre-Zaho Karayolu'nun güneyinde yürütülmüştür. Ancak 2006 yılı içinde ovanın kuzeyine, Cudi Dağı ve eteklerinin bulunduğu dağlık ve yükseltili alan inceleme şansı yakalanmıştır. Ovanın kuzey bölümünde yaptığımız çalışmalarda Cudi Dağı hattı boyunca; Cudi Dağı'nın doğu-batı yönlü uzanan birçok yükseltiden oluştuğu görülmüştür. Bir başka deyişle, ovanın kuzeyinde görkemli Cudi Dağı ve hemen onun önünde uzanan onlarca küçük tepecik dağa eşlik ediyor gibi görünmektedir.⁸ (Resim 4) Dağlık kesim, kuzeyden güneye doğru inildikçe düz yapıya

⁷ Necdet ve Işık 1993, 58. Söz konusu bu rakam, Cizre-Silopi Bölgesi'nde Silopi'nin güneyi ve Nerdüs Çayı'nın, doğusundaki ovada yaklaşık 32.000 hektar civarında olacaktır. 1. Nerdüs Sol Sahil Sulama Şebekesine Mayıs 2002 tarihi itibarıyla su verilmeye başlanmıştır. Her yıl sulama alanının yarısı sulanmaktadır. 2005 yılı itibarıyla 3.650 dönümlük pamuk, 6000 dönümlük buğday olmak üzere toplam 9650 dönüm arazi sulanmaktadır. (Şehr-i Nuh Şırnak, 61).

⁸ Cudi Dağı'nın jeolojik yapısı ve özellikleri için Bknz. Pamir ve Erentöz 1963, 4.

dönüşür ve güneyde geniş Cizre-Silopi Ovası olarak uzanır. Öyle ki güneye inildikçe ortalama yüksekliği 500 m. olan yükseklik 4. Zaman alüvyonları ile kaplı ovada Dicle ile Habur Nehirleri'nin birleştiği noktada, ortalama 369 m'ye kadar düşmektedir.⁹

Ova, Mio-Pliocene Dönemi boyunca Toros Dağları'nın güney tepeciklerinin erozyona uğraması sonucunda şekillenmiştir. Ayrıca bundan dolayı eski alüvyal yelpazeler serisi üst üste oluşmuştur. Söz konusu Mio-Pliocene depositleri arasında bol miktarda yeraltı suyu ve kaynağı yer almaktadır.¹⁰ Cizre çevresinde bulunan yelpazeler Dicle tarafından, Cizre ve Silopi arasındaki alüvyal yelpazeler ise Dicle'nin kolları tarafından parçalanır. Ancak söz konusu bu alanlarda aktif alüvyal yelpazeler var olmasına karşın parçalanma ya olmaz ya da çok az olur. Yelpazeler çoğunlukla 1-2 m'lik ekilebilir topraklarla kaplanır. Ovanın büyük bir bölümünde yeraltı suyuna kolaylıkla ulaşılabilir ve ova içinde kesik kesik yüzey suları yer almaktadır. Bu nedenle ova genelinde antik yerleşim sayısı oldukça fazladır. Bununla beraber Silopi Ovası'nın güney bölümleri neredeyse tamamen yatay olduğundan su eksiklikleri yüzeye açılan drenajlarla giderilmeye çalışılmıştır. Bu alan olasılıkla yoğun yeraltı suyuna sahip olmadığından modern köylerden ve antik yerleşimlerden yoksundur.¹¹

Bilindiği üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Fırat'tan sonraki en önemli diğer nehrini Dicle ve kolları oluşturmaktadır. Dicle nehri, Eğil civarında Dibni Çayı ile birleştiği Delucan mevkiine kadar Ergani veya Maden Suyu adı ile anılır. Diyarbakır Havza'sının belli başlı akarsuları olan ve bu havzanın kuzey ve kuzeydoğusundaki dağlık sahanın sularını toplayan Ambar Çayı, Batman Çayı, Garzan Çayı ve Botan Çayı, Dicle'nin en önemli kollarını meydana getirmektedir.¹² Dicle Nehri, Diyarbakır Havzası'nın doğu kenarında Botan Çayı ile birleştikten sonra güneydoğuya yönelir, dar ve derin boğazları geçerek Cizre Düzlüğü'ne¹³ (yükseltisi

⁹ Atabay 2001, 1.

¹⁰ Parker 2001, 37.

¹¹ Algaze et.al. 1991, 194.

¹² Necdet ve Işık 1993, 20.

¹³ Pamir ve Erentöz 1963, 2. Dicle düzlüğü'nün kuzeyinde alçak tepecikler bulunurken güney kısmında yükseklikleri ortadan kaybolan tatlı sular ile eğik yüzeyler, batı kısmında ise yayvan bir

400 m) iner. Dicle Nehri bu alanda yani ovada birçok küçük dere tarafından beslenir.¹⁴ Ovada ilerleyen Dicle Nehri daha sonra Boyuncuk Köyü önlerinde bir dirsek yapıp doğuya döner ve bu noktadan sonra güneydoğuya yönelir, önce Kızılsu Çayı sonra Çağlayan Deresi'nin suları Dicle'ye katılır ve Dicle, Habur Çayı'nın katılımıyla Türkiye sınırını terk eder.¹⁵ Fırat ile birleşerek Şatt-ül Arap adını alıp Basra Körfezi'ne dökülür.¹⁶

Ovanın doğu yakasına bakıldığında, Hakkari Dağları'ndan doğan ve 25 km uzunluğu olan Habur Çayı, oldukça derin ve ormanlık bir alandan geçerek Türkiye-Irak sınırını oluşturur ve Türkiye-Irak-Suriye sınırının birleştiği noktada Dicle ile karışır. Aynı zamanda Habur Çayı dışında ovanın en doğusunda Tatlısu ve Huçi Dereleri'nin sularını da içine alan Hezil Çayı da Türkiye ile Irak sınırını oluşturur. Hezil Çayı, Habur Gümrük Kapısı yakınında Habur Çayı'na katılır.¹⁷

Ovanın güneyinde Kuzey Irak Zagros silsilesine uzanan geniş tepeler yer alır. Bunlardan en önemlisi Suriye toprakları içinde bulunan Cebel Abyad'tır.¹⁸ Bu alçak dağ silsilesi yaklaşık 500 m yüksekliğindedir. Bu silsile Cizre ovası ile Assur ana toprakları arasında doğal bir engel oluşturmaktadır. Öte yandan Cizre'nin hemen batısına bakıldığında Tur Abdin Dağı'nın yer aldığı görülür.¹⁹ Cizre-Silopi Ovası'nın kuzeyini kaplayan ve yukarıda da değinilen Cudi dağlık kütlesi ise 3. Zaman'da Toros kıvrımları oluşurken ortaya çıkmıştır. Oluşum gerçekleşirken Hakkari çok geniş bir kütle olarak yükselmiş, Dicle Irmağı'nın batısında ve Silopi ilçesi sınırları içinde kalan söz konusu oluşumun devamı meydana gelmiştir. Toros kıvrımlarının oluşumu

tepelik yer almaktadır. Dağ yönünde gömük ve tabansız bulunan vadiler güneye doğru sığlaşır ve alüvyal bir yatak kazanır. (Pamir ve Erentöz 1963, 5).

¹⁴ Dicle Irmağı dışında Silopi Ovası içinde ve çevresinde yüze yakın dere bulunmaktadır. Bu derelerin tamamına yakınında sadece ilkbahar ve kış mevsimlerinde su bulunur. Hava sıcaklığının artması ve yeraltı kaynak sularının kesilmesiyle yaz ve sonbahar mevsimlerinde derelerin büyük çoğunluğu kurur. Bu dereler içinde; Nerdüs Çayı, Hezil Çayı, Telkabin Deresi, Hilya Deresi, Harbul Deresi, Bişi Deresi, Besbin Deresi, Şarı (Şurik) Deresi, Şor Deresi, Körtük Deresi, Güneş Deresi ve Nerdüş Çayı gibi dereler yer almaktadır. (Atabay 20001, 3).

¹⁵ Atabay 2001, 3.

¹⁶ Necdet ve Işık 1993, 20- 21.

¹⁷ Atabay 2001, 3.

¹⁸ Ainsworth 1888, 326.

¹⁹ Parker 2001, 37-38.

esnasında, volkanik hareketler yoğun bir şekilde görülmüş, hatta çıkan lavlar bazı kısımlarda tek tek yükselen ve kümeleşen yükseltiiler oluşturmuş, bazen de platoların yüzeyini kaplamıştır.²⁰

Silopi İlçesi ve çevresi, 3. Zaman oluşumlarıyla kaplıdır. İran ve Irak'ta oldukça kalın olan bu oluşumlar petrol yataklarını oluştururken, Silopi'de söz konusu oluşum daha incedir. Ancak Çalışkan (Gite) Beldesi'nden Kasrik Boğazı'na kadar uzanan ve sanki üst üste konmuş taşları andıran bölgede kalınlık biraz daha fazladır. Ayrıca 3. Zaman'ın tektonik hareketler sonucu genel salınımdan daha fazla kıvrılan ve Hakkari Dağları'nın batısında, Dicle Irmağı'nın doğu kıyısına uzanan Cudi Dağı'ndaki²¹ yaşlı tortullar güneye doğru daha genç oluşumlar üzerine yüklenmiştir. Cudi Dağı'nın en yüksek noktası 2114 m olup, Silopi Ovası'na egemen bir konumdadır. Cudi Dağı, kalker yapılı bir karaktere sahiptir. Bu nedenle de susuz ve çıplaktır. Yalnızca dağın bazı eteklerinde, genellikle meşe bazen de çam ağaçlarından oluşan bitki örtülerine rastlanır. Yüksek kesimlerde, yeraltı sularının yüzeye çıktığı bölgelerde çayırlar bulunmaktadır.²²

4. Zaman alüvyonlarıyla kaplı Mezopotamya Bölgesi'nin kuzeydeki ucunu oluşturan Silopi ve çevresi, Mezopotamya'nın açılan şemsiyesinin Türkiye'deki son bir bölümünü meydana getirir ve doğu-batı yönünde uzanan geniş düzlükler dağların geniş yamaçlarında başlayan çok küçük vadilere açılır. Bu vadiler Suriye topraklarındaki başka vadilerle birleşerek, Fırat'a açılan Habur Vadisi'ni oluşturur.²³

Güneydoğu Anadolu'nun iklim koşulları, karasal bir step ikliminin özelliklerini yansıtmaktadır. En düşük sıcaklık derecelerinin ve yağışların kış mevsiminde toplanması, buna karşın yaz mevsiminin çok sıcak ve kurak geçmesi yağış

²⁰ Atabay 2001, 1.

²¹ Cudi Dağı tek bir yükseltiden değil de daha önce belirtildiği gibi birden çok yükseltiden oluşmaktadır. Özellikle 2006 yılında bölgede yapılan yüzey araştırması sırasında Cudi Dağı'nın eteklerine çıkılmış; Cudi'nin iç bölgelerinde yer alan Görümlü Beldesi'ne kadar gidilmiş burada yer alan Cudi'nin uzantıları yakından gözlenmiştir. Bu nedenle, Cudi Dağı yerine Cudi Dağ Silsilesi demek daha doğru olabilir. (1/25 000'lik Cizre paftası N49-a4).

²² Atabay 2001, 2.

²³ Atabay 2001, 4.

konusundaki bazı yerel farklılaşmalara rağmen ana çizgileriyle bölgede Akdeniz tipi bir yağış rejiminin varlığını ortaya koyar.²⁴

Yıllık sıcaklık ortalamaları bakımından Akdeniz ve Ege kıyılarıyla beraber, Türkiye'nin en sıcak bölgelerinden birini hiç şüphe yok ki, Güneydoğu Anadolu bölgesi oluşturmaktadır. Bölgede kaydedilen yıllık ortalama sıcaklık değerleri, kuzeyden güneye ve doğudan batıya doğru giderek artmaktadır. Bu husus her şeyden önce karasallık derecesinin yüksekliği ile ilgilidir. Zira yaz aylarında çok fazla ısınan bölgede kış mevsimi bir hayli soğuk geçer ve yıllık sıcaklık farkı 25-27 derece arasında değişmektedir. Bu rakamlar yıllık sıcaklık farkının, Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde olduğu gibi bu bölgede de İç Anadolu'dan daha fazla olduğunu göstermektedir.²⁵

Cizre-Silopi Ovası'nda da yağışlar genellikle sağanak şeklinde meydana gelmektedir. Yağışlar kış mevsiminde Silopi ilçe merkezinde ve ovada yağmursaganak şeklinde görülürken, yükseklerde ise (1000 metre üzerinde) daha çok kar şeklinde görülmektedir. Yağışlar ilkbahar, sonbahar ve kış mevsiminde meydana gelirken yaz mevsiminde yağış nadir olarak görülmektedir. Silopi'de yıllık ortalama yağış miktarı 540 mm civarındadır. Cizre tarafında ise bu oran yaklaşık 400 mm dolaylarındadır.²⁶ Bu miktar Silopi'nin kuzeyinde ve dağlık kesiminde artmaktadır. En çok yağış ise mart ayında görülmektedir. Kar yağış rejimine bakıldığında ise ovada kar yağışının olduğu ancak yerde kalıcı olmadığı görülürken, 1000 metre'nin üzerindeki yüksek kesimlerde 2-2.5 metre'ye kadar kar kalınlığı görülmektedir.²⁷

Cizre-Silopi Ovası'nın coğrafi özelliklerini kısaca tanımladıktan sonra, gerek coğrafi gerekse iklimsel özelliklere dayanan yayla alanları ile ova/step alanları arasındaki farklılıklara da değinmekte yarar vardır. Yayla alanları, 2000 m ve üstünde, hatta zaman zaman 3000 m yüksekliğine ulaşan dağlar üzerinde yer alırken, step

²⁴ Necdet ve Işık 1993, 9.

²⁵ Necdet ve Işık 1993, 9-10.

²⁶ Pamir ve Erentöz 1963, 2.

²⁷ Atabay 2001, 6.

alanları ise alçak yayla düzlüklerinden oluşur ve yükseklikleri 400-800 metre arasındadır. Step alanları Türkiye'nin en kurak alanlarıdır. Ortalama olarak yıllık 300-500 mm yağış alan ve birçok yıllar 6-7 ay süren ve yaz mevsimini içine alan steplerdeki kurak devre, 35-40 dereceye kadar yükselen sıcaklıklara sahiptir. Bu nedenle step alanları yaz aylarında hayvan sürüleri için son derece elverişsiz ortama sahiptirler. Buna karşılık aynı step alanları, kış aylarında yüksekte bulunan yayla alanlarına göre çok daha uygun bir iklimsel özellik sergilerler. Steplerde, kışlar ılık ve çok zaman yağışsız geçerken yayla bölgelerinin yıllık yağış tutarı, step alanlarına göre birkaç misli fazladır. (ortalama 900-1500 mm), kış şiddetlidir ve yağın kar 3-4 ay yerde kalmaktadır.²⁸ Nitekim Cizre-Silopi topraklarında pek çok yayla bulunmaktadır. Nevazi, Rezul, Kolepin, Sibirbas, Dupkini, Gübnüdere ve Kemal yaylalarında Mart-Ekim döneminde hayvancılık yapılır. Ayrıca Çoban Dağı'nda Kırmızı Yayla, Cudi Dağı eteklerinde Çelik Yaylası ile aynı adlı dereye sahip olan Aynağa Yaylası yer almaktadır.²⁹

Güneydoğu Anadolu Bölgesi sahip olduğu geniş düzlükler, devamlı çadır hayatı yaşayan göçebe aşiretler (göçerler) için son derece elverişli bir kışlak alanı meydana getirmektedir. Geçimlerini yalnız küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinden sağlayan ve gerçek göçebeliği kendilerine yaşam biçimi olarak seçmiş bulunan bu aşiretler (toplam 20.000 kişi kadar) Cizre-Silopi Düzlüğü, Diyarbakır Havzası, Urfa Platosu ve Tektek Dağları'nda kışlamaktadırlar.³⁰

Bölgede yer alan yaylalar günümüzde önemini koruduğu gibi erken dönemlerde de bu öneme sahipti ve kanımca Assurlular'ın bölgeye ve bölgede bulunan Aramiler üzerine yaptıkları seferlerin büyük bölümünde bu yaylalar ve yaylaların güvenlik problemleri rol oynamaktaydı. Konu hakkında bazı düşünceler, "Cizre-Silopi Ovası'nın Tarihi Coğrafyası ve Ovanın Yeni Assur Eyaleti Olması" başlıklı IV-E Bölümde *Maşennu* Eyaleti anlatılırken verilecektir.

²⁸ Necdet ve Işık 1993, 36-37.

²⁹ Atabay 2001, 4.

³⁰ Necdet ve Işık 1993, 35- 36.

II. BÖLÜM

CİZRE-SİLOPİ OVASI'NIN YENİ ASSUR İMPARATORLUĞU'NDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

A. Cizre-Silopi Ovası'nın Ekonomik ve Politik Önemi

Cizre-Silopi Ovası'na bakıldığında ovanın Assur açısından önemi genel olarak iki ana bölüme ayrılabilir :

- 1.Ovanın Ekonomik önemi
- 2.Ovanın Stratejik önemi

Ovanın ekonomik önemi bölgenin coğrafi konumu ve barındırdığı coğrafi özelliklerle doğrudan ilişkilidir. Cizre-Silopi Ovası hakkında belirtilmesi gereken en önemli nokta, bölgenin Cudi ve Cebel Abyad gibi sıra dağlar arasında uzanmasıdır. Üstelik bir anlamda koridor sayılabilecek bu alan, batıya doğru Tur Abdin Dağı'nın önünden devam edip Mardin Bölgesi'ne kadar uzanmaktadır. Bu özelliği ile de ulaşım açısından ve ova içinde Dicle Nehri'nin akış hızının azalıp geçişlere olanak sağlamasından dolayı önemli bir konuma bürünmüştür. Anadolu kültürü ile Mezopotamya kültürlerinin buluştuğu, kaynaştığı ve etkileşmelerin yoğun olduğu bir alanda bulunan ova bu nedenlerle antik dönemden beri varlığı bilinen çok önemli doğu-batı ticaret yollarını içinde bulundurmaktaydı.

Osmanlı Devleti döneminde Cizre söz edilen coğrafi konumundan dolayı Musul üzerinden gelip Mardin'de iki kola ayrılarak, biri Diyarbakır üzerinden Karadeniz

kıyılarına, ötekisi ise Şanlıurfa üzerinden Halep'e ulaşan ticaret yollarını kullanan kervanlar için bir konaklama istasyonuydu.³¹ Suriye stepleri büyük ölçüde güvensiz olduğundan, söz konusu ticaret yolu Tur Abdin'den Nusaybine oradan da doğruca doğruya, modern Cizre şehri yakınındaki Dicle geçişine doğru uzanmaktaydı. Bu güzergah, Cizre ovası ile Zaho ve Jebel Abyad'tan Musul üstüne uzanır ki, batı eyaletlerinden Dur Şarrukin'e uzanan "Assur Kral Yolu" ile birebir örtüşür.³²

Bununla beraber ova nehir trafiği içinde bir koridor gibi işlev görmektedir. Cizre, yukarıda belirtilen önemli bir yol eksenini üzerinde olmasının yanı sıra, Dicle Irmağı üzerinde Diyarbakır ile Musul arasında keleklerle³³ nakliyat yapanlar için de bir konaklama yeri idi. Cizre ihtiyaç fazlası tahıl, sebze ve meyvesini keleklerle Musul'a gönderirdi. Şehrin bu özelliği XX. yüzyılın başlarına kadar sürmüş fakat Musul ve çevresinin Türkiye sınırları dışında kalmasıyla Cizre bu misyonunu yitirmiştir.³⁴

Öte yandan ticari güzergahlara sahip olmasının yanında ovanın nehir ve dere kaynağı bakımından zengin oluşu, başta Dicle olmak üzere nehirlerin taşıdığı verimli alüvyal tortuları ova içinde biriktirmesi sonucunda oluşmuş bereketli düzlüklerin çok geniş yer kaplamasına neden olmuştur. Bu da tarımsal faaliyetlerin artması ve ovanın zengin tarım potansiyeline sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Nitekim Assur kenti ve çevresinin stepsel özelliğinden dolayı tarımsal faaliyetler bakımından fakir oluşu Assur İmparatorluğu'nu, kuzeyden önemli tahıl geliri elde etmek zorunda bırakmıştır. Assur genel politikasında var olan eyaletler ile yeni kurulan yerleşimler kuzey

³¹ Cizre'nin bu avantajı belki verilecek şu örnekle daha iyi anlaşılacaktır; 1766 yılında bu yol üzerinde bir kervanla birlikte seyahat eden C. Niebuhr'un verdiği bilgiye göre söz konusu kervanda, 1300'ü mazi meşesi, 120'si çeşitli Hint ve İran kumaşları, 45'i kahve taşıyan deve, 500-600 kadar yüklü at, katır ve eşek, 150 muhafız ve 400 kadar yolcu bulunuyordu. Verilen rakamlar Cizre'den geçen yolun önemini ve bu yol üzerinde bulunan Cizre'ye sağladığı gelir hakkında fikir vermektedir. (Göyünç 1975, 97).

³² Parker 2001, 39-40.

³³ Kelek geçmişte hayvan derisinden, günümüzde ise lastik şamrelinden yapılan basit ve ilkel bir taşıma aracıdır. Günümüzde hala özellikle de nehir ve göllerde kullanılmakta olan bu deniz taşıtının Assurlular tarafından da nehir ve derelerin geçilmesinde kullanıldığını çeşitli stel ve kabartmalardan öğrenmekteyiz.

³⁴ Hz.Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, 50- 51.

bölgelerden elde edilen söz konusu tahıl geliri için, bu bölgelerde tahıl üretimi ve tahılın Assur merkezine iletilmesi görevini üstlenmişlerdir.³⁵

Ovanın stratejik önemine dönüldüğünde ise stratejik önemin ovaya politik bir önem de kazandırdığı görülmektedir. Söz konusu stratejik/politik önem içinde, öncelikle karşımıza ovanın Nineve'nin sadece 100-110 km kuzeyinde bulunuyor olması çıkmaktadır. Ova merkezi Assur toprakları ile Jebel Abyad silsilesi tarafından ayrılmasına rağmen Assur ana topraklarının bir parçası olarak kabul edilmelidir. Bu nedenle ova bugün de olduğu gibi antik dönemde stratejik bir öneme sahip olmalıdır. Bu stratejik önem içinde bölgenin Mezopotamya'nın kuzeyi ile Anadolu dağlık bölgeleri arasında tampon bölge konumunda olması bulunmaktadır.³⁶

Ancak kanımca ovanın doğu-batı arasında yapılan ticaret ve bu ticaret faaliyetlerinin odağında olması, bölgenin Yukarı Mezopotamya ovaları ve Anadolu'nun iç kısımları ile olan ilişkiler nedeniyle kültürel etkileşime son derece açık olması, bölgede gelişen politik olayların Assur ana topraklarını da kolaylıkla etkilemesine neden olabilmekteydi. Örneğin Assur İmparatorluğu'nun gerileme içine girdiği M.Ö. 823-745 yıllarında Urartu varlığı Cizre-Silopi Ovası'na kadar gelmiş ve Assur bu tehlikeyi Tiglat Pileser III'ün hükümdarlığına kadar korku içinde izlemek zorunda kalmıştır. Durum karşısında Urartu'ya karşı etkili olamayan Assur daha çok merkeze çekilmiş gibi görünmektedir. Öte yandan ovanın Nineve'nin yaklaşık 100-110 km kadar kuzeyinde oluşu, Assur merkezinin söz konusu durum karşısında gelişen olaylara müdahale edememesi, Assur'un güçsüzlüğünü göstermesi açısından da önemlidir.

Ovanın kuzeyinde yer alan Cudi Dağ sırası, Anadolu ile Mezopotamya arasında bir tampon bölge ya da stratejik bir sınır oluşturmaktadır. Dağlık alanlar Assur ile ezeli düşmanı Urartu arasında doğal bariyer görevi görürken Assur'un dağlık bu

³⁵ Söz konusu durumu gösteren ve Sargon II dönemine ait bir mektup bulunmaktadır. (Parpola 1990, 202; Mektup CT 53 323)

³⁶ Parker 2001, 40.

bölgedeki faaliyetlerini kısıtlamış ve daha kuzeydeki bölgelere olan ilgi ya da Urartu üzerine yapılacak hareketler için caydırıcı bir etkide de bulunmuştur diyebiliriz.³⁷

Ancak her ne olursa olsun bölge Assur İmparatorluğu'nun özellikle kuzeye yaptığı seferler açısından son derece önemli bir alandır. Söz konusu durum sadece Cizre-Silopi açısından değil, aynı zamanda ovaya çok yakın olan Nusaybin bölgesi, Tur Abdin (Kaşiyari) ve bu bölgelerin, içinde olduğu düşünülen Katmuhu toprakları açısından da geçerlidir. Söz konusu bu bölgeler kuzeye yapılan seferlerde geçişlerin sağlandığı, bir başka deyişle Assur'u kuzeye; kuzeydeki düşmanlarına, elde edilecek ganimetlere ve bu bölgelerde yer alan özellikle demir gibi vaz geçilmez zenginliklere ulaştıran bir kapı görevi görmektedir. Üstelik Tukulti Ninurta II döneminde göreceğimiz Cizre Bölgesi'ndeki Subnat Nehri ve kaynağı bu politik düşünce ve ihtiyacın güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Bu açıdan bakılacak olursa Cizre-Silopi Ovası ve çevresinin Assur açısından ne denli önemli olduğu rahatlıkla görülecektir. Üstelik bu etkenler yanında Cizre-Silopi Ovası'na yakın çevrelerde demir yataklarının bulunduğu da gözden kaçırılmamalıdır.³⁸

B. Assur İmparatorluğu'nda Eyalet ve Vasal Ülke Kavramları

Assur politik yapısında görülen gelişimler zamanla kaçınılmaz olarak politik güç kavramında da değişiklikler yaratmıştır. Söz konusu değişiklikler, öncelikle Assur'da M.Ö. erken 2. binyılda görülen “*şehir devletleri*” sisteminden M.Ö. 2. binyılın ortalarına doğru ortaya çıkmaya başlayan “*territoryal devlet*” anlayışına geçilmesi, daha sonra da M.Ö. 1. binyılın ilk yarısıyla birlikte “*imparatorluğa*” dönüşmesidir. Uzun bir süreçte gerçekleşen bu değişikliklerin temelinde politik gücün merkezileşmesi yer almaktadır. Nitekim bu doğrultuda da imparatorluk kavramı ortaya çıkmaktadır. Dünya tarihine bakıldığında Assurlular'ın çok zengin kültürel

³⁷ Dinçol 1994, 19.

³⁸ Maxwell-Hyslop 1974, 141 ve harita. Ayrıca Assur için son derece önemli olan Anadolu demir yatakları için Bknz Maxwell-Hyslop 1974, 139-154.

farlılıkların ve ekonomik güçlerin barındığı geniş toprakların yönetimini gerçekleştirmeyi başarmış ilk toplum olduklarını görmekteyiz.³⁹

Assurlular'ın bu kadar geniş topraklara hükmetmelerinin kolay olmadığı ve bu doğrultuda politikalar geliştirdikleri bilinmektedir. Söz konusu politikalara bakıldığında öncelikli olarak Assur İmparatorluğu'nda temel yöntemin, askeri genişlemenin önemli stratejik bir aracı olarak şehirlerin ve sağlamlaştırılan yerleşim bölgelerinin sistematik olarak yıkıldığı görülmektedir. Assurlular fetih edilen yerlerde yaşayan insanları ya öldürüyorlar ya da zorla yanlarında götürüyorlardı ve bu şehirleri yağmalıyorlardı. Düşman bu tedbirler yardımı ile yenilgiye uğratıldıktan sonra Assurlular, bölgenin ekonomik ve idari organizasyonunu yeniden kurmaya dikkat etmek zorundaydı. Yeni kaynaklara (savaş ganimetleri ve haraç şeklinde olsun, fetih edilen bölgelerin uzun süreyle ödemesi gereken vergiler şeklinde olsun) ulaşım Assur genişleme politikasının teşvik edici bir unsuruydu. Böyle bir “vergi politikası” fetih edilen bölgelerdeki üretimin (özellikle de tarımsal üretimin) mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde yeniden canlandırılmasını şart koşmaktaydı. Böyle yıkılan yerleşim yerleri aynı zamanda yeniden kuruluyordu ve tarımın, hayvancılığın ve imalat sanayisi alanındaki faaliyetlerin yeniden başlaması sağlanmaya çalışılıyordu.⁴⁰ Sonuçta da Assurlular ele geçirdikleri bu yeni alanları ya bir eyalete çeviriyor, merkeze doğrudan bağlı topraklar haline getiriyor ya da vasaal topraklar olarak düşmanlarına karşı kullanıma açıyordu.

Bu politik döngü içinde söz konusu emperyal politikaları yönlendiren ve yöneten bir soylu sınıfının olması gerekmektedir. Assur siyasi mekanizmasına bakıldığında ülke yönetiminde mutlak söz sahibinin kral olduğu görülmektedir. Kral ülke yönetiminde çeşitli görevliler de kullanmaktadır. Assur emperyal mekanizmasında yer alan görevlileri iki kısma ayırmak mümkündür; yüksek rütbeli memurlar ve eyalet valileri. Assur yönetiminde yer alan yüksek rütbeli memurlar arasında *Turtanu*

³⁹ Pecirkova 1988, 243-244.

⁴⁰ Kirschbaum 2004, 85-86.

(mareşal) ⁴¹, *Rab saqe* (başsaki), *Nagir ekalli* (saray teşrifatçısı) ve *Abarakku* (vekilharç) bulunmaktadır.⁴² Sözü edilen yüksek rütbeli memurlar genellikle Assur kayıtlarında bir kere anılırlar ve kısa süreli görevlerde bulunurlar. Bu da Assur monarşisinde memurların çok sık görevlendirildikleri ve görevden alındıklarını göstermektedir. Örneğin Şamsi Adad V dönemi kayıtlarında adı geçen Mutarriş Assur önemli bir görevlidir ve krali kayıtlarda onun M.Ö. 822’lerde askeri seferleri yönettiğinden bahsedilmektedir. Fakat bu kayıtlar onun adının geçtiği ilk ve son kayıtlardır. Yine M.Ö. 747’de Raşappa’da vali ve eponim olan Sin-Şallimanni de Assur kayıtlarında sadece bir defa anılmaktadır. Ancak bununla beraber istisna olan bazı durumlar ve görevlilere de Assur siyasi tarihinde rastlamak mümkündür. Örneğin Bel-Harran-beli-uşur M.Ö. 782-727 yılları arasında 50 yıldan fazla bir süre memurluk görevi yapmıştır.⁴³

Öte yandan Salmanasar III dönemi ile birlikte Assur İmparatorluğu’nda yukarıda adı geçen yüksek rütbeli memurlar önemli bazı eyaletlerin yönetici durumuna getirilmeye başlanmışlardır.⁴⁴ Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta bulunmaktadır. Assur İmparatorluğu’nda yüksek rütbeli memurlar eyaletleri yönetirken bir vali konumuna getirilmiyorlardı. Yani onlar eyaleti yöneten valiler gibi görünürken yüksek memurluk ünvanlarını koruyorlardı. Bir başka deyişle statüleri hiçbir zaman düşmüyordu. Öte yandan valiler ise yüksek rütbeli memurluk ünvanını kazanabilmekteydiler yani statü atlayabilmekteydiler. Örneğin, M.Ö. 830 yılında Kalah’ta vali olan Nergal-ilaiia M.Ö. 813 yılında karşımıza *turtanu* olarak çıkmaktadır.⁴⁵ Yüksek rütbeli memurların kendi aralarında, bir başka deyişle yüksek rütbeli bir memurluktan bir diğerine geçip geçemediklerine ilişkin ise herhangi bir kanıt bulunmamaktadır.⁴⁶

⁴¹ Postgate 1995, 5-6.

⁴² Pecirkova 1988, 249; Grayson 1993, 21-23.

⁴³ Grayson 1993, 21-23.

⁴⁴ Grayson 1993, 24 , 49 ve tablo 1.

⁴⁵ Grayson 1993, 26.

⁴⁶ Grayson 1993, 33.

Assur İmparatorluğu'nda zaman zaman krali ailelerin yönetimde söz sahibi oldukları bilinmektedir. Bu durumu yansıtan kuşkusuz en güzel örnek Adad Nirari III döneminde görülen annesi Semiramis'tir.⁴⁷ Üstelik imparatorluk yönetiminde yer alan memurların krali ailelerden geldikleri ele geçen bazı mektuplar tarafından kanıtlanmaktadır. Örneğin, Bel-dan'a ait olan bir mektupta, mektubu gönderen kişi ona “*baba*” diyerek hitap edip “*ailemiz Kalah'taki krallardan gelmektedir*” demektedir. Olasılıkla bir başka yüksek rütbeli memur olan bu kişi de Bel-dan gibi krali bir aileden gelmektedir.⁴⁸

Yukarıda da bahsedilen Assur İmparatorluğu'nun temel taşlarından olan eyalet sistemine bakıldığında eyaletlerin iki guruba ayrıldığı görülmektedir. Bunlar; Assur Anayurdu'na (*Mat Assur*) bağlı eyaletler ve anayurdun, çekirdek kısmın dışında kalan taşra eyaletlerdir.⁴⁹ Eyalet kavramı içinde belirtilmesi gereken temel nokta, Assurlular'ın eyaletleri “*halsum*” ya da “*halzum*” olarak adlandırmalarıdır.⁵⁰ Mevcut olan bu eyaletler “*bel pahiti*” adı verilen valiler tarafından yönetilmekteydiler.⁵¹ Bu valiler yerel halktan çok Assurlu olan çok köklü ailelerden seçilmekteydi. Bu valileri kral tayin etmekteydi bazen valilik krallık gibi babadan oğla geçerdi ama bu sık görülen bir şey değildi ve kralın bilgisi dahilinde gerçekleşirdi.⁵² Ancak kimi dönem krali memurlukların nesilden nesile geçtiği görülmektedir. Örneğin M.Ö. 13.-12. yy *limmu* listelerinde yüksek memurların babalarının da yüksek memurluk sıfatına sahip oldukları görülmektedir. Üstelik Nineve Arşivi'nden elde edilen mektuplar ve Assur kütüphanelerinde bulunan bazı tabletlerde görülmektedir ki tapınak görevlileri, krali yazıcılar ve dini uzmanlar bu görevleri kendi aileleri içinde birçok nesil boyunca ellerinde bulundurmuşlardır.⁵³

⁴⁷ Semiramis hakkında bilgi “Yeni Assur Dönemi'nde Cizre-Silopi Ovası ve Yakın Çevresinin Siyasi Tarihi” başlıklı III. Bölüm'de, -Adad Nirari III Dönemi kısmında verilecektir.

⁴⁸ Grayson 1993, 30.

⁴⁹ Postgate 1995, 1.

⁵⁰ Bu konuda çeşitli yaklaşımlar olmasına rağmen söz konusu *halzum* ve *halsum* kavramlarının “eyalet” anlamına geldiği kabul edilmektedir. (Postgate 1995, 1-2).

⁵¹ Postgate 1995, 2; Kinnier Wilson 1972, 13.

⁵² Postgate 1992, 252.

⁵³ Pecirkova 1988, 251.

Assurlular açısından eyaletlerin en önemli yanı kuşkusuz ki yapılan seferler ve yayılım politikalarında eyaletlerin üstlendikleri önemli roldür. Sefere çıkan Assur ordularının temeli eyaletlerden sağlanan zorunlu askerlerden oluşmaktaydı. Kral ordusunu genişletmeyi sürdürürken Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi Assur'da profesyonel askerlikte her hangi bir sınıf olmadığı bilinmektedir. Bu durum belki yüksek rütbeli memurların hem sivil hemde askeri yükümlülüklerinin olmasından, bir başka deyişle yönetimdeki üstünlüklerinin yanında ordu komutasındaki üstünlüklerinden kaynaklanmaktaydı.⁵⁴ Öte yandan eyaletlerin ve valilerinin imparatorluk mekanizmasının temel taşları olduğu söylenebilir. Çünkü eyaletler orduya asker temin etmenin dışında vergilerin toplanıp merkeze gönderilmesi, yaşadıkları toprakların savunulması ve merkez için çalışma sorumluluklarına da sahiptirler.⁵⁵

Eyalet valileri kendileri ve sarayları için yiyecek temin etmekle yükümlü oldukları gibi kralın yiyecek ihtiyaçlarını karşılamakla da sorumluydular. Bu durumu gösteren en iyi örnek Sargon II döneminde ünlü 8. Sefer'i anlatan yazıtın 51. satırında açıkça vurgulanmaktadır; “ *Assur valileri ve memurları yaptılar, Ulusunu ordunun yiyecek ihtiyacı için şarap ve un depolamıştı.*”⁵⁶ Bununla beraber böylesi bir görevi olan vali ülkesindeki tahıl üretimiyle de yakından ilgilenmek zorundadır. Bu durumu gösteren ilginç bir metin, tahıl payı ve vergi ile pay sistemi hakkında bilgiler vermektedir;

“... Tabletinde ekmeğ tayını yer alan ve garnizonuna tahıl sağlayıp tahıl vergisi aldığım bir yandaş kumandan için herhangi bir giriş olmamış olsa (ekilmeyen alan olsa da) bile gelip bana söylerler ve ben onlara topraklarını ekmeleri için veririm...”

⁵⁴ Pecirkova 1988, 248. Sefere çıkan Assur ordusuna eyaletlerden katılan askerler dışında belli başlı şehirlere ait olan şehir orduları, göçmen güçleri ve hadım görevlilere ait askerler (bu birim Sanherib ile birlikte ortaya çıkar) de katılmaktaydı. (Dalley-Postgate 1984, 36-38).

⁵⁵ Pecirkova 1988, 249.

⁵⁶ Kinnier Wilson 1972, 15.

Eğer ben onlara izin vermeseydim, daha önceden hasat ettikleri tahılların tohumlarını yiyebilirler ve topraklarını ekmebilirlerdi ancak başlarında bir lider olmadan bana dönüp yemek için ekme isteyebilirlerdi...’’⁵⁷

Bu mektubun başlangıcı ve sonu kayıp olmasına rağmen katip başkentlerdeki memurlar tarafından beklenenin altında olan ve daha az gönderilen malların nedeninin sorgulanmaktadır. Tab-Şar-Assur, *Maşennu*’da vali iken bu sistemi bize yansıtmış ve ekilebilir alanların devamlılığını sağlamaya çalışmıştır. Bu mektupta vali, yandaşlara ödenen tayının eyalet merkezinde toplanmış tahıl stoklarının dışından olduğunu söylemektedir. Tab-şar-Assur yukarıda da bahsedildiği gibi beklenin altındaki mal aktarımlarında söz konusu bu bölgelere borçları olmadığı halde burada yaşayan insanlara tahıl tayını vermek için gönüllü olduğunu göstermektedir. Tab-şar-Assur’un kaygısı bu bölgelere ihtiyacı olan tahıl tayını verilmezse, burada yaşayan insanlar tahıl tohumlarını yiyebilirler ve bu da gelecek yılın (tahıl hasatının) kötü geçebilme olasılığını arttırmasıdır. Valinin kırsal topraklar üzerindeki bu politikası sadece eyalet otoritesinin değil aynı zamanda bölgenin tarımsal verimliliğinin devamı ve tarımsal politikalarının başarısına ilişkin bir kaygı ve önsezinin göstergesidir. Üstelik eyalet valilerinin görevleri arasında bölge insanların refahından da sağlanması da bulunmaktaydı.⁵⁸

Assur toprakları homojen bir özellik göstermektedir. Eğer Assur sınırları içinde bulunuyorsanız aynı zamanda bir eyalettesiniz demektir eğer Assur sınırları dışındaysanız bir eyalette değilsinizdir. Tiglat Pileser I döneminde Assur Tapınağı’nda bulunan eyalet listeleri Assur topraklarının sınırlarını göstermektedir. Tiglat Pileser III döneminde yeni yerler ele geçirildiğinde bu yerler bir valinin yönetimi altında ya da çoğunlukla “ *O toprakları x eyaletine ilave ettim*” şeklinde yer almıştır.⁵⁹ Eyalet

⁵⁷ Parpola 1990, 202, Mektup CT 53 323.

⁵⁸ Parker 2001, 87-88.

⁵⁹ Postgate 1992, 252.

sistemi Assur İmparatorluğu'nun sonuna kadar kullanılmıştır. Ancak Assur varlığı ve ekonomisi için son derece önemli olan eyaletler zaman zaman imparatorluğa zor anlar da yaşatmıştır. Özellikle Assur'un M.Ö. 823-745 yılları arasında içine düşmüş olduğu kötü dönemlerde eyaletleri yöneten valiler bağımsızlıklarını ilan edip bir kral gibi davranmaya başlamışlardır.⁶⁰ Assurnasirpal II'nin sefer faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan eyaletler çok geniş bir alanı kapladıkları gibi geniş yetkilerle donatılmış valiler tarafından yönetilmekteydiler.

Kral Tiglat Pileser III, bu bağlamda Assur tarihinin en önemli reformlarını gerçekleştirmiştir. Geniş toprakları geniş yetkilerle yöneten güçlü eyaletler ve güçlü yöneticileri gerileme sürecindeki ayaklanmaların en önemli nedenleri arasında sayılabilirler. Kral bunların farkındaydı ve eyalet sistemi ile ilgili reformlar yapmaya çalışmıştır.⁶¹ Eyalet sınırlarının çok geniş olması, valilere geniş yetkiler sağlanmış olması ve yukarıda da değinildiği gibi kimi dönemlerde valilik görevinin krallık gibi babadan oğla geçmesi Assur merkezi otoritesinin sağlamlaştırılması ve güvence altına alınması ihtiyacını doğurmuş ve yapılan reformlara temel bir neden oluşturmuş gibi görünmektedir. Bu çerçevede yapılan reformlar şu şekilde sıralanabilir:

- Sınırları ve yetkileri genişleyen eyaletlerin sınırları daraltılıp yeni eyaletler oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylelikle onların merkezi idareye karşı her zaman birer tehdit unsuru olabilme olasılıklarının önüne geçilmiş olmaktadır.
- Sınırları küçültülen eyalet görevlilerinin de yetkileri sınırlandırılmıştır. Yeni oluşturulan eyaletlere, krali idareye yakın, sadık görevlilerin getirilmesine dikkat edilmiştir. Daha önce eyalet yönetimlerinde güçlenen görevliler ve soylular, babadan oğla geçen bir sistemi devam ettirmekteydiler. Bunların tümü sistem dışına çıkarılmışlardır.

⁶⁰ Saggs 1984, 82.

⁶¹ Forrer 1920, 8. Eyalet sistemindeki söz konusu reformların Adad Nirari III döneminde başladığını ileri süren görüşlerde mevcuttur. (Kühne 1995, 81; Postgate 1995, 3).

- Eyaletlerin küçültülmesi dışında Assur etkinlik alanındaki topraklarda bir çok yeni Assur eyaleti oluşturulmaya çalışılmıştır. Söz konusu bu eyaletlerin başına da krali idareye yakın ve sadık yöneticiler getirilerek, merkezi otoritenin hem Assur ana yurdunda hem de Assur etki alanlarında tam anlamıyla kurulması sağlanmıştır. Bu yeniliklerin sağlanabilmesi için kral ayrıca valiler ve merkez arasındaki haberleşmenin etkili ve hızlı olmasını sağlayacak bir posta teşkilatı da kurmuştur.⁶²

Öte yandan vasal topraklar⁶³ ise farklı kavramlardır ve Assurlular tarafından farklı bir açıdan algılanırlar. Öncelikli olarak bu krallıklara Tiglat Pileser I döneminde rastlamaktayız. M.Ö. 1. binyılla birlikte Assur kralları etki alanları içinde kalan topraklardan düzenli olarak yıllık vergiler ve haraçlar almaya başlamıştır. Ancak alınan bu vergiler sadece temel yiyecek maddeleri değildirler. Bunlar arasında değerli hediyeler, metaller, hayvanlar gibi yerel bir takım özel maddeler sayılabilir. Assur yazıtlarında alınan haraçların Tanrı Assur'a armağan edildiği söylenmesine rağmen durumun böyle olmadığı ve bu malların krala, yüksek rütbeli memurlara ve yöneticilere verildiği bilinmektedir. İki ülke arasındaki bu ilişki sadece bir tarafın menfaatindedir ve anlaşılması güç bir durumdur. Bu ilişkide bir tarafın üstünlüğü söz konusudur ve zaten bu öngörü getirilen haraçlar, hediyeler ve askerlerin yağmacılığı ile açıklanabilir. Aynı zamanda bu ülkelerden ve krallıklardan gelen haraçlar onların sıfatlarının kurumsallaşmasına neden olurken, alınan haraçların yıllık miktarının ne kadar olduğu kesinlik içermemektedir.⁶⁴

Yerel yönetici (Assur'un yarattığı kukla bir kral bile olsa) Assur'un her hangi bir bölümünü oluşturmayan kendi ülkesinin kralıdır. Vasal krallığın Assur Devleti ile olan tüm ekonomik ve yönetim ilişkileri üst düzeyde gerçekleşmektedir. Assur yönetimi bağlı krallıkların kendi içinde meydana gelen iç olaylara karşı bir şey yapmazdı. Assurlular bu krallıklarla resmi antlaşmalar yaparlardı bunu da Assur ve

⁶² Işıklı 1998, 218, 219; Saggs 1962, 105.

⁶³ Bu noktada Postgate, vasal yerine bağlı terimini kullanmayı tercih etmektedir (Postgate 1992, 254).

⁶⁴ Postgate 1992, 284.

yerel tanrılar önünde yeminler ve dini törenlerle pekiştirirlerdi.⁶⁵ Bu yeminlerin bozulması Tanrı Assur'a karşı affedilemez bir suç ve günah işlemek anlamına gelmekteydi. Bu da Assur yöneticilerinin onları cezalandırması için bir nedendi. İki insan arasında yapılan bu anlaşmalar Assur tanrısı ile yabancı bir kral arasında yapılmış bir anlaşma değildir⁶⁶ ancak unutulmamalıdır ki Assur kralları politik gücün kaynağıdır ve onlar ülkenin gerçek yöneticisi olan, yeryüzünde yaşayan, tanrıların temsilcileridirler.⁶⁷ Bu nedenle vasal krallar, Assur kralına bağlıdır ve yazılı metinler ile tasvirlerde de olduğu gibi bağlı krallar, Assur krallarının ayağını öperler ve Assur kralları onları boyunlarına geçirilmiş bir iple elinde tutar bir şekilde resmedilirler.⁶⁸

Öte yandan Assur İmparatorluk mekanizmasının temeli sayılabilecek olan eyalet ve vasal topraklar yönetiminde zaman zaman sorunlar da yaşanabilmekteydi. Ancak Assur krali kayıtlarında birçok konu hakkında bilgiler bulunmasına rağmen vasal krallar arasında ortaya çıkan söz konusu sorunlar, sürtüşmeler ve anlaşmazlıklar bulunmamaktadır. Buna rağmen vasal ülkeler, vasal ülke ile Assur memurları ya da memurlar arasında dönem dönem sürtüşmelerin yaşandığını bilmekteyiz.⁶⁹ Örneğin Sargon II döneminde Que Valisi Assur-sarru-uşur, üç Assur vasalı arasındaki çatışmaları kral Sargon'a bir mektupla iletir.⁷⁰ Bu mektuba göre İstunda ve Atuna krallarıyla Tuhana kralı Urpala arasında askeri çatışmalar bulunmaktadır.⁷¹ Assurlular pratik olarak vasalları arasındaki söz konusu bu tür çatışmalara karışmamaktadırlar. Bunun yerine daha çok esnek bir politika izlemektedirler. Bu hareket tarzıyla Assurlular vasallar arasında oluşabilecek Assur karşıtı koalisyonları önlemeyi de amaçlamaktaydılar.⁷²

⁶⁵ Vasal ülkelerle yapılan anlaşmalar Assur kayıtlarında mevcuttur. Bu tür anlaşmalara iyi bir örnek olabilecek metin, Esarhaddon döneminden gelmektedir. Nabu-bel-uşur'un eponim olduğu yıl İyyar ayının 16. gününe ait olan ve olasılıkla M.Ö.672'ye tarihlenen bu metin için Bknz. Wiseman 1958, 1-99.

⁶⁶ Postgate 1992, 255; Wiseman 1958, 25.

⁶⁷ Pecirkova 1988, 244.

⁶⁸ Postgate 1992, 255.

⁶⁹ Galil 1992, 55.

⁷⁰ Parpola 1987, 6, Mektup NL 39.

⁷¹ Galil 1992, 56.

⁷² Galil 1992, 63.

III. BÖLÜM

YENİ ASSUR DÖNEMİ'NDE CİZRE-SİLOPİ OVASI VE YAKIN ÇEVRESİNİN SİYASİ TARİHİ

A. Yakınoğuda Aramiler

Cizre-Silopi Ovası'nın siyasi tarihi anlatılmadan önce ovayı ve Mezopotamya'yı yakından ilgilendiren ve derinden etkileyen Aramiler hakkında genel bilgiler verip teze başlamanın daha doğru olduğunu düşünmekteyim. Zira Mezopotamya'ya sızmaya başlayan bu yeni halk dalgası, Assur İmparatorluğu'nu olduğu kadar Yakınoğu tarihini de küçümsenmeyecek derecede etkileyip ona şekil vermiştir. Nitekim Assur ordularının Cizre-Silopi Bölgesi ve çevresine yaptıkları seferlerin büyük kısmı bu yeni halk grupları ve onların yerleşimleri üstüne olmuştur.

Hurri-Mitanni egemenliğinin bitmeye başlamasıyla birlikte Assur için kabus dolu günler tam olarak bitmemiştir.⁷³ Aramiler adı verilen Batı Sami göçebe yeni bir halk dalgası Mezopotamya içlerine sızmaya başlamıştır.⁷⁴ Semitik olan bu halk grubuna Assur kayıtlarında ilk kez Arik-den-ilu (M.Ö. 1319-1308) döneminde rastlanır. Söz konusu bu dönemde, kralın kayıtlarında batıdan gelen Ahlamu ya da Aramiler olarak bilinen yeni bir göç dalgasından bahsedilir. Bu göç dalgası Assur için giderek büyüyen ve yüzyıllar boyunca onu olumsuz etkileyen bir sorun olacaktır. Bu çerçevede kral ülkesinin doğusu ve kuzeyindeki halklara karşı zaferler kazanırken aynı zamanda bu yeni göç dalgasıyla gelen Ahlamular'ı yenip zengin ganimetler

⁷³ Assur ve Babil için "Karanlık Çağ" olarak da adlandırılan bu dönemde Assur'un içinde bulunduğu kötü duruma politik, askeri ve sosyo-ekonomik nedenlerin yanında iklimsel değişikliklerinde neden olduğu ileri sürülmektedir. M.Ö. 1200'den önce var olan uygun iklimsel şartlar Yakınoğu'ya doğru göçebe halkların göçlerini arttırırken M.Ö.1200'den M.Ö. 900'lere kadar bölgede kuraklık ortaya çıkmıştır (Neumann-Parpola 1987, 161-182).

⁷⁴ Diakonoff 1984, 71.

almıştır.⁷⁵ Kral çabalarının büyük bölümünü Mitanni üzerinde yoğunlaştırmasına rağmen Mezopotamya'nın güney bölgelerinin içine giren Ahlamu, Arami ve Suhe kabileleri nedeniyle bunda pek başarılı olamamıştır. Assurlular bu halkları Iauri bölgesinde başkenti Tabite olan küçük bir eyalet merkezi oluşturarak oraya yerleştirip kontrol altına almaya çalışır.⁷⁶ Daha sonra Assur-res-isi döneminde batıdan gelen Arami baskısı giderek Assur ve Babil üzerinde etkisini göstermeye başlamıştır. Bu baskının etkileri Babil'den çok Assur'da daha olumsuz sonuçlar doğurmaktaydı. Çünkü Aramiler yavaş yavaş Habur Bölgesi'ne yerleşerek Suriye kıyılarına ve Anadoluya giden Assur ticaret yollarını tehdit etmeye başlamışlardır. Kral bu yöredeki Aramiler'in bir kolu olan Ahlamu'ya karşı başarılı sefer düzenlemiştir.⁷⁷

Assur açısından pekde sevindirici olmayan bu olumsuz gelişmeler ilerleyen yıllarda Tiglat Pileser I (M.Ö. 1115-1077) dönemine kadar kendini gösterir ve şiddetini artırır. Çünkü bu dönemde Mısır artık etkin bir güç değildir, Mitanni ortadan kaybolmuş Hitit ise birçok küçük parçaya ayrılmış durumdadır. Filistin ve Zakkalu ise daha çok Filistin limanlarıyla meşgul durumdadır. Aramiler bu boşlukta Suriye'ye yerleşip Mezopotamya'yı baskı altına almaya başlamıştır. Ayrıca Güneydoğu Anadolu ve Pers toprakları organizasyondan yoksun olan bu kabilelere ev sahipliği yapmaya başlamıştır.⁷⁸ Aramiler'in yapmış olduğu tehdit, Tiglat Pileser I tarafından yakından hissedilmektedir. M.Ö. 2. binyılın sonlarında Babil ve Assur'un özellikle batı sınırlarındaki baskı çok etkiliydi. Bazı düşünürlere göre gelişen bu olaylar ve Arami göçlerinde etkili olan şey; Hitit Devleti'nin yıkılışına neden olan Deniz Kavimleri'nin Mısır'a kadar inip II.Ramses karşısında yenilmelerinden sonra bu halkların Suriye ve Filistin'e yerleşmelerinin batıdan gelen Arami göçlerine neden teşkil etmiş olabileceğidir.⁷⁹ Özetle M.Ö. 13 yüzyıldan 12. yüzyıla geçiş sürecinde siyasi açıdan üstün olan Hatti ve Mısır'ın, Kuzeybatı Suriye Bölgesi'nden

⁷⁵ Saggs 1962, 84.

⁷⁶ Olmstead 1951, 44.

⁷⁷ Saggs 1962, 84.

⁷⁸ Olmstead 1951, 62; Finegan 1979, 104.

⁷⁹ Saggs 1962, 90.

çekilmesinden ve Assur'un zayıflığından dolayı⁸⁰, Kuzey Mezopotamya'da kabile topluluklarına yeni gelişim imkanları sağlayacak bir durum ortaya çıktığı söylenebilir.⁸¹

Sonuç olarak M.Ö. 900'lere gelindiğinde Aramiler Kuzey Mezopotamya, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da Bit Adini, Bit Zamani, Bit Agusi gibi adlar taşıyan irili ufaklı beylikler kurarak yerleşik bir yaşam sürmeye başlamışlardır.⁸² Arabistan çöllerinden gelen ve Sami boyundan olan Aramiler, Babil, Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu'ya yavaş yavaş, sözde barışçıl, dingin göçlerle sızarak, 9. ve 8. yy'da, adı geçen bölgelerin kültürel ve ekonomik üstünlüğe sahip şehirlerini ellerine geçirmişlerdir. Böylece, özellikle Güneydoğu Anadolu Geç Hitit şehirlerinde yaşayan Hint-Avrupa kökenli Hititler ve Luviler'le zorunlu ilişki kurmalarıyla birlikte buralarda bulunan kültürel mirası da içlerine sindirmişlerdir. Bunun sonucunda ortaya çıkan gelişme ve sanattaki etkinlikler, M.Ö. 9. yy'da Güneydoğu Anadolu ve Geç Hitit Şehir Devletleri'nin sanatında açık bir şekilde belli olmaktadır.⁸³ Tarihsel bir bakış açısından sonra Assur'u etkileyen bu yeni göçebe halklar kimdir? Kökenlerine ilişkin neler biliyoruz? gibi bazı sorulara da kısaca değinmekte fayda görüyorum.

M.Ö. 2. binyılın sonlarında Assurlu krallar çoğunlukla Verimli Hilal bölgesinin kenarlarındaki bozkırlarda ve çöl bölgelerinde yaşayan göçebe topluluklarla yeniden karşılaşmaya başlamışlardır. Batı Sami kökenli bir dil kullanan bu halk, M.Ö. 2. binyıl içinde Arabistan çöllerinde göçebe topluluklar halinde yaşamaktaydı.⁸⁴ Bu kabile toplulukları öteden beri Eski Doğu kültür alanının öğeleriydiler. Bu kabileler göçebe ya da yarı göçebe yaşam tarzlarından dolayı, genellikle toplulukların

⁸⁰ Bu dönemde Arami aşiretleri doğudan bastırıp Suriye'de krallıklar ve hanedanlıklar kurmuşlardır. Bunlardan ilki ve en güçlüsü ve Hitit nüfuz alanının daha güneyinde kalan Damaskus'tu (Şam). Daha kuzeyde ise, Aramiler yeni kurulmuş olan Hitit Prenslükleri ile sürtüşmeye girişmiş olmalıdır. Til-Barsip, Ya'diya ve Arpad hanedanlıkları devrilip yerlerine Aramiler geçmişlerdir. Ya'diya adı Sam'al olarak değiştirilmiştir (Diğer bir adı da Bit Gabari yani Gabbari'nin evi anlamına gelmekteydi.). Til Barsip ve Arpad da aynı biçimde yeni krallıkların başkentleri oldular ve Bit-Adini ve Bit Agusi isimlerini aldılar (Gurney 2001, 45; Joukowsky 1996, 300).

⁸¹ Kirschbaum 2004, 73-74; Postgate 1992, 249.

⁸² Arkeoatlas 4, 47.

⁸³ Darga 1992, 272-273.

⁸⁴ Sevin 2003, 181.

yerleşikliklerine dayanan çeşitli devlet yapılarından geniş ölçüde uzak kalmaktaydılar. Söz konusu bu göçebe halk gurupları maden devrinin geniş teritoryal devletleri içerisinde yeteneklerine ve alışkanlıklarına uygun işler yapmaktaydılar. Bu işler arasında hayvancılık, uzak ülkelerle yapılan ticaret, rehberlik, gözetmenlik ve ulaklık görevleri sayılabilir.⁸⁵

Aramiler adı verilen yarı-göçebe topluluğun tarihini iki ana bölüme ayırmak mümkün gibi görünmektedir. Bunlardan ilki M.Ö. 1111'ler civarında sona eren “*Pre-historik Dönem*” diğeri ise Adad Nirari II'nin tahta çıkması ile birlikte Cezire Bölgesi'nden Aramiler'i tasviye etme çalışmalarına başladığı ve bu aşamanın bitiş tarihi olan M.Ö. 912 yılına kadar süren iki yüzyıllık süreyi içeren “*Protohistorik Dönem*”dir. Aramiler'in Prehistorik Dönemleri etno-lingüistik açıdan farklı olmayan “*Ahlamu ve Sutu*” Batı Semitik yarı-göçebe halkların öncüsü gibidir. En azından yarı-nomad olan bu halklar, J.-R.Kupper'e göre Aramiler'in atasıdır.⁸⁶ Bu bilim adamının bilimsel dayanağı daha erken dönem olan Tiglat Pileser I ve onun dördüncü krallık yılındaki (M.Ö. 1111) yazıtlar içinde yer alan *Ahlamu Aramaya* (yarı-göçebe Aramiler) ibaresidir.⁸⁷ Benzer bir kullanım Tiglat Pileser I'in oğlu olan Assur-belkala dönemi'nde (M.Ö. 1074-1057) de mevcuttur.⁸⁸ Daha sonra ise bu kullanım, Adad Nirari II'nin krallığı (M.Ö. 911-891) döneminde görülür.⁸⁹ J.A. Brinkman'a göre ise M.Ö. 1. binyıl boyunca edebi ve leksikal metinlerde geçen Ahlamu deyiimi Arami kelimesiyle eş anlamlıdır. Ancak iki metinde de Ahlamu kelimesi, herhangi yarı-göçebe bir Sami grubu temsil etmektedir.⁹⁰

Ancak kronolojik sıraya göre Ahlamu ibaresine ilk önce, M.Ö. 18. yüzyılın ortalarında Rim-Anum'un krallığında Kuzey Babil'de rastlanır. *Ah-la-(a-am)mu* ile eş olan kelimeye ise Mari'de rastlanır. Suti/Ahlamu kelimeleri, yarı-göçer olan

⁸⁵ Kirschbaum 2004, 73.

⁸⁶ Zadok 1991, 104.

⁸⁷ Grayson 1976, 21,23,27. Tiglat Pileser I'e ait olan bu yazıtlarda “*Ahlamu Aramiler*”i ibareleri yer almaktadır.

⁸⁸ Grayson 1976, 53-62.

⁸⁹ Luckenbill 1926, 111-112.

⁹⁰ Zadok 1991, 105.

Amurru bir koludur. Sonuç olarak Arami prehistoryası, Mezopotamya ve Kuzeydoğu Suriye'deki M.Ö. 1595 (Babil Amurru Sülalesi'nin sonu)-1111 arasındaki Batı Sami bir halk oldukları bilgisinden oluşmaktadır.⁹¹

B. Yeni Assur Dönemi Kralları Dönemi'nde Cizre-Silopi

Ovası ve Yakın Çevresi

1. Adad Nirari II Dönemi (MÖ. 911-891) :

Tarihçiler Tukulti Ninurta I'in (M.Ö. 1207) ölümünden sonra Assurdan II'nin (M.Ö. 932-910) Assur tahtına çıktığı yıla kadar olan dönemi "*Karanlık Çağlar*" olarak adlandırmaktadırlar. Birçok bilim adamına göre söz konusu bu döneme karanlık çağlar denmesinde, dönemin çok az sayıda yazılı belge içermesi yanında Assur hakimiyetinin olduğu toprakların elden çıkarak Assur'un kendine yetebilecek kadar bir alana sahip olması da rol oynamıştır.⁹² (Harita 3)

Ancak Assur'u olumsuz etkileyen, uzun yıllar süren duraklama ve gerileme döneminden sonra bunalımlarla dolu günler yaşayan krallık, Assur-dan'ın oğlu Adad Nirari II'nin (M.Ö. 911-891) Assur tahtına çıkmasıyla birlikte bir kez daha belirgin bir şekilde ekonomik ve askeri genişleme dönemi içine girer. Yeni Assur İmparatorluğu'nun erken evresini de oluşturan bu dönemde kral Adad Nirari II konumuz olan Cizre-Silopi Ovası'na giren ve akınlar başlatan ilk Yeni Assur kralı olarak da karşımıza çıkmaktadır.⁹³

Kral tahta çıktıktan sonra öncelikli olarak güney sınırını güvence altına alıp, büyük bölümü Aramiler'in elinde bulunan Dicle'nin batısındaki topraklara yönelir.

⁹¹ Zadok 1991, 105.

⁹² Kühne 1995, 72.

⁹³ Parker 2001, 45.

Çünkü kendine karşı gelenlere çok sert askeri yaptırımlarda bulunmasına rağmen kral Adad Nirari II'nin yapmış olduğu faaliyetler anlamsız cezalandırma ya da yağma faaliyetleri değildir; onun amacı Assur'a büyük faydalar sağlayacak kaynaklar üzerinde hakimiyet kurup onları kontrol altında tutmak olmuştur. Kral Adad Nirari II bu doğrultuda kuzeybatıdaki Assur kontrolünü yeniden sağlamak için Tur Abdin'in⁹⁴ ötesindeki kuzeyin dağlık alanları içine girmiştir.

Orta Fırat Bölgesi'nin daha kuzeyinde ise Nusaybin/Nisibis çevresinde, o dönemde Assurlularca Hanigalbat olarak bilinen bölgede, Arami göçebelerinin hareketlerinden sonra ortaya çıkan ve güçlerini yitirmiş olan çok sayıda küçük krallıktan biri bulunmaktadır. Temanitler olarak bilinen bu halk, inatçı ve uslanmaz bir düşman olduklarını her fırsatta gösterir. Aynı zaman da Tur Abdin'in güneyindeki diğer bazı Arami gurupları da yaygın bir şekilde Fırat dirseği ile Habur arasındaki yerleşimleri etkilemektedirler. Ayrıca Habur kaynağının olduğu bölgede Tiglat Pileser I'nin ölümüyle birlikte yerleşim bulan bir Arami konfederasyonu bağımsızlık teşebbüsünde bulunmuştur.⁹⁵ Bu nedenle kral Adad Nirari II onları kontrol altına alabilmek için bu bölgeye altı defa sefer yapmak zorunda kalmıştır. Başarılı geçen beş seferin ardından kral altıncı seferini Hanigalbat üzerine yapar. Temanna'lı Nur Adad, Kaşiyari Dağları'nın eteklerinde bulunan Pauza'da ordularını toplar. Pazi'den Nasibina'ya kadar olan kısmı bozguna uğratar.⁹⁶ Mamli Temanna kralı olur. Dördüncü yılda Temanna'da Muquru kral olur ve Assur'a olan yeminini unuttur kral Nasibina'da Nur Adad'ı tekrar kral yapar ve yedi kent alınıp Turtanu Ashur-dini-

⁹⁴ Tur Abdin ya da Kaşiaru olarak bilinen dağın doğusu Kuzey Irak'a, batısı kesin olmamakla birlikte Karacadağ'a, güneyi Mardin, Cizre ve Nusaybin yöresine kuzeyinin ise Yukarı Dicle Bölgesi'ne kadar uzanan yükseltileri de kapsadığı bilinmektedir (Köroğlu 1998, 91).

⁹⁵ Saggs 1962, 93.

⁹⁶ “*Dur-mati-Ashur'un eponim olduğu yıl geniş Hanigalbat Toprakları'na yürüdüm. Nur-Adad, Temanite, ordularını topladı (ve) Kaşiyari Dağları'nın eteğinde bulunan Pauza şehrinde savaş konumuna girdik. Diğerleriyle de savaştık ve Pauza'dan Nasibinaya kadar onu bozguna uğrattım (ve) birçok süvarisini yok ettim.*”

“*İli-emuqaya eponim yılında Hanigalbat'a ikinci kez yürüdüm. Nasipanu'da onunla savaştım. Savaşçıların kanıyla kırları kırmızıya boyadım. Yaridu şehrine girdim. Topraklarının hasadını biçtim. Saraku şehrinin benimsi gibi gördüm (ve) içine arpa ve saman yığdım.*” (Grayson 1976, 87; Luckenbill 1926, 111-112). Yapılan diğer dört sefer için Bknz. (Grayson 1976, 88-90; Luckenbill 1926, 111-115).

amur'un kontrolüne verilir.⁹⁷ Dolayısı ile bu tarihten sonra kral Adad Nirari II Arami prensliklerine yandaş krallar atamak yerine onları doğrudan Assur yönetimine bağlamaya çalışmış gibi gözükmektedir. Adad-Nirari II daha sonra Guzana'yı (Tel Halaf) alıp bir prensini atayarak burayı vasal bir krallık haline dönüştürüp Assur'un denetim alanını Habur'un kıyılarına değin genişletir.⁹⁸ Ayrıca kral uzakta, Fırat dirseğinde bulunan bir başka prenslik olan Bit-Adini⁹⁹ Arami Prensligi'nden bir vasal gibi bahsederek onlardan hediyeler almıştır.¹⁰⁰

Sonuç olarak söz konusu bu dönemde halledilemeyen en önemli problem olarak karşımıza çıkan ve yukarıda haklarında bilgi verilen Aramilerdir.¹⁰¹ Kralın kuzeye, Orta Fırat Bölgesi'ne yapmış olduğu seferler sonucunda Arami guruplarına Assur üstünlüğü kabul ettirilip haraçlar alınır ve Orta Fırat boyunca uzanan, eskiden Assur'a ait olan çok sayıdaki yerleşim yeri ele geçirilip bu yerleşim yerleri bir kez daha surlarla çevrilip ticaret yollarının korunmasında kullanılmaya başlanır.

Kral Adad Nirari II, ayrıca dört defa Nairi ve Kirhi'ye¹⁰² saldırır Alzi'yi yok eder.¹⁰³ Bölgedeki Ahlamu ve Arami göçebelerinin sayısı azaltılır ve onlar tarafından alınmış kentler Assur'a bağlanır.¹⁰⁴ Ayrıca kral, Tukulti Ninurta I'in (M.Ö. 1244-1208) hükümdarlığından sonra kaybedilmiş olan kentleri yeniden Assur egemenliği altına alan kral Adad-Nirari II, Kirhi'nin Kumme topraklarına olan baskılarına karşı

⁹⁷ Olmstead 1951, 76.

⁹⁸ Saggs 1962, 93.

⁹⁹ Fırat ve Balih arasında kalan Bit-Adini Arami Prensligi'nin başkenti Til-Barsip (bugün Tel Ahmar)'di ve Yukarı Fırat Bölgesi'nde bulunan Aramiler'in başını çekmekteydi. Daha sonra Yeni Assur Dönemi'nde Salmanar III (M.Ö.858-824) bu yerleşim Assur topraklarına dahil edilmiş ve kentin kralı, ailesi ve Arami elit tabakayı zorla başka bir yere götürüp kenti yerle bir etmiştir. Buraya kendi şahsi bir sarayını yaptırıp burada Assur yönetimi oluşturur. Entegrasyonu tamamlamak için Til-Barsip'e Kar-Salmanasar "Salmanasar Limanı" adı verilir (Kirschbaum 2004, 76- 77; Salvini 1995, 47, Finegan 1979, 109; Tadmor 1994, 9).

¹⁰⁰ Saggs 1984, 71. "Fırat'ın kıyısında bulunan Bit-adini'den gelen bir erkek ve bir dişi maymunu aldım" (Grayson 1976, 87-88; Luckenbill 1926, 112).

¹⁰¹ Saggs 1984, 71.

¹⁰² Bu sefere ilişkin Grayson, Kirhi yerine Habhu terimini kullanmaktadır. Grayson 1976, 83-87.

¹⁰³ "Nairi topraklarına dört defa yürüyen ve Habhu topraklarını feth eden, Nahur (ve) Ashnaku şehirlerini kuşatan, güçlü dağlara tırmanan Natbu topraklarının şehirlerini kuşatan Alzu toprağının tamamını yok edip büyük bir selle yıkıntı tepesine benzeten..." (Grayson 1976, 86-87; Grayson 1991a, 148-149).

¹⁰⁴ Olmstead 1951, 76.

iki defa Kumme'ye yardıma gitmiştir. Kral burada Kumme'nin yerel Adad'ına kurbanlar keser çünkü Urartu tanrılar hiyerarşisinde ikinci sıraya sahip olan Fırtına Tanrısı'nın, Habur'un doğu kıyısında yer alan ve uzun süre görelî bağımsızlığa sahip olan tapınım merkezi Kumme (Qumenu), Musaşir gibi uluslararası bir tapınım merkeziydi.¹⁰⁵ Dönüşte de Kirhi/Habhu şehirleri yakılır. Ancak M.Ö. 894 yılında bir kez daha Kumme'ye yardıma gidilir ve aşağıdaki yazıtta adları bulunan Habhu şehirleri yakılıp yıkılır;¹⁰⁶

“Sivan ayında Ina-iliya-allak eponiminin beşinci gününde Kummu/Kumme yardımcı kentine yürüdüm. Tanrım Kummulu Adad için kurbanlar adadım. Kummu'nun düşmanı olan Habhu topraklarının şehirlerini yaktım. Bu toprakların ekinlerini biçtim ve ağır vergiler koydum.”

“Nisan ayında Şamaş-abuya eponim olduğu yıl ikinci defa Kummu'ya yürüdüm. Atlı ordularımın saklanan Kummu çevresindeki Habhu¹⁰⁷ topraklarının kentleri olan Satkuru, Yasaddu Kunnu ve Tabsia'yı kuşattım, yaktım, yıktım (ve) yok ettim.”¹⁰⁸

Gerçekten de bu bilgiler son derece önemlidir. Nitekim açık ve ayrıntılı bir anlatım olmamasına rağmen coğrafi koşullar göz önüne alındığında, Adad Nirari II'nin Kumme'ye yardıma gitmesi için tez konumuz olan Cizre-Silopi Ovası ya da Assurlular tarafından *Ulluba* olarak adlandırılan topraklardan geçmesi gerekmektedir. Ayrıca kralın cezalandırdığı şehirler geniş Habhu¹⁰⁹ topraklarında yer alan şehirlerdir ve daha da önemlisi bu kentler, Kumme civarında bulunmaktadır. Söz konusu bu

¹⁰⁵Salvini 2006, 49. Kumme hakkında geniş bilgi, “Cizre-Silopi Ovası'nın Tarihi Coğrafyası ve Ovanın Yeni Assur Eyaleti Olması” başlıklı IV-C Bölümü'nde verilecektir.

¹⁰⁶Olmstead 1951, 76.

¹⁰⁷Luckenbill burada, Habhu yerine Kirhi Şehirleri demektedir (Luckenbill 1926, 114).

¹⁰⁸Grayson 1976, 90; Luckenbill 1926, 114.

¹⁰⁹Habhu hakkında ayrıntılı bilgi, IV-A Habhu Toprakları Bölümü'nde verilecektir.

referans da kentlerin bazılarının belki *Ulluba* toprakları içinde ya da yakınında bulunduğunu açıkça işaret etmektedir.¹¹⁰

Öte yandan Assurlular'ın Kumme topraklarına neden yardıma gittiklerine ilişkin bazı bilgiler mevcuttur. Öncelikle şunu kesin olarak bilmekteyiz ki Adad, Kumme şehrinin baş tanrısıydı. Söz konusu dönemde Kumme yöneticilerinin etnik kökenini bilmememize rağmen bu referans onların Mezopotamya kültüründen olabileceğini işaret etmektedir. Erken Demir Çağ'da, Cizre Bölgesi'ndeki birçok yerleşimin Arami yerleşimleri olduğu bilinmektedir. Bu bilgiler ışığında denebilir ki Kummeliler ve Assurlular Arami aşiretlerinden zarar görmekteydiler. Bu nedenle ortak düşmanlarına karşı Anti-Arami koalisyonu kurmuşlardır. Zaten Assurlular için de kuzey periferi bölgesini güvenlik altında tutmanın en uygun yolu, Mezopotamya düzlüklerinin uzak kuzeydoğu köşesinde, Assur Ülkesi ve Güney Anadolu Dağları'nın tam arasında konumlanmış olan komşu Kumme topraklarını kullanmak olmuştur.¹¹¹ O nedenle de Kumme toprakları başından beri dağlık bölgeler ile Assur arasında tampon bölgeydi ve ne Tukulti Ninurta II (M.Ö. 890-884), Assurnasirpal II (M.Ö. 883-859) ne de Salmanasar III (M.Ö. 858-824) zamanına kadar bu bölgeye yeniden bir müdahale ihtiyacı duyulmamıştır ve bölgede yapılan düzenlemeler işlerliğini Salmanasar III'ün hükümdarlığının sonuna kadar sürdürmüştür.¹¹²

Kral Adad-Nirari II, sadece üstün bir savaş adamı değil, aynı zamanda çok iyi bir reform adamı ve zeki bir yöneticiydi. Buna ilişkin olan en önemli kanıtlar, Assur kronolojisinin saptanmasında değerli bir gurup dokümanı oluşturan Limmu listelerinin Assur Tarihi'nde ilk defa bu kral döneminde başlamasıdır. Limmu listeleri

¹¹⁰ Tiglat Pileser III'e ait olan ve Kalah'tan ele geçen özet bir yazıtta, kralın Ulluba Bölgesi'ne yaptığı seferden bahsedilmekte ve burada Nal Dağı'nın ardındaki bazı Urartu kalelerinin adları sıralanmaktadır. Tiglat Pileser III Dönemi'nde ayrıntılı olarak anlatılacak olmasına rağmen yeri gelmişken belirtmekte fayda var ki, söz konusu yazıtta geçen Nal Dağı, bugün Suriye-Türkiye arasında doğal bir engel olan ve Irak topraklarına doğru devam eden tepelikleri (Jebel Abyad) işaret ederken bu tepelerin arkasındaki, bir başka deyişle, Türkiye topraklarının güneydoğu köşesini oluşturan alan ise arkeoloji dünyasında Ulluba toprakları olarak bilinmektedir (Tadmor 1994, 127, 183). Bu kentlerden, "Cizre-Silopi Ovası'nın Tarihi Coğrafyası ve Ovanın Yeni Assur Eyaleti Olması" isimli IV-E Bölümü'nde Mašennu Eyaleti anlatılırken bahsedilecektir.

¹¹¹ Parker 2003, 13.

¹¹² Parker 2001, 46.

adı verilen bu listeler yüksek krali memurların adlarının yıllara verilmesiyle oluşturulmuştur. Bu listelerde çoğu kez seferler ve diğer olaylara ilişkin kısa notlar yer almaktadır. Yapılan bu yenilik sayesinde Adad Nirari II'nin hükümdarlığıyla başlamak üzere, M.Ö. I.binyılın ilk yarısına ilişkin pek çok olayı bir yıllık hata payı ile tarihleyebilmekteyiz.¹¹³

Bununla beraber Adad Nirari II'nin durgunluk ve karanlık çağdan sonra Assur yönetiminde reformcu ve iyi bir yönetici olduğunu gösteren bir diğer önemli kanıt ise kralın yazıtlarında ülkesindeki tarım alanlarının, tarım ürünlerinin, atların sayısının arttırıldığını söyleyerek durağan karanlık bir dönemin ardından yeni ve parlak bir dönemin başlangıcı hakkında bilgiler vermesidir;

“Topraklarımın tümünde saraylar yaptım. İnşaa ettiğim toprakların tümünü sürdüm. Eski günlerdeki gibi tahıl yağınlarını arttırdım ve biriktirdim. ... eski günlerdeki gibi tüm ülkemde atların sayısını arttırdım .”¹¹⁴

2. Tukulti Ninurta II (M.Ö. 890-884) :

Adad Nirari II'den sonraki 60 yıl içinde Assur kralları onun yaptıklarını korumak ve geliştirmeye yönelik politikalar izlemişlerdir. Kısa süren krallığı boyunca Tukulti Ninurta II doğu ve kuzey dağlık bölgelerin kontrolünü sağlamaya devam etmiştir. Bu doğrultuda kralın ilk icraatı Nairi toprakları olmuştur. Kralın M.Ö. 886 yılında gerçekleştirilen Nairi seferindeki ilk hedefi, Bit Zamani Krallığı'dır. Babası ve kendisinden sonra tahta çıkacak olan oğlu Assurnasirpal II gibi o da Kaşari Dağlarını geçmek için *Šubnat*'a gelmiştir.¹¹⁵ Kral, Jebel Abyad'dan Cizre Ovası'na girmiş; Dicle'yi olasılıkla Cizre'den geçmiş ve sonra *Šubnat* Nehri'ni takip ederek

¹¹³ Saggs 1962, 94.

¹¹⁴ Luckenbill 1926, 116.

¹¹⁵ Parker 2001, 166.

kaynağına ulaşmıştır.¹¹⁶ Ayrıca kral Tukulti Ninurta II Nairi Bölgesi'ne sefere çıkarken, önceki yıllarda Kumme'ye karşı faaliyetlerde bulunan Arami prensliklerinin oluşturduğu karmaşa nedeniyle Cizre Ovası'ndan en az üç defa geçmiştir.¹¹⁷ Tukulti Ninurta II Bit-Zamani'li Aramiler'e Diyarbakır Bölgesi'ndeki Patuşkun'da saldırmıştır. Savaştan elde ettiği esirleri terk edilmiş şehirlere yerleştiren kral Aramiler'den zengin haraçlar almıştır.¹¹⁸

Dicle, Fırat ve Habur bölgelerinde bulunan Aramiler ise bu dönemde Assur'a vergi veren vasal bir krallık olarak karşımıza çıkarken, her fırsatta sorun çıkaran inatçı yapıları nedeniyle bazen askeri hareketlere maruz kalmışlardır. Bu ortamda bir Arami şefliği olan *Itu*'a Assur'un gözüne girmeyi başarıp saygınlık kazanmıştır. Ancak daha sonra sadakatleri şüphe uyandırmaya başlayınca askeri hareket kaçınılmaz olmuştur. Öte yandan bu dönemde Aramiler'den alınan vergi ve haraçlar şu şekilde sıralanabilir; altın, gümüş, bronz, kalay, Güney Arabistan'la ticareti gösteren reçine, yine Arabistan Çölleri ile ilişkileri gösteren tek hörgüçlü develer, fildişi kakmalı mobilyalar (Suriye ve Fenike etkili), Kilikya'dan demir ve tekstil, inek, ördek, eşek, koyun ve tahıl. Asıl önemli olan haraç ise kralın kuzey bölgelerden aldığı yüzlerce attır. Bu son derece önemli bir noktadır çünkü bu dönemde Assur ordusunda süvari birlikleri önemli derecede artmıştır.¹¹⁹ Kuzeyden alındığı bilinen atların Nairi'den alınmış olabileceği düşünülebilir. çünkü kralın Nairi Ülkesi'ne yaptığı seferden sonra Nairi Kralı'na Assur ordusuna yeni girmiş olan süvari sınıfına at yetiştirme görevini vererek vasal bir konuma getirdiğini söyleyen bilim adamları mevcuttur.¹²⁰

Yukarıda anlatılanlar arasında kral Tukulti Ninurta II'nin yazıtlarında geçen ve kuzey yapılan seferlerde uğrak yeri olarak kullanılan *Šubnat* Nehri tez konunun içine giren önemli bir noktadır. Adına ilk defa bu dönemde rastladığımız *Šubnat* Nehri

¹¹⁶ “(Nairi) topraklarına (yürüdüm) *Šubnat* Nehri’(nde) Kaşiyari Dağlarını geçtim. Bit –Zamani’li bir adam olan (Amme-baa’e ait) P(a)tişkun şehrine yaklaştım.....” (Grayson 1976, 99-100).

¹¹⁷ Parker 2001, 46-47.

¹¹⁸ Parker 2001, 166-167.

¹¹⁹ Saggs 1984, 71-72.

¹²⁰ Saggs 1962, 95; Akurgal 1998, 249.

Cizre İlçesi'nden 20 km güneybatıda ve Suriye sınırında olan yerleşim tümüyle modern köy yerleşimi ile kaplanmış durumdadır. Köyün son dönemde adı Şahin olarak değiştirilmekle birlikte, köylüler hala köyü ve höyüğü en eski adı olan “Babil” olarak adlandırmaktadır.¹²¹

Šubnat Nehri (Resim 5) daha önce Dicle'nin kollarından biri olan Sebeh Su ile özdeşleştirilmekteydi.¹²² (Resim 6) Ancak yapılan çalışmalar göstermiştir ki Sebeh Su yazıtları doğal bir tünelin çıkış kısmındaki kayalıklara kazınmıştır.¹²³ (Resim 7) Lehmann-Haupt'un bulduğu bu yazıtlar, daha önce öne sürüldüğü gibi Tukulti Ninurta II ve Assurnasirpal II'ye değil, Tiglat Pileser I ve Salmanasar III'e aittir. Üstelik Salmanasar III'ün yazıtı, Šubnat Kaynağı'nı değil, Dicle Kaynağı'nı tarif etmektedir.¹²⁴ Ayrıca son çalışmalarla birlikte Šubnat'ın, bugünkü Safan Çayı olduğu artık bilinmektedir.

Tukulti Ninurta II'nin de bahsettiği Šubnat hakkında daha detaylı bilgiler, oğlu Assurnasirpal II dönemindeki yazıtlarda yer almaktadır.¹²⁵ Assurnasirpal II, krallığının ikinci yılında kuzeye yaptığı seferinde Šubnat'a kendisine ait olan bir stel diktirmiştir.¹²⁶ (Resim 8)

*“Babalarım, Assur kralları Tiglat Pileser ve Tukulti
Ninurta'nın stellerinde bulunduğu Šubnat kaynağında*

¹²¹ Kozbe 2005, 299.

¹²² Hawkins 1969, 119; Salvini 1995, 49.

¹²³ Diyarbakır'ın Lice İlçesi'nin yaklaşık 25 km kuzeyinde bulunan Birkleyn Mağaraları ve Sebeh-Su ile burada ilk defa 1862 yılında bulunan ve 1898/1899 yıllarında Lehmann-Haupt ve W.Belck tarafından yapılan detaylı çalışmalarla incelenen rölyef ve yazıtlar hakkında daha detaylı bilgi için <http://www.vaa.fak12.uni-muenchen.de/Birkleyn/index.htm>. Ayrıca H.F.Russell, “Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia”, BAR International Series No:85, Oxford, 1980; Andreas Schachner “Güneydoğu Anadolu'da Assur egemenliği”, Doğunun Demir Çağı, *ArkeoAtlas* 4; Salvini 2006, 31; Russell 1986, 361-363.

¹²⁴ Hawkins 1969, 119.

¹²⁵ Kral Tukulti Ninurta II bir yazıtında Nairi topraklarına gitmek için Nineve'den çıkıp Šubnat Nehri yakınlarında Kaşari Dağları'nı geçtiğini söylemektedir. “... *Sivan ayının ilk günü İli-milku'nun eponim olduğu yıl, Nineve'den ayrıldım.(Nairi) topraklarına (yürüdüm) Šubnat Nehri'(nde) Kaşari Dağına geçtim.*” (Grayson 1976, 99).

¹²⁶ Hawkins 1969, 120. Assurnasirpal II'nin ikinci Yukarı Dicle seferi ve yol güzergahı için Bknz. Köroğlu 1998, 78- 79.

krali bir tasvirimi yaptım ve onların yanına yerleştirdim.”¹²⁷

Yazılı kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda *şubnat*’ın Assur ile Urartu toprakları arasında bir sınır, *şubnat* ve çevresinin dolayısıyla Assur’un da kuzey sınırı oluşturduğu ve *şubnat*’ın Assur’un kuzey sınır şehri olduğunu ileri süren bazı görüşler bulunmaktadır.¹²⁸ Bu bilgiler ışığında şunu kesin olarak bilmekteyiz ki *şubnat* kaynağı Assur açısından oldukça önemlidir ve Orta Assur Dönemi’nden itibaren kullanılan bir yerleşimdir. 2004-2006 yılları arasında tarafımızca gezilen *şubnat* kaynağı, modern Babil/Kebele Köyü’nün etrafındaki dört kaynakla eşleşmektedir. Söz konusu bu su kaynakları ve Babil yerleşmesi surlarla çevrilidir. Yerleşim yerinin güneyinde bugün sağlam olmamasına rağmen görkemli bir şehir giriş kapısı bulunmaktadır. (Resim 9) Kapının hemen önünde bir ve onun biraz daha güneyinde bir tane daha olmak üzere iki adet sunak taşı saptanmıştır. Etrafı surlarla kaplı olan Babil/*şubnat*’ın, Assurnasirpal’in yukarıda yer verilen yazıtı ile birlikte babası Tukulti Ninurta II ve dedesi Tiglat Pileser I dönemlerinde de seferler için kullanıldığı ve kralların buraya steller diktirdikleri sonucu ortaya çıkmaktadır.

şubnat’ın önemi sadece, Assur yazılı belgelerinde vurgulanmaz; yerleşimin bulunduğu coğrafi konum da onun ne kadar önemli bir yerleşim olduğunu ve kilit bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Ancak yerleşim hakkında bir takım tartışma konuları ortaya atılabileceği kanısındayım. Özellikle Assur ordularının kente ulaşım güzergahı üzerinde durulacak bir noktadır. Parker, Kessler ve Liverani gibi bilim adamlarının düşüncelerini kabul ederek yukarıda da değinildiği gibi Tukulti Ninurta II’nin *şubnat*’a ulaşması için olasılıkla Dicle Nehri’ni Cizre Ovası’ndan geçtiğini önermektedir.¹²⁹

Ancak kanımca kral Nineve’den yola çıkarken Dicle’yi geçmiş ve Cizre-Silopi Ovası’na uğramadan Nal Dağı’nın önünden Suriye toprakları içinden ve olasılıkla da

¹²⁷ Luckenbill 1926, 146.

¹²⁸ Hawkins 1969, 102; Erkanal 1986, 202.

¹²⁹ Parker 2001, 47; Kessler 1980, 11.

modern Cizre kentinin güneyinden ilerleyerek *Šubnat*'a ulaşmış olmalıdır. Tarafımca ileri sürülen bu görüşü destekleyen ilk bulgu, Kebeli'nin coğrafi özelliklerinde yatmaktadır. *Šubnat* Nehri, modern Kebeli Köyü'nden doğup güneye doğru akarak Suriye topraklarına girmekte ve Basorin Höyük'ün hemen güneyinde, Türkiye-Suriye sınırına yakın bir alanda Dicle Nehri'ne katılmaktadır. Dolayısıyla da çayın aktığı alan düz bir ova olmasına rağmen söz konusu bu bölgede doğal olarak bir yol/küçük vadi oluşmaktadır. Assurlular, Kaşiyari ve Yukarı Dicle Bölgesi'ne giderken olasılıkla bu yolla *Šubnat*'a geliyor olmalıydılar. Assurlular'ın bu güzergahı kullandıklarını düşünmemize neden olabilecek birkaç önemli nokta daha bulunmaktadır. Buna göre, Assurlular'ın *Šubnat*'tan Kaşiyari ve onun kuzeyindeki Yukarı Dicle gibi kuzey bölgelerine ulaşmak için eğer bir sorundan dolayı ihtiyaç duyulmuyorsa, *Ulluba* Bölgesi'ne uğramadan, bu güzergahı kullanarak *Šubnat*'a ulaşıyor olmalarıdır. Nitekim *Ulluba* Bölgesi'ne girerek *Šubnat*'a ulaşmak, söz konusu kuzey bölgelerine gitme amacındaki Assur orduları için yorucu olduğu kadar zaman kaybı da olacaktır ve Assur ordularının Dicle'yi iki yerden geçme zorunluluğunu da beraberinde getirecektir. O nedenle yukarıda belirtilen güzergah üzerinde, kralın ve ordularının geçmesi gereken bir nehir yoktur. Dolayısıyla, kuzeye yapılacak seferler için *Ulluba* Bölgesi her zaman bir geçiş noktası olma vasfına sahip değildir. Bu nedenle seferin yapılacağı bölge, bu konu üzerinde önemli rol oynamaktadır. Ayrıca Assurnasirpal II'ye ait olan iki yazıtta da bu durum açıkça görülmektedir. Yazıtlardan birine göre kral, Kalah'tan ayrılıp Dicle'nin geçilmesinden sonra Habur Bölgesi'ne ulaşmıştır.¹³⁰ Söz konusu bu yazıttan kralın Dicle'yi Kalah Bölgesi'nden geçtiği ve Suriye topraklarına girdiği ortaya çıkmaktadır. Diğer yazıtta ise yine kral, Kalah'tan ayrılıp Suru şehrinde çıkan ayaklanmayı bastırmaya gitmiştir. Bu sefer için de Dicle'yi olasılıkla Kalah yakınlarından geçen kral, çöllük bir bölgeye girdiğini söylemektedir.¹³¹

¹³⁰ “*Dagan-bela-usur*'un eponiminde Sivan Ayı'nın yirmikinci günü Calah'tan hareket ettim. Dicle'yi geçtikten sonra Dicle'nin öteki yakasında çok fazla haraç aldım.....” (Grayson 1991a, 212).

¹³¹ “*Kalah'tayken bir rapor geldi ve Laqu toprakları, Hindanu ve Suhu toprakları Fırat geçidinde ayaklandılar. Sivan ayının onsekizinci günü Kalah'tan ayrıldım. Dicleyi geçtikten sonra çöle vardım ve Suru'ya yaklaştım.....*” (Grayson 1991a, 214).

Parker, Tukulti Ninurta II'nin Cizre-Silopi Ovası'nın içinden üç kez geçtiğini söylemesine karşın¹³², bu krala ait olan yazıtlarda söz konusu duruma ilişkin herhangi bir ibare yer almaz.¹³³ Yine yazılı kaynaklardan görüldüğü kadarıyla Assur kralları Dicle'yi geçtiklerini büyük bir övünç kaynağı gibi belirtmelerine rağmen, Tukulti Ninurta'nın böyle bir ifadesi bulunmamaktadır.¹³⁴

Sonuç olarak Assurlular'ın *Šubnat* üzerinden kuzeye yaptıkları seferlerde günümüzde Suriye olarak tanımlanan toprakları kullandıkları ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle *Šubnat*'a ulaşmak için yola çıkan Assur orduları, *Ulluba* Bölgesi'nde herhangi sorun olmadığı sürece Suriye topraklarını kullanarak ilerliyor olmalıydılar. (Harita 4)

3. Assurnasirpal II (M.Ö. 883-859) :

N.Postgate, Territorial Assur Devleti'nin tarihini dört ana bölüme ayırmaktadır: M.Ö. 1400-1200 yılları arasındaki oluşum ve yayılım dönemi; M.Ö. 1200-900 arasındaki gerileme dönemi; M.Ö. 900-745 arasında erken sınırların yeniden inşa edildiği dönem ve M.Ö. 745-605 arasındaki yayılımın son aşamasını içeren dönem.¹³⁵ Tukulti Ninurta II'den sonra Assur tahtına çıkan Assurnasirpal II (M.Ö. 883-859), Assur açısından bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Her ne kadar Yeni Assur İmparatorluğu'nun başlangıcı hakkında çeşitli görüşler varsa da¹³⁶ daha çok dönemin asıl başlangıcı bu krala yani Assurnasirpal II'ye dayandırılır.¹³⁷

¹³² Parker 2001, 47.

¹³³ Grayson 1982, 252

¹³⁴ Örneğin Assurnasirpal II, ileriki bölümlerde anlatılacak olan Katmuhu üzerine yaptığı bir seferden şöyle bahsetmektedir: "... *Nipur ve Paşate eteklerinde yer alan şehirlerden hareket edip Dicle'yi geçtim ve Katmuhu topraklarına yaklaştım...*" (Grayson 1976, 123). Kral Dicle'yi geçtiğini bu sözlerle belirtmektedir. Nitekim yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Dicle Nehri'ni geçmek Assur ve krallar için bir övünç kaynağı olarak görülmektedir.

¹³⁵ Postgate 1992, 247, 248.

¹³⁶ Roaf 2001, 357.

¹³⁷ Finegan 1979, 104.

Assurnasirpal II'nin tahta çıkmasıyla birlikte yaptığı ilk işlerden biri, M.Ö. 879 yılında krali oturmaunu, yani ülkeyi yönettiği başkentini bu tarihe kadar çok fazla bir rolü olmayan, Dicle ve Büyük Zap'ın kesişme noktasındaki Kalhu'ya taşımak olmuştur.¹³⁸ Assur tarihinde tahta yeni geçen kralın yeni bir başkent kurması sıkça görülen bir olaydır. Bunun tam olarak nedeni bilinmese de belli başlı bazı yaklaşımlar mevcuttur. Örneğin kurulan yeni başkentler, Assur kentinden daha kuzeydedir. Bunun nedeni tam olarak bilinmese de belki de bir açıklaması Tanrı Assur'a tahıl sağlamak yükümlülüğü olan krallığın daha uzak ve verimli kuru-tarım alanlarına yönelmek zorunda olduğu kadar, Assur ve çevresinin doğal maden yataklarından yoksun oluşu da olabilir.¹³⁹ Öte yandan Assurluların dağlık alanlarda bulunan barbar kabilelere karşı ülkelerini korumak ve kendilerini güvende hissetmek içinde kuzeye, batıya ve doğuya doğru ilerlediklerini söylemek de mümkündür.

Kalhu yerleşimini kurmak dışında da birçok imar faaliyetinde bulunan kral, aynı zamanda yazılı kayıtlar ve kabartmalar gibi diğer arkeolojik malzemeler açısından oldukça zengin buluntular bırakmasına rağmen onun bu başarıları ve idareci kimliği, kan dökücülükten zevk alan vahşi yapısının önüne geçememiştir.¹⁴⁰

Kral Assurnasirpal II'nin Cizre'ye iki sefer düzenlediği bilinmektedir. Bu seferlerden ilki olan ve kralın tahta çıktığı yıl, yani M.Ö. 883 yılında Nipur ve Paşate Dağları'nın eteklerindeki bulunan Atkun, Uşhu ve Pilazi gibi yaklaşık yirmi kadar yerleşim yerine saldırması olmuştur;¹⁴¹

“Abu ayının yirmi dördüncü gününde büyük tanrılarım Assur ve İştar'ın sözünde Nipur ve Paşate Dağları'nın eteklerindeki şehirlere karşı Nineve'den ayrıldım. Atkun, Uşhu, Pilazi ve onların komşusu olan yirmi kenti kuşattım.

¹³⁸ Sevin 1999, 8-9; Olmstead 1951, 98-109; Sevin 1999, 25-31; Reade 1981, 154-55; Lloyd 1978, 187-220; Roaf 1990, 162.

¹³⁹ Kühne 1995, 69,72.

¹⁴⁰ Saggs 1962, 95.

¹⁴¹ Parker 2001, 47.

Onların ganimetlerini ve varlıklarını aldım şehirlerini ateşle yaktım. Ordularından kaçan tüm insanları ayaklarına kapandılar...”¹⁴²

Kuşkusuz yukarıda verilen yazıtta Cizre-Silopi Bölgesi için en önemli nokta, Nipur ve Paşate Dağları kavramlarının kullanılmış olmasıdır. Nitekim bu yazıtla birlikte bölgenin sınırları yavaş yavaş belirmeye başlamaktadır. Bu dağların günümüzdeki karşılıklarının bilinmesi Cizre-Silopi Ovası ve çevresinin tarihi coğrafyasının aydınlatılmasına yarayan anahtar kavramlardır. Bölgenin tarihi coğrafyası ve Nipur Dağı hakkında tanımlayıcı bilgiler sağlayan, eşsiz bir kaynak niteliği taşıyan belge, Sanherib tarafından Cudi Dağı’na yazılmış bir yazıttır. (Resim 10-11) Söz konusu metin bize Cudi Dağı ile Nipur Dağı’nın paralelliğini ve Katmuhu sınırında yer alan Nipur Dağı (Cudi) kentlerinin durumunu yansıtmaktadır. Bölgenin ele geçirilmesinden sonra söz konusu şehirler, “*Nipur Dağı’nın zirvesindeki kartal yuvaları*” olarak anılır ve Sanherib, Ukku saldırısı için Cudi Dağı’nın tehlikeli geçitlerinin içinden geçtiğini söyler.¹⁴³

Kral Assurnasirpal II, Cizre-Silopi Ovası içine yaptığı ilk seferin bitmesiyle birlikte ovaya komşu olan ve ovanın hemen batısında bulunan Katmuhu topraklarına doğru hareket edip buradan ganimetler elde etmiştir.¹⁴⁴ Katmuhu toprakları, Tur Abdin Platosu ile Dicle’nin kuzey bölgeleri için kilit konumundaydı. Kralın bu bölgeye gitmek ve bölgeyi kontrol altına almak istemesinin nedeni kendisinden daha önceki Assur krallarının da bu bölgeyi kontrol altına almak istemesiydi. Ancak bu bölgeyi kontrol altında tutmak oldukça zordu ve zaten bölgedeki Assur kontrolü kalıcılıktan öte her zaman geçici olmuştu. Bölgedeki vasal ülkeler Assur karşıtı faaliyetlere başlayınca da kral derhal harekete geçmiştir.

¹⁴² Luckenbill 1926, 143; Grayson 1976, 123.

¹⁴³ Parker 2001, 43; Luckenbill 1926, 139-140.

¹⁴⁴ “..... *Nipur ve Paşate Dağları’nın eteklerindeki şehirlerden ayrıldım, Dicle’yi geçtim Katmuhu yakınlarına vardım. Katmuhu ve Muşki topraklarından bakır kaplar, inekler, koyunlar, ve şarap aldım.*” (Luckenbill 1926, 144; Grayson 1982, 255).

Ancak Assurnasirpal II'nin kuzeydeki bu bölgede ve doğudaki sınır bölgelerinde yaptığı faaliyetlerdeki amaç bu alanlarda bir güç hattı oluşturarak Assur Ülkesi için bir güvenlik halkası oluşturmak isteğidir.¹⁴⁵ Bu anlamda da Assurnasirpal II' kalkerli volkanik bir araziye sahip olan Katmuhu tepe ülkesinin topraklarını daha küçük bir birime dönüştürüp Assur'a bağladıktan sonra Dicleyi geçmiş, nehirden uzak olan ve bronz kaplar ile şarapçılıkta ün salmış olan Muşki topraklarına girmiştir.¹⁴⁶ Bununla birlikte Kaşari bölgesinde güvenlik hattı oluşturmak isteyen Assurnasirpal II, bölgenin tamamını ele geçirmek istememiştir çünkü bölgede bulunan bazı bölümler oldukça fakirdir ve bunların ele geçirilmesi için seferler düzenleyip harcama yapmaya değmeyecektir. Bu nedenle Assurnasirpal II, Kaşari Bölgesi'ne bir başka deyişle Assur'un kuzey sınırına garnizonlar yaparak buradan gelecek ciddi tehlikeleri önleyebileceğini ve bunun daha akılcı olacağını düşünmekteydi.¹⁴⁷ Assurnasirpal II'nin Katmuhu topraklarında yapmak istediği Tur Abdin'i izole etme çalışmaları, Habur Bölgesi'nde Assur karşıtı çalışmaları başlatan Arami kabileleri nedeniyle yarıda kesilir.¹⁴⁸

Her ne olursa olsun Assurnasirpal II'nin bu bölgede yapmak istediği çalışmalar olumlu sonuçlar vermiştir. Çünkü yukarıda anlatılan, kralın M.Ö. 882 yılında Cudi Dağı'nın eteklerinde bulunan kentleri aldıktan sonra Katmuhu Ülkesi'ne yaptığı

¹⁴⁵ Saggs 1984, 73.

¹⁴⁶ Grayson 1976, 123. Tevrat'ta Meses, Yunanlılarda Moskhi olarak geçen Muşkiler, Malatya-Tabal Bölgesi ve Fırat'ın üst kısımlarına yerleşmişlerdi. Daha sonra güneye doğru ve Kapadokya Bölgesi'ne doğru genişleyen Muşkiler'e ilişkin ilk kayıtlara Tiglat Pileser I Dönemi'nde (M.Ö. 1115-1077) rastlanır. Bu dönemde Muşkiler Katmuhu topraklarına kadar gelmiştir ve Assur'un bir zamanlar egemen olduğu topraklara Assur'un zayıf dönemini fırsat bilerek egemen olmaya başlamışlardır. Assur anayurduna bu kadar yaklaşmaları Assur açısından hiç de hoş bir durum değildir. Tiglat Pileser I Muşkiler üzerine sefere çıkar ve Muşkileri yener. Durum krala ait yıllıklarda şu şekilde anlatılmaktadır; "*Tahta çıktığım yıl Alzu ve Purulumzu'yu 50 yıl kadar ellerinde tutan beş kralı olan 20.000 Muşkili-tanrım Assur'a vergi ve haraç taşıyanlar-onun kuvvetine inan ve karşı çıkmayan (Muşkiler), aşağı gelip Katmuhu topraklarını kuşattılar. Tanrım Assur'un desteğiyle savaş arabalarımı ve ordumu hazır tuttum(ve) arkamda güvenlik konusunda sıkıntı çekmedim. Engebeli Kaşari Dağı'ndan geçtim. Katmuhu topraklarında beş krallı 20.000 Muşki ordusuyla savaştım Onları dize getirdim.....*" (Grayson 1976, 7). Ayrıca konuyla ilgili olarak Bknz. Saggs 1962, 88; Olmstead 1923, 286; Diakonoff 1984, 67-68, 72-73. Kaşaklarla birlikte Kuzeydoğu Anadolu kökenli olan, Hitit karşıtı Muşkiler hakkında daha detaylı bilgi için (Mellink 1965, 317-325; Lloyd 1997, 67; Sevin 1990, 51-73). Daha önceki yıllarda Tiglat Pileser I'de bu bölgeye yaptığı bir seferden sonra Katmuhu ve Muşki topraklarından şarap, bakır kapları, inekleri ve koyunları haraç olarak almıştır. (Luckenbill 1926, 74-75).

¹⁴⁷ Olmstead 1951, 96.

¹⁴⁸ Olmstead 1951, 85.

seferden yaklaşık üç yıl sonra M.Ö. 879 bölgeye yeniden geldiğinde burada Assur yanlısı olan ve Assur'a haraçlar sağlayan bazı Kaşiyari ve Katmuhu Bölgesi oturlarıyla karşılaşır. Nitekim bu noktadan sonra kral M.Ö. 866 yılına değin, Assurnasirpal'in Habhu topraklarını kuşatıp başta Amedi (Diyarbakır) olmak üzere iki şehri yağmaladığı sefere kadar Katmuhu ¹⁴⁹ ve Kaşiyari Bölgesi'ne gelme gereği duymaz.¹⁵⁰

Öte yandan Assurnasirpal II aynı yıl içinde ikinci defa Cizre-Silopi Bölgesi'ne sefer düzenlemiştir. Ancak kraliyetinin ilk yılında ova içine ikinci bir seferi yapmasına neden olabilecek herhangi bir tehlike ve düşmanca hareket olmamasına karşın kralın “*Büyük tanrılar Assur ve İştar'ın emriyle...*” diyerek yaptığı bu sefer, Erken Demir Çağ yada Geç Tunç Çağı'ndan beri bölgede var olan küçük Arami prenslikleri üzerine yaptığı bir güç gösterisi olarak adlandırılabilir.¹⁵¹

¹⁴⁹ Katmuhu topraklarından daha sonra bahsedilecek olmasına karşın bölgenin tarihi coğrafyası açısından bir ön bilgi vermemin yararlı olacağını düşünmekteyim. Aslında Katmuhu topraklarının lokalizasyonu, bugün tam olarak Cizre'nin batı tarafı olarak bilinmektedir. Ancak konu hakkında daha detaylı bir betimleme yapmaya çalışacak olursak bölgede yaptığımız surveyleri göz önünde bulundurabiliriz. 2006 yılı içinde bölgede yaptığımız survey çalışmalarında daha önce araştırılmamış olan İdil Bölgesi'ne gitme ve söz konusu bölgede inceleme yapma şansı bulduk. İdil Bölgesi'nde yapılan çalışmalarda 12 yerleşim yeri tarafımızca ziyaret edilmiştir. İdil Bölgesi, Cizre'nin hemen kuzeybatısında bulunmasına rağmen oldukça yüksek ve tepelik bir alanda bulunmaktadır. (Resim 12) İlçe'nin yüksek bir alanda kurulu olmasının dışında bölgenin topografik yapısı da dikkat çekmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda bu bölgenin genelinde çok yoğun miktarda küçüklü büyüklü kayaçlarla kaplı olduğu ve tarıma elverişli alanların oldukça az miktarda bulunduğu gözlenmiştir. Üstelik geçmiş yıllarda bölgede yapılan jeolojik araştırmalar İdil ve Cizre arasındaki bölgede bazalt akıntılarının olduğunu da göstermektedir. (Erentöz ve Ketin 1962, 23; Sözer 1984, 11) Araştırma yapılan İdil Bölgesi ve bölgenin güney bölümleri coğrafi özellikleri ve bölgenin büyük bölümünde yer alan kayaçların özellikleri nedeniyle tıpkı yukarıda Katmuhu topraklarından bahsederken Olmstead'den alıntı yapılmış cümlelerle de verilen coğrafi ve topografik özellikleri yansıtır gibi görünmektedir. (Resim 13) Bu nedenle Katmuhu topraklarını, Cizre-Silopi Ovası'nın kuzeyinde bulunan Şırnak İli ile İdil, Güçlükonak ve kısmen Cizre'nin batısı olarak değerlendirmek olası görülmektedir.

¹⁵⁰ Grayson 1982, 255.

¹⁵¹ Parker 2001, 47. “ *Ab ayının yirmidördüncü günü aynı eponimde, Assur ve Tanrıça İştar'ın emriyle Nineve'den ayrıldım ve güçlü Nipur ve Paşate Dağları'nun eteklerinde bulunan şehirlere doğru ilerledim. Atkun, Ushu, Pilazi, ve onların 20 çevre kentini kuşattım.*” (Grayson 1991a, 198).

4. Salmanasar III (M.Ö. 858-824) :

Assurnasirpal II'den sonra Assur tahtına, oğlu Salmanasar III geçmiştir. Assur İmparatorluğu, güçlü ve akıllı olan kral Assurnasirpal II ve oğlu Salmanasar III tarafından yaklaşık 60 yıl kadar çok tutarlı bir şekilde yönetilmiştir.¹⁵² Assur tahtına çıktığında çok da genç bir yaşta olmayan Salmanasar III, Assur tahtını yirmibeş yıl kadar yöneten babası Assurnasirpal II ile birlikte seferlere katılıp babasına eşlik etmiştir.¹⁵³ Bundan dolayı da ülke yönetiminde deneyim kazanmış bir veliahttır.

Salmanasar III döneminde kuzey sınırda çok önemli bir hareketlilik göze çarpmaktadır. Salmanasar III ile birlikte Assur yazılı kaynakları, Uruadri ve Nairi adlı beyliklerinin¹⁵⁴ siyasi ve askeri örgütlenmeleri açısından çok önemli bilgiler verir. Assur kralının yıllıklarında ve Balawat Kapısı olarak bilinen ahşap kapının tunçtan yapılmış bezemeli kaplamalarının üzerinde, Yakın Doğu'da yeni bir krallığın kuruluşu haber verilir.¹⁵⁵ Doğu Toroslar'da bulunan insan grupları özellikle Van Gölü merkez olmak üzere Urartu adı verilen çok güçlü bir krallık altında birlik oluşturarak toplanmaya başlamıştır. Yüzyılın üstünde bir zaman dilimi süresince Assur'un en büyük rakiplerinden bir olacak olan bu yeni krallık, Anadolu ve Kuzey Suriye'ye yayılım faaliyetleri göstererek Assur'la önemli metal üretim alanları, ticaret yolları ve at kaynaklarının kontrolü için bir yarış haline girmiştir.¹⁵⁶ Bir başka deyişle Assur'un daha önce Toroslar üzerine yaptığı seferler çok geniş Habhu ve Nairi topraklarındaki küçük prensliklere karşı yapılmıştır. Ancak M.Ö. 9.yüzyılda Assur ile yaşanan silahlı çatışmalar süresince Urartu Devleti şekillenmeye başlamıştır.¹⁵⁷

¹⁵² Saggs 1984, 77.

¹⁵³ Olmstead 1951, 110.

¹⁵⁴ Grayson 1996, 8-9, 14-15, 20, 102-103, 110-111. Uruadri ve Nairi beyliklerinin oluşturduğu Urartular'ın, devlet olmadan önceki erken tarihi ve devlet oluşları için Bknz. (Çilingiroğlu 1998, 12-20; Çilingiroğlu 2001, 271-281; Çilingiroğlu 1994, 1-29; Sevin 2003, 194, 195; Lloyd 1997, 101-120).

¹⁵⁵ Çilingiroğlu 1998, 21.

¹⁵⁶ Saggs 1984, 77.

¹⁵⁷ Salvini 1995, 44.

Doğu Anadolu Dağları'nın arkasında ortaya çıkmaya başlayan yeni ve tekin güç Urartular'ın yaşadıkları topraklar, İbraniler'in Nuh'un Gemisi'nin oturduğu Ararat sözcüğünden türettikleri *Haldi* ve *Biaini Toprakları* olarak kullanılmış ve bu alanlar Assur kayıtlarında Urartu Ülkesi olarak aktarılmaya başlanmıştır. Assurnasirpal II'nin kayıtlarında bu bölgede artan Urartu etkinliği istemeyerek de olsa yer almaktaydı ve bölgede kaybedilmeye başlanan Assur itibarının yeniden kazanılması gerekmektedir. Ancak Salmanasar III krallığının başında Haldi üzerine doğrudan bir saldırı yapma eğiliminde olmamıştır.¹⁵⁸ Buna karşın ilerleyen yıllarla birlikte kralın üçüncü ve beşinci kraliyet yıllıkları "*Urartulu Arame*" ile ilgili zaferlerden bahsetmeye başlar.¹⁵⁹

Batıya Assur egemenliğinin yerleştirilmesinden sonra, kral Salmanasar III, M.Ö. 832-827 arasında kuzeye bir takım seferler düzenler. Söz konusu seferlerden sadece bir tanesi *Ulluba* bölgesine yapılmıştır. Bu seferin yapıldığı yıla ait ve kolaylıkla okunabilen *Ulluba* isminin yer aldığı eponim kroniğinde bir ibare vardır. Bu bilgi Salmanasar'ın aynı yıl Habhu topraklarına yaptığı seferi içeren yıllıklar tarafından da desteklenmektedir. Maalesef pasajların kısalığından dolayı genel bilgi çıkarmaktan öteye geçmek mümkün değildir. Bu, Salmanasar'ın uzun krallığı

¹⁵⁸ Olmstead 1951, 111.

¹⁵⁹ Salvini 1995, 45; Salvini 1995, 45-47; Olmstead 1951, 111-119; Çilingiroğlu 1998, 21-22. "*Suhme'den ayrıldım. Daiaeni ülkeme doğru indim. Daiaeni'nin kentini bütünüyle ele geçirdim. Kentlerini tahrip ettim, virane haline getirdim, ateşle yaktım... Daiaeni'den ayrıldım. Urartu'lu Arame'nin krali kenti Arzaşkun'un yanına vardım. Urartu'lu Arame benim gücümde, korku saçan silahlarımdan ve acımasız savaş yöntemlerimden korkarak kentini terk etti. Adduri Dağı'na kaçtı. O'nun peşinden dağa tırmandım, dağın orta yerinde (onunla) amansız bir savaşa giriştim. 3400 savaşçısını kılıçtan geçirdim... Arame hayatını kurtarmak için yalçın dağlara tırmandı... Komşu kentlerle birlikte Arzaşkun kentini tahrip ettim, viraneye çevirdim, ateşle yaktım. Kapısının önüne kellelerden oluşan dört piramit diktim. Halkından bazıları canlı olarak bu piramitlerin üzerine çiviledim, diğerlerini piramidin etrafındaki kazıklara astım. Arzaşkun'dan ayrıldım."* (Luckenbill 1926, 219; Çilingiroğlu 1998, 21). Urartu'nun ilk kralı olarak karşımıza çıkan Arame ya da Aramu'nun köken olarak Urartulu değil Arami olduğu tahmin edilmektedir. Aramu adı Arame olarak yazılır ve Aramiler kalıbına uymaktadır. Aramu isminin daha sonra M.Ö. 9 ve 7.yüzyıllar arasında ülkeyi yöneten hanedan tarafından kullanılmamış olması, daha önceki Hitit tarihinde Pithana ve Anitta örneğinde olduğu gibi, daha sonra bir başka hanedanın iktidara geldiğini düşündürür. Assur baskılarının artmasıyla Aramili bir kurucu Doğu Anadolu'nun en önemli kavmi olan Urartularını birleştirmeyi ve bu şekilde topraklarını korumaya yönelik bir dizi kale kurmayı başarmış olabilir. Dünya tarihi buna benzer örneklerle doludur. Bulgaristan'da Omurtag Han veya Kuzey Slavlarını tek bir devlet içinde yani "Rus" ta toplamayı başaran Kuzey Germen hanedanı bu tip gelişimlerin örnekleridir. (Salvini 2006, 36-7). Ancak Arame adının Urartulu Tanrı "Ara"dan geldiği de ileri sürülmektedir. (Barnett 1982, 335)

boyunca Cizre bölgesiyle olan ilişkisinin tek kanıtı gibi görünmektedir. İmparatorluğun kuzey köşesindeki bu sessizlik ilk bakışta önemsizmiş gibi görünebilir. Ancak *Ulluba* ve *Kumme*'nin de içinde bulunduğu Cizre bölgesinin Salmanasar III'ün krallığının neredeyse tümünde güvenlik içinde olmasından dolayı bölgeye sefer düzenlenmemiştir. M.Ö. 828'de bölgeye gerçekleştirilen seferin ise Assurnasirpal II döneminde¹⁶⁰ olduğu gibi sadece bir güç gösterisi olduğu neredeyse kesindir.¹⁶¹

5. Şamsi-Adad V Dönemi (M.Ö. 823-811) :

Salmanasar III'den sonra, M.Ö. 823-744 arasında Assur kuzey sınırının jeopolitik yapılanmasında temelden değişiklikler olmuştur.¹⁶² Urartu Krallığı, Assur gücünde ortaya çıkmaya başlayan sessizliği kendi çıkarlarını genişletmek ve Assurya'nın etki alanının çoğunda egemenlik kurmak için bir fırsat olarak görmüştür. Assur kayıtlarında açık olarak görülmektedir ki bu zayıf dönemde, Urartu bölgesi Assurya için potansiyel düşmanlardan biriydi. Urartu'nun gelişmesi ve Assur'u tehdit edişi açıkça M.Ö. 823-744 yılları arasında Assur monarşisinin başına geçen zayıf krallar zamanında görülür.¹⁶³ Yazılı veriler özellikle bu dönemde Urartu yayılımının Cizre Ovası'nın kuzeyindeki dağlarda, bugün Cudi olarak bilinen yerde, garnizon merkezleri yaratılmasını kapsadığını göstermektedir. Ancak bu noktada belirtmek gerekmektedir ki Tiglat Pileser III'e ait olan söz konusu yazılı kaynaklarda bölgedeki Urartu garnizonlarından bahsedilmesine karşın şimdiye kadar yapılan çalışmalarda buna ilişkin bir kanıt bulunamamıştır.¹⁶⁴

Aynı zamanda belirtilmesi gereken çok önemli bir diğer husus ise Urartu dış politikasının hali hazırda bulunan devletlerin, Assur'a karşı kendisine katılmaya ikna

¹⁶⁰ Bknz. Assurnasirpal II dönemi.

¹⁶¹ Parker 2001, 49, Salmanasar III'ün bölgeye yaptığı 29. yıl seferi için Bknz. Luckenbill 1926, 209.

¹⁶² Parker 2003, 542.

¹⁶³ Parker 2001, 50.

¹⁶⁴ Bu konu hakkında detaylı bilgi, gözlem ve öneriler *Maşennu* Bölümü'nde anlatılacaktır.

edilerek kullanılmasını içermesidir.¹⁶⁵ Urartu Krallığı, Assur karşıtı kentleri ve devletleri Assur ile doğrudan çatışmak yerine çeşitli Anti-Assur koalisyonları altında toplamaya çalışmıştır. Bu Urartu açısından son derece önemli bir stratejik savunma politikasıdır.

Bu şartlar altında tahta çıkan Assur İmparatorluğu'nun yeni kralı Şamsi-Adad V Dönemi'ne ilişkin bilgilerimiz çok fazla zengin olmayan ve iki gruptan oluşan; Sinkronik Tarih ve eponim kayıtları içinde bulunan anallerden gelmektedir.¹⁶⁶ Bu bilgiler ışığında kralın çok kısıtlı sefer faaliyetlerinde bulunduğu söylenebilirken kralın faaliyetleri üç guruba ayrılabilir; kargaşanın hakim olduğu politik dönem (M.Ö. 824-820), Nairi üzerine yapılan seferler (olasılıkla M.Ö. 819, 818 ve 815) ve Babil üzerine yapılan dört sefer (M.Ö. 814-811).¹⁶⁷

Salmanasar III ölmeden birkaç sene önce iki oğlu arasında taht mücadeleleri başlamış ve bu mücadele'nin sonucunda Samsi-Adad V zaferle ayrılmıştır. İki kardeş arasında yaşanan taht mücadeleleri sonucunda bir grup eyalet şehri, Nineve, Assur, Erbil, Arapka'nın önemli Assur şehirleri olmak üzere toplam 27 kentin katıldığı bir isyan patlak vermiştir.¹⁶⁸ Salmanasar III'ün diğer oğlu olan Assur-dain-aplu yönetimi altında başlayan isyan olasılıkla kralın çok para tüketen maliye politikasından dolayı ortaya çıkmıştır.¹⁶⁹ Bununla beraber M.Ö. 827 yılında ortaya çıkan ayaklanmada Assur-dain-aplu'nun Assur tahtını ele geçirmek için göstermiş olduğu faaliyetlerinde etkin olduğu vurgulanmalıdır.

¹⁶⁵ Dinçol 1994, 15; Salvini 1995, 53; Parker 2003, 542.

¹⁶⁶ Grayson 1982, 269.

¹⁶⁷ Grayson 1982, 269.

¹⁶⁸ Söz konusu isyana katılan kentler şu şekildedir; 1.Nin(u)a 2.Adia 3.Sibanika 4.İmgur-Enlil 5.Ispalluri 6.Bit-sassiri 7.Simu 8. Sibhinis 9.Tumnunna 10.Kıbsuna 11.Kurbail 12.Tidu 13.Nabulu 14.Kahat 15.Assur 16.Urakka 17. Ragmat 18.Huzurina 19.Dur-balati 20.Dariga 21.Labban 22.Lubdu 23.Arapha 24.Arbail 25.Amed 26.Tilabne 27.Hindanu (Postgate 1995, 16). Ayrıca isyan hakkında ayrıntılı bilgi için (Olmstead 1951, 145-157).

¹⁶⁹ Kirschbaum 2004, 80.

Şamsi Adad V'e karşı başlatılan bu ayaklanmada yukarıda da belirtildiği gibi 27 kent Assur-dain-aplu yanında yer alır. Ayaklanma sırasında Salmanasar III ölür.¹⁷⁰ Assur İmparatorluğunda her şey yolunda gidiyorken bir anda patlak veren bu isyan yaklaşık olarak 70-80 yıl kadar sürer ve Assur gücü bir kez daha zayıflamaya başlar.¹⁷¹

Assur için oluşan bu karanlık tablo aynı zamanda beraberinde imparatorluk içinde çok önemli bir yeri olan eyaletler ve bu eyaletleri yöneten valilerin Assur yönetimini dinlememeleri ve hatta bazı valilerin bağımsızlığını ilan etmeleri gibi bazı önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu vahim durum içinde bazı valiler kendini bağımsız bir krallık olarak görmüş ve hatta kendi adlarına yazıtlar bile yazdırmışlardır. Üstelik bazen imparatorlukta daha önce eşine hiç rastlanmamış bazı olaylarda gerçekleşmiş ve bir kraliçe yönetimi eline geçirebilmiştir.¹⁷²

Yukarıda bahsedilen isyan ve isyancı kentler içinde sadece Kalhu (Nimrud) yer almamıştır. Nitekim Kalah, Salmanasar III ve oğlu Şamsi-Adad V'in kontrolü altındaydı ve bu kenti Assurnasirpal, devletin yönetim merkezi olarak kurmuş ve ona göre planlamıştı. Daha sonra Assurnasirpal II'nin oğlu Salmanar III, bu kentte oturmaya devam etmiş ve babasının organizasyonları ve düzenlemelerini sürdürmüştür. Bu yöntemle idari merkezin kontrolünü elinde tutan kişi yönetimi de elinde bulundurmuş oluyordu.¹⁷³ Assur krallarının uzun bir zaman, iş gücü ve devlet ekonomisini sarsan önemli bir gideri olmasına rağmen zaman zaman yönetim merkezini değiştirmeleri ve yeni kentler kurmalarının kendi açılarından ne denli önemli bir durum olduğu bu olayda kendini göstermiştir. Krallık merkezinin Kalhu'ya taşınması ve Salmanasar III'ün babasının yanında yer alarak, onunla fetihlere çıkması ve ülke yönetiminde deneyim kazanması Salmanasar III'ün ufkunu genişletip ileriye görebilen bir idareci olmasına neden olmuştur denilebilir. Bu

¹⁷⁰ Çilingiroğlu 1994, 73- 74.

¹⁷¹ Sevin 1999, 10.

¹⁷² Parker 2001, 49. Yukarıda bahsedilen kraliçe Şammramat ya da Semiramis olarak bilinen kraliçedir. Şamsi-Adad V'in karısı olan Semiramis, Şamsi-Adad V öldükten sonra oğlu Adad-Nirari III'ü tahta geçinceye kadar Assur Devleti'ni beş yıl kadar yöneten kadındır (Roaf 1990, 175).

¹⁷³ Saggs 1984, 78.

doğrultuda babasının idari merkezi Kalhu'da imar faaliyetlerine devam etmiş ve bu kenti geliştirmiştir. Dolayısı söz konusu politika Şamsi-Adad V tarafından da yapılmış ve Salmanasar III'den sonra tahta krala yakın olan ve Kalhu'nun yönetiminde etkin olan oğlu Şamsi-Adad V geçmiş gibi görünmektedir.

Şamsi-Adad V hükümdarlığının ilk yıllarında babasının ölümünden önce başlayan kardeşi Assur-danin-apli ve yandaşlarının isyanını bastırma eylemlerini sürdürmüştür. Babil kralının desteğini alarak isyanı bastırması ve isyancı kentleri yeniden denetimi altına almıştır. Kral isyanı bastırmıştı ancak aynı zamanda resmi bir antlaşmayla kendine yardımcı bulunan Babil'in üstünlüğünü de kabullenmek zorunda kalmıştır. İsyana bastırıldıktan sonra kuzey ve kuzeydoğu bölgelerine seferler yapılmaya başlamıştır. Çünkü kuzeyde Urartular bu dönemde giderek artan bir tehdit oluşturmaya devam etmiştir. Krala ait olan annallerde Nairi üzerine yapılan ilk sefer son derece kısa anlatılmıştır. Samsi Adad V bu kayıtlarda Zagros'tan Yukarı Fırat'a Kuzey Irak'tan Orta Fırat'a kadar olan çok geniş bir alanı feth edip haraç olarak atıldığını iddaa etmektedir. İkinci seferde ise *rab saqe* Mutarris-Assur tarafından yönetilmiştir. Mutarris-Assur "*güneşin doğduğu Yukarı Deniz*"e kadar ilerlemiş ve bu bölgelerden yine haraç olarak almıştır. Mutarris-Assur adlı zeki ve yetenekli bir komutan tarafından gerçekleştirilen seferler sonucunda Urartu'nun 200 kenti ele geçirilmiştir.¹⁷⁴ Üçüncü sefer, kral tarafından yönetilir ve Kullar Dağı geçildikten sonra "*güneşin doğduğu deniz*" bölgesinde birçok alan tahrip edilir ve yine haraç olarak alınır. Tüm bilgiler ışığında Urartu bölgesi üzerine yapılan tüm saldırılar ani baskından çok Assur ordusuna at sağlama amacıyla yapılmış gibi görünmektedir.¹⁷⁵

¹⁷⁴Çilingiroğlu 1998, 27-28; Finegan 1979, 109-110. "*ikinci seferimde, akıllı ve deneyimli asker, hüküm adamı Rabşage Mutarris-Assur'u ordularım ve kampımla birlikte Nairi'ye karşı gönderdim. O güneşin doğduğu uzak Yukarı Deniz'e kadar ilerledi. Sharsina (ya da Hirsina)'nın 300 şehrini Mektira'nın oğlunu, iki güçlü şehrini ve Ushpina'nın 200 küçük kentini kuşattı. Bu kentlerin oturanlarını cezalandırdı. Onların kızlarını, çocuklarını, ganimetlerini, yiyeceklerini tanrılarını ve eşyalarını taşıdı. Şehirlerini yok edip yakıp yıktı. Dönüşte, Sunbai sakinlerini cezalandırdı. Tüm Nairi krallarından atlardan oluşan ganimetler aldı*" (Luckenbill 1926, 255).

¹⁷⁵ Grayson 1982, 270.

Öte yandan bu dönemde, doğuda yeni bir ulusal hareket ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk kez Salmanasar III'ün sözünü ettiği Medler,¹⁷⁶ Urmiye Gölü'nün güneydoğusundaki bölgeye yerleşmeye başlamışlardır. Bu yeni halklara ait olan Media Bölgesi'ne yapılan güç gösterisi Assur otoritesinin tanınmasına yetmiştir.¹⁷⁷

6. Adad Nirari III (M.Ö. 810-783) :

Kısa ve çok önemli sayılamayacak bir krallık yaşayan Şamsi Adad V'den sonra Assur tahtına, oğlu Adad Nirari III geçer. (M.Ö. 810-783) Kral ile kardeşi Şamşilu'nun annesi olan Şammuramat (Semiramis) hükümdarın etrafındaki en güçlü kişilerden biriydi. Yukarıda da belirtildiği üzere Assur'un içinde bulunduğu karanlık bu dönem içinde birçok vali ve üst kademe yönetici bağımsız hareket etmekteydi. Böylece M.Ö. 9. yüzyıl süresince Assur elit tabakası içerisinde geleneksel hükümdarlık yapıları için tehlike oluşturan bir güç gelişmişti. Kralın Assurlu ve Assur egemenliği altında bulunan bölgeler üzerindeki mutlak üstünlüğü tehlikeye girmeye başlamıştı. Üst tabakanın içinde yer alan güçlü bireylerin kendileri de onlara verilen devlet bölgelerinde “krallar” gibi davranmakta; Assur kralının krallığa özgü olan her türlü yetkisini taklit etmekteydiler. Valiler saraylar yaptırıp kendi isimlerini taşıyan şehirler kurup zafer anıtları ve sınır taşları diktirdiler. Hatta tek tük şehir ve bölgeleri düzenli vergiden muaf tuttular, ki bu şimdiye kadar tartışmasız kralın hakkıydı. Bu durum Tiglat Pileser III'ün tahta çıkmasına kadar devam etmiştir.¹⁷⁸

Yukarıda bahsedilen bu güçlü kişiliklerden biri olan Şammuramat, M.Ö. 1. yüzyılda Yunan Tarihi'ni yazan Diyotorus tarafından¹⁷⁹ olağanüstü kadın, güzel,

¹⁷⁶Luckenbill 1926, 206; Çilingiroğlu 1998, 37; *Arkeo Atlas 4*, 140-141; Olmstead 1951,156.

¹⁷⁷Saggs 1962, 101-102.

¹⁷⁸Kirschbaum 2004, 83.

¹⁷⁹Semiramis'e ait birde mitolojik öykü vardır. Diodorus Siculus'a göre Semiramis Suriyeli Derceto tarafından anılan Ascalon Tanrıçası'nın kız kardeşi olan ünlü bir kadındır. Derceto kız kardeşi olduktan sonra Suriyeli bir gençle ilişkiye girmesi için Afrodit tarafından kışkırtılmaktadır. Derceto genci öldürür ve kız kardeşini çöle bırakır. Sonra Derceto kendini suya atıp bir balığa dönüşür. Kız kardeşi Semiramis ise güvercinlerin gagasıyla taşıdıkları peynir ve sütle beslenir. Semiramis yetişkin olduğunda Nineve'ye getirilir ve Assur'un kraliçesi olur. Daha sonra, Babil'i ve büyük Babil Belos

askeri yeteneği olan, hırslı ve yönetici gibi birçok vasıflarıyla anlatılmıştır.¹⁸⁰ Şammuramat ya da Yunan dünyasında bilinen ismiyle Semiramis, oğlu Adad Nirari III erişkinliğe erişinceye kadar yaklaşık beş yıl Assur tahtını yönetmiş, üstelik bir kral gibi kendi adına yazılmış yazıtı bile bulunmaktadır:

*“ Evrenin kralı, Assur’un kralı Şamsi-Adad’ın kraliçesi,
Assur’un ve evrenin kralı Adad-Nirari’nin annesi, dört bir
yanın kralı Salmanasar’ın gelini Şammuramat’ın steli”¹⁸¹*

Adad Nirari III’ün hükümdarlığı durgunluklar içinde geçen bir dönem olmuştur. Bu dönemde Assur için en önemli olay ise Kuzey Suriye Bölgesi’nde gerçekleşmiştir. Kuzey Suriye, Assur için insan kaynağı oluşturduğu kadar Lübnan ve Amanos Dağları’ndan kereste sağlayan çok önemli bir kaynak ve Assur’un Akdeniz’e ulaşmakta kullandığı önemli bir güzergahı oluşturmaktaydı.¹⁸² Ancak Urartu bu bölgede Assur gibi etkin bir güç olmak ümidindeydi ve burada bulunan Damaskus¹⁸³, Que¹⁸⁴, Gurgum¹⁸⁵ ve Sam’al’in¹⁸⁶ katıldığı yeni bir koalisyon kurulmasına neden olmuştu. Söz konusu bu kentler ve Kuzey Suriye tamamen Aramiler’in egemenliğinde bulunmaktaydı bunlar Urartu’ya karşı belli bir ırksal ve kültürel yakınlık hissetmiş olmalıydılar ki Urartu koalisyonu içinde yer almışlardır.¹⁸⁷ Koalisyon, Assur’a bağlı olan Hamath¹⁸⁸ üzerine bir sefer düzenlemiştir. Ancak Adad Nirari III sadık vasalına hemen yardıma koşarak koalisyon güçlerini bastırıp burada bulunan kentleri yeniden denetim altına almıştır.¹⁸⁹

Tapınağı’nı inşa eder. Benzer şekilde Herodot da Ascalon Tanrıçası ve Ascalon’un Afrodit’inden bahsetmektedir. Weinfeld 1991, 99.

¹⁸⁰ Saggs 1984, 78.

¹⁸¹ Luckenbill 1926, 260.

¹⁸² Saggs 1984, 81.

¹⁸³ Gurney 2001, 45.

¹⁸⁴ Hawkins 1995, 97-99; Gurney 2001, 46- 47; Lloyd 1997, 59.

¹⁸⁵ Hawkins 1995, 92-94; Salvini 1995, 50.

¹⁸⁶ Landsberger 1948; Gurney 2001, 45; Sevin 2003, 182; Lloyd 1997, 67-73.

¹⁸⁷ Gurney 2001, 47.

¹⁸⁸ Hawkins 1995, 95- 97; Sevin 2003, 173, 182.

¹⁸⁹ Saggs 1962, 103.

Öte yandan Assur'un bu dönemdeki kuzey ilişkilerine bakıldığında, Urartu'nun Assur'un içinde bulunduğu kötü durum karşısında kral Menua'yla birlikte Nipur Dağı'nın bulunduğu alanlara doğru ilerlediği görülmektedir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan ve doğu ucuna Zagros Dağları'nın eklendiği dağlık hat, Urartu ve Assur nüfus bölgelerini birbirinden ayırırken, bunun orta noktasından Urartular defalarca Assur bölgesine (güneye ve Yukarı Dicle Bölgesi'ne) girmeye başlamışlardır.¹⁹⁰ Bu nedenle de Assur kayıtları M.Ö. 802, 792, 785 ve 784'de Hubuşkia¹⁹¹ üstüne seferler yapıldığını göstermektedir.¹⁹²

Sonuç olarak denebilir ki, Adad Nirari III Dönemi, daha çok Assur tarihinde bir ilk oluşturmaktadır. Bir kadının yönetimde söz sahibi olduğu ve Kraliçe Şammuramat'ın gölgesinde geçen dönem içinde, Assur İmparatorluğu'nun kuzey faaliyetleri, kuzey sınırı ve konumuz olan Cizre-Silopi Ovası ile *Ulluba*'ya ilişkin bilgilerimiz açısından ne yazık ki çok sönük geçmiştir. Bununla beraber ezeli düşman Urartu'nun Assur kuzey topraklarına ve anayurduna çok yaklaştığını görmekteyiz. Ancak hissedilen bu tehlikenin söz konusu bölgedeki varlığının ne kadar sürdüğü ve tehlike derecesi zayıf bilgilerimiz nedeniyle şimdilik açıklığa kavuşturulamamaktadır.

7. Salmanasar IV (M.Ö. 782-772) :

Adad Nirari III'ten sonra Assur tahtına Salmanasar IV (M.Ö. 782-772) geçmiştir. Yazılı kaynaklar açısından son derece fakir olan bu döneme ilişkin en önemli yazılı belge Til-Barsip'ten ele geçen bir aslan heykeli üzerindeki yazıttır. Söz konusu bu yazıtta; Turtanu Şamsi-İlu liderliğindeki Assur ordusu Urartulu Argiştî üzerine sefer düzenlemiştir. Bu bilgiyi eponim kayıtları da doğrulamaktadır ve Assurlular Urartu üzerine M.Ö. 781'den 774 arasında toplam 6 sefer düzenlemiştir.¹⁹³ Bu kadar durgun ve güçsüz bir dönem yaşayan Assur'un kuzey bölgelere seferler

¹⁹⁰ Salvini 2006, 62.

¹⁹¹ Lanfranchi 1995, 127-137; Belli 1984, 31-39.

¹⁹² Olmstead 1951, 159; Salvini 1995, 51.

¹⁹³ Salvini 1995, 51.

yapmasının nedeni Urartu'nun bu dönemde Yakın Doğu'nun en büyük gücünü oluşturmuş olması gibi görünmektedir.¹⁹⁴

Salmanasar IV Urartu seferleri dışında Kuzey Suriye'ye de M.Ö. 772 ve 754'te dört sefer düzenlemiştir. Ancak belirtmek gerekmektedir ki Assur'un gerek Urartu'ya karşı gerekse Suriye bölgesine yaptığı seferlerin alışla gelmiş Assur yayılım faaliyetlerinden çok savunma amaçlı olduklarıdır. Bunun en büyük nedeni de daha önce de belirtildiği üzere Assur'un durgunluk içinde olduğu M.Ö. 823-744 yılları arasında Assurlu eyalet valileri ve yüksek rütbeli memurların bir kral ve krallık gibi bağımsız hareket etmeleri ve Assur merkezi yönetiminin zayıflamasıdır.¹⁹⁵ Durumu yansıtan Mari ve Suhu Valisi'nin yazmış olduğu bir yazıt örnek verilebilir;

“Ben Mari ve Suhu valisi Samas-resh-usur. Benden önceki atalarımın Suhu'ya getirmedikleri bal yapan arıları Suhu'ya getirdim. Onları Habha (Burası olasılıkla Habhu Toprakları olmalıdır) dağlarından getirip Gabari-İbni kasabasına yerleştirdim. Bal ve bal mumu topladılar. Onların balı ve balmumunu nasıl yaptıklarını anladım, bahçıvanlarda bunu anladı”¹⁹⁶

8. Assurdan III (M.Ö. 771-754) :

Şamsi Adad V'ten sonra Assur İmparatorluğu'nun başına, sırayla üç kardeş geçmiştir. Bunlar, Salmanasar IV, Assurdan III (M.Ö. 771-754) ve Assur-Nirari V'dir.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Olmstead 1951, 166.

¹⁹⁵ Saggs 1984, 82.

¹⁹⁶ Saggs 1984, 83.

¹⁹⁷ Finegan 1979, 110-111.

Bu dönemin en önemli olayı, Assurdan III'ün onuncu yılında, Bur-Sagale'nin eponim olduğu yıl gerçekleşen güneş tutulmasıdır. (M.Ö. 15 Haziran 763) Bu tutulma, Assur kronolojisi ve Assur tarihinin aydınlatılabilmesi için son derece önemli bir olaydır.¹⁹⁸

Assur'dan III dönemi hakkında bilgilerimiz ne yazık ki çok sınırlıdır. Bu dönemde de kuzey sınırda Urartu hakimiyetinin doruk noktasında olduğunu belirtmek gerekmektedir. Urartu devleti etkinlik alanını giderek arttırmakta ve sınırlarını genişletmeye devam etmektedir. Assur ise bu gelişmeler karşısında olayları izlemekten ve beklemekten başka hiç bir şey yapamamaktadır. Ancak harekete geçeceği ve yeniden Yakın Doğuya hakim olacağı günler hızla yaklaşmaktadır. Assur'un eski ihtişamlı günlerini getirecek, hatta daha da parlak sayılabilecek günler yaşatacak olan Tiglat Pileser III adlı kralın tahta geçmesine artık çok az bir zaman kalmıştır.

9. Assur-Nirari V (M.Ö. 753-746) :

Hiç kimsenin, Assur'un yeniden dirilişini ve yine birçok büyük başarılar elde edebileceğini düşünmediği bir dönemde tahta çıkan Tiglat Pileser III'ün hükümdarlığından önceki duraklama ve gerileme döneminin son kralı, Assur-Nirari V (M.Ö. 753-746)'dir.

Assur'un içinde bulunduğu gerileme süreci ve ayaklanmaları bastırabilecek bir yapıya sahip olmayan Assur-Nirari V, Arpad üzerine sefer yapar. Sefer sonunda Arpadlı Mati'ilu ile yapılan bir antlaşma söz konusudur.¹⁹⁹ Ayrıca Assur Urartu'ya karşı kuzeydeki ülkelerle bir antlaşma yapar. Bu antlaşma Urartu'nun Kuzey Suriye'deki etkinliğinin ve gücünün de varlığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu dönemde Assur kayıtlarında Urartu ile ilgili doğrudan bir anlatım bulunmamasına karşın Urartu kayıtlarından bilindiği kadarıyla Urartular bu dönemde Assur'un kuzey

¹⁹⁸ Finegan 1979, 111.

¹⁹⁹ Luckenbill 1926, 267-268.

sınırında yoğun bir hareketlilik halindedirler.²⁰⁰ Zira Urartulu Sarduri II krali yazıtında “Assur kralı Assur-Nirari’nin topraklarını feth ettim ve onu yendim” demektedir.²⁰¹

10. Tiglat Pileser III Dönemi (M.Ö. 745-727) :

Assur Nirari V döneminin bitmesiyle birlikte Assur için kabus dolu günler artık geride kalacaktır. Başkent Kalah’ta ortaya çıkan bir isyanla birlikte ülkede kargaşa ortaya çıkar ve Kalah’ta bir hükümet görevlisi ve bir gaspçı olan, diğer taraftan kraliyet soyundan olduğunu da iddia eden biri bulunmaktadır. Kayıtlara göre adı “Pul” olan bu kişi kargaşa sonunda Assur tahtını ele geçirir.²⁰² Eponim kayıtlarına göre Pul, Assur krali adıyla Tiglat Pileser III’ün tahta çıkışı, Assur Devleti’nin içinde bulunduğu kötü durumun sona ermesinin ve Yakın Doğu’nun yeni bir döneme gireceğinin göstergesidir.²⁰³ Nitekim Tiglat Pileser III, Assur’un düşmanlarını bertaraf ederek sınırlarını genişletip kargaşa ortamına son vererek ülke yönetimini sağlam temeller üstüne oturtmayı başarır.²⁰⁴

M.Ö. 823-744 yılları arasında geçen Assur durgunluk ve gerileme dönemi siyasi açıdan karmaşa ve belirsizlikler dönemi olmasının yanında konumuz olan Cizre-Silopi Ovası, *Ulluba* Bölgesi ve çevresi hakkında da hemen hemen hiçbir bilgi vermeyen kısır bir dönem olmuştur. Söz konusu bu dönemde bölgenin akıbeti bilinmemektedir. Ancak bölgeye ilişkin yorumlar, Tiglat Pileser III’ün bölgeye yapmış olduğu seferler ve bırakmış olduğu çok zengin yazılı belgeler ışığında yeniden mümkün olmaktadır. Tez konumuzu oluşturan bölge hakkında en detaylı bilgilerimizin kral Tiglat Pileser III döneminden geldiği ileri sürülebileceği gibi tezimizin ana bölümünü de bu dönemin oluşturduğunu söyleyebiliriz.

²⁰⁰ Grayson 1982, 276.

²⁰¹ Saggs 1984, 83; Grayson 1982, 276-277.

²⁰² Saggs 1984, 84.

²⁰³ Çilingiroğlu 1994, 73-77.

²⁰⁴ Grayson 1982, 279.

Tevrat'ta ve Babil kayıtlarında Pul ya da Pulu olarak geçen²⁰⁵ Tiglat Pileser III adı ilk defa Adad Nirari III döneminde karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁶ M.Ö. 745 yılında Kalah (Kalhu) da çıkan bir isyan büyümüş ve aynı yılın Mayıs ayının başında (Airu'nun 13. günü) Pul adlı bir köle Assur tahtını ele geçirmiştir.²⁰⁷ Tiglat Pileser III'ün öncülleriyle kan bağıının olup olmadığı tartışma konusu olsa da tahtı kendisinin de katıldığı bir isyan sonucunda ele geçirdiği bilinmektedir.²⁰⁸ Nitekim eponim kayıtları başlangıçta Tiglat Pileser III'ün isyanı desteklediğini göstermektedir.²⁰⁹

M.Ö. 8 yüzyılın ilk yarısında Assur ülkesinin kuzey ve kuzeybatısında Urartu, batı da ise Damaskus etkinliğini iyiden iyiye hissettirmekte ve söz konusu bu alanlarda yaşayan insanlar üzerinde hegomanya oluşturmaya başlamaktaydı. Güneyde ise Babil'in Batı Arami kabileleri ile Kaldeliler arasında yavaş yavaş parçalanmakta olduğu görülmektedir.²¹⁰

Tiglat Pileser III Assur tahtına çıktığında Assur'un durumu nasıldı? Durgun geçen beş kral döneminden sonra Assur'un kuzey sınırı ne haldeydi? Dönemin en büyük gücü haline gelen Urartu tehlikesi ne boyuttaydı? gibi bazı sorulara kısaca değinmekte yarar bulunmaktadır. Zira bu dönemde Assur anayurdunun kuzey sınırında Arami etkinlikleri artmakla birlikte, aşağıda ele alınacak olan ve Assur ile Urartu yazılı kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla, Urartu yayılım alanı Cudi Dağı'nın güneyine Cizre-Silopi Ovası ile Kuzey Irak'ta Zaho Bölgesi'ne kadar gelmiş gibi görünmektedir.

Yukarıda da kısaca değinildiği gibi söz konusu zayıflık döneminde (M.Ö. 823-745) kuzeyde Urartu, giderek artan bir güç haline dönüşmekte ve Assur'un daha önce etkinlik göstermiş olduğu güney ile Kuzey Suriye bölgelerinde yavaş yavaş hakimiyet kurmaya başlamaktadır. Daha önceleri Assur'a büyük katkılar sağlayan zengin

²⁰⁵ Saggs 1984, 85.

²⁰⁶ Olmstead 1951, 175.

²⁰⁷ Çilingiroğlu 1998, 39; Zawadzki 1994, 53.

²⁰⁸ Zawadzki 1994, 53.

²⁰⁹ Zawadzki 1994, 54.

²¹⁰ Tadmor 1994, 9; Olmstead 1951, 182.

bölgeler artık Urartu lehinde görünmektedir ve Urartu Yakın Doğu'nun en büyük gücü durumuna gelmiştir.²¹¹ Üstelik Urartu Devleti, Menua döneminde merkezi sınırlarını ihlal etmeye başlamıştır. Söz konusu durum kral Menua'ya ait olan HchI: no.16 adlı olan ve Eski Van şehrindeki Surp Pogos Kilisesi'nden ele geçen bir yazıtla kanıtlanmaktadır;

“Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı ve ...ele geçirdi. Tanrı Haldi'nin mızrağı güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpui'ni oğlu Minua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Minua der ki: ...Babanahi Ülkesi'ni yaktım. Aynı yıl...Qalibilia Şehri'ni ,... dere (?), Ususua Ülkesi'nin Arpuia Şehri'ni...Hulmeru Şehri'ni, Tuşurehi boyu... Marma bölgesinden, Eruni Şehri'ni ...Quirpununi Şehri'ni ve Uliba Ülkesi'ni ele geçirdim...yaktım. Dirgu Ülkesi'ni, İşala Şehri'ni...ele geçirdim, ülkesini yaktım... kadar yolculuk (?) yaptım. Qumenu Bölgesi'nden Assuri Ülkesi'ne kadar ... 155 insan (bu) yılın (esir sayısı)dır. Kimilerini öldürdüm. Onlardan erkekleri orduya aldım”²¹²

Menua'ya ait olan yukarıdaki yazıtta kralın Yukarı Dicle'nin kolları ve güneye yaptığı seferlerin özeti yer almaktadır. Menua tarafından kaydedilen yer isimleri Assur yazıtlarında yer alan isimlerle örtüşmektedir. Dirgu(ni) ve Isala(ni) ile Uliba(ni) ve Qumenu gibi isimler söz konusu yerleşimler arasındadır. Bu doğrultuda bakıldığında Menua'nın önce Karacadağ Bölgesi'ne ulaştığı söylenebilir. Dirgu(ni) ve Isala(ni) bu bölgede yani Diyarbakır yakınlarında bulunmaktadır.²¹³ Uliba ve Qumenu ise *Ulluba* ile Assur için önemli bir yeri olan vasal Kumme'yi temsil etmektedir ve bu kentler de daha önce kısaca değinildiği üzere Türkiye-Irak sınırında, Habur Vadisi içindeki Zaho bölgesine lokalize edilmektedir.²¹⁴ Bir başka deyişle söz

²¹¹ Olmstead 1951, 166.

²¹² Payne 2006, 61-2.

²¹³ Streck 2000, 665; Köroğlu 1998, 79; Grayson 1976, 125-126; Minorsky 1957, 317.

²¹⁴ Salvini 1995, 51.

konusu bu yerleşimler, konumuzu oluşturan Cizre-Silopi bölgesi ve çevresini oluşturmaktadırlar. Urartu'nun bu kadar güneye geldiğini ve Cizre-Silopi Ovası'nın Assur anayurdunun, özellikle de Nineve'nin yaklaşık 100 km kuzeyinde olduğunu düşünecek olursak Assur açısından durumun ne denli vahim olduğunu kavramamız kolaylaşacaktır.

Öte yandan Urartu Devleti'nin bu askeri hareketlilik ve yayılım politikası Menua'nın babası İşpuini'den alıp devam ettirdiği bir politika olarak karşımıza çıkmaktadır.(Harita 5) Sefere dayalı gelişimin Batı Asya'da görüldüğü ilk dönemde Menua Dönemi olmuştur. Bu gelişme beraberinde Urartu topraklarının güneydoğusunda sistemetik olarak kaleler ve savunma karakollarının oluşturulmasına da neden olmuştur. Bu strateji daha sonra ise Romalılar tarafından sürdürülmüştür. Assurlular kaybettikleri toprakları yeniden geri almak için Urartu tarafından uygulanan söz konusu strateji karşısında beklemek zorunda kalmışlardır.²¹⁵

Sonuç olarak kendini “Qumenu/Kumme'nin diğer yanında Assur Ülkesi'ne (*Pari Assurini*) kadar ilerlediğini söyleyerek övdüğünde, Urartulara ve Minua'ya inanmamız gerekmektedir. Böylece Minua bir abarrakku, yani yüksek mevkide bir Assur memurunun yönetmekte olduğu bir eyaleti feth etmiştir. Ancak Urartu birliklerinin, böylesine ileri bir noktada ne kadar dayandıkları bilinmemektedir. Diyarbakır ve Zaho arasındaki Dicle'nin yukarı bölgesi ve Habur Vadisi, her şeye karşın Urartuların bu bölgede ulaştıkları en güneydeki hat olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹⁶ Üstelik Sarduri II'den önce, Urartuların Menua'nın yazıtında vurguladığı gibi, *Ulluba* Bölgesi'ne olan yayılımın başlaması, bir anlamda Tiglat Pileser III'ün kendi ağzında da doğrulanmaktadır.²¹⁷

*“Ulluba topraklarının tümünde, Nal Dağı'nın ardında olan
Bitirru kasabasıyla, Parisu, Tashuha, Mantun, Sardaurri,
Diulla-ana-Nal ile Sikippa, Ashurdaya, Lusiu, Babutta, ve*

²¹⁵ Barnett 1982, 343.

²¹⁶ Salvini 2006, 62.

²¹⁷ Tadmor 1994, 125-127; Salvini 1995, 53.

Bisia, Urartu kalelerini- Assur topraklarına çevirdim ve Ulluba topraklarının içine.....,²¹⁸

Bu şartlar altında Tiglat Pileser III öncelikle, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Yukarı Fırat Bölgesi'ndeki Urartu faaliyetleri ile ilgilenmek zorunda kalmıştır.²¹⁹ Kralın kuzey bölgelere sefer yapma nedeni sadece *Ulluba* bölgesi'nin Urartu'nun eline geçmesi değil aynı zamanda M.Ö. 9.yüzyılın ortalarında Urartu Devleti'nin aynı yüzyılın sonlarında, sınırlarını doğuda Urmiye Gölü'nden, batıda Elazığ Bölgesi'ndeki Alzi'ye; Fırat Irmağı'na değin yayması, Menua (M.Ö. 810-785/780) ile birlikte Malatya Krallığı'nın Urartu'ya bağlanmasının Assur'un batı ile olan ticaretini ekonomik yönden etkilemesi de gösterilebilir.²²⁰ Bu şartlar altında Tiglat Pileser III, Yakın Doğu'daki Assur varlığının, büyük oranda Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Kuzey Suriye topraklarının geri alınmasına ayrıca bu topraklardaki zenginliklerin yeniden Assur'a akmasına bağlı olduğunu anlamıştır.²²¹ Bu doğrultuda da kralın saltanatının üçüncü yılında, Urartu önderliğindeki Sam'al, Arpad, Milid, Gurgum ve Kummuh krallıklarından oluşan koalisyon üzerine yürümüş ve söz konusu koalisyonu bozguna uğratmıştır.²²²

Kuzey sınırdaki Urartu yayılımı ve etkisi, *Ulluba* Bölgesi'nin Assur anayurduna yakın oluşu²²³ ve *Ullubalılar*'ın Assur'a karşı hırçın ve savaşçı bir hal takınması nedeniyle *Ulluba* Bölgesi'ne karşı kral Tiglat Pileser III ilk fetih hareketını, M.Ö. 739 yılında gerçekleştirmiştir. Güçlerini muhtemelen *Maşennu* yönetimi altında Halziatbar'da²²⁴ toplamış ve Assur ordusu Jebel Abyad'dan geçmiştir. Olasılıkla savaş Mila Mergi Yazıtı'nın bulunduğu alanda, Cizre Ovası'nı koruyan geçište

²¹⁸ Postgate 1973, 57; Tadmor 1994, 183,

²¹⁹ Grayson 1998, 132-135.

²²⁰ Sevin 1999, 11.

²²¹ Çilingiroğlu 1998, 39, 40; Piotrovsky 1969, 83.

²²² Bu kentler için Bknz. Landsberger 1948, 61-64.

²²³ Nitekim Ulluba toprakları, Habhu topraklarının bir bölümüdür ve Nineve'nin sadece 100 km kuzeyinde bulunmaktadır. Assur anayurdu ile bu bölge, "Nal Dağı" ile ayrılmaktadır (Grayson 1991b, 75).

²²⁴ Nineve'nin olasılıkla güneybatısında bulunan Halziatbar'ın anlamı olasılıkla "Çöl Eyaleti"dir. (Postgate 1973-1975, 64).

gerçekleşmiştir.²²⁵ Yazılı metinler göstermektedir ki Assurlular ana kamplarını Jebel Abyad ve yakın çevredeki İzza Dağı ile Ilimeru Dağı'nda²²⁶ kurmuşlar ve sonra saldırmak için ilerleyip ovadaki 29 *Ulluba* şehrini yağmalamışlardır. Kral Tiglat Pileser III seferden bir yıl sonra M.Ö. 738 yılında *Ulluba* Bölgesi'ne Yukarı Dicle Bölgesi'nde bulunan Tuşhan'dan²²⁷ insanlar getirip bu alanlara yerleştirir.²²⁸

Ancak bu noktada Assur tarihinde sıkça rastlanmayan, ender bir durum gerçekleşmiştir. Assur ordusunun ana gücü Cizre Ovası'ndaki yerleşimleri yağmalamakla meşgulken Assur ordularından kaçan *Ullubalı*lar geri dönerek Assur kampını kuşatmaya çalışmışlardır.²²⁹ Konu hakkında bilgi veren önemli bir yazıtta, ana kamp deyiminin yorumlandığı ve ne yazık ki üzerindeki 36.satır tahrip olduğundan “*sabatu*” eylemi yani kuşatma-geri alma ibaresi görülememektedir. Bu fiil 3.Çoğul şahsı tasvir etmektedir. Bu da muhtemelen *Ullubalı*lar olmalıdır. Bu nedenle, ana kamp deyimini hipotez olmasına rağmen, kırık kısımda her ne olursa olsun kuşatma işlemi *Ullubalı*lar tarafından gerçekleştirilmiştir. Takip eden satırlar *Ullubalı*ların Assur üzerinde zafer elde ettiklerini doğrulamaktadır. Tiglat Pileser III saldırıların püskürtüldüğünü söylemesine rağmen şüphe yoktur ki ciddi bir kayıptan sonra Assur ordusunun ana gücü geri dönüp düşman güçlerini bertaraf etmiştir. *Ullubalı*lar, Assurlular tarafından yağmalanmış yerleşimlerden ve ovadan kaçarak dağ kalelerine geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Yazıt bölgenin tamamının ilhak

²²⁵ ²²⁵ Mila Mergi Yazıtı, Dohok'un kuzeybatısındaki dağlık alan içinde yer almaktadır. Bugün Mila Mergi Yazıtı'nın bulunduğu alanda, olası iki ana geçiş yer almaktadır. Bunlardan biri, Dr. M. Al Amin tarafından Dohok'un kuzeyinde olduğu önerilen ve Beksi Köyü'ne doğru uzanan, iki dağ sırtı arasındaki vadi içinde yer almaktadır. Mila Mergi Yazıtı, bu alandan biraz daha kuzeyde bulunmaktadır. Diğer geçiş ise N.Postgate ile A.Shukri tarafından öne sürülen, Dahok'tan Diyarbakır ve Zawita'daki kuzey sırt geçişine doğru uzanan modern yolu takip etmektedir (Postgate 1973, 48).

²²⁶ Postgate 1973, 55.

²²⁷ Yukarı Dicle Bölgesi'nde bulunan Tuşhan Eyalet merkezinin loklizasyonu hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Tuşhan'ın Üçtepe olduğu ileri sürüldüğü gibi (Forrer 1920, 21-27; Köroğlu 1998, 10-18, 93) Ziyaret Tepe olduğunu da ileri sürenler bulunmaktadır. (Kessler 1980, 119; Radner-Schachner 2001, 733).

²²⁸ Grayson 1991b, 75; Oded 1979, 134. Birçok imparatorlukta görüldüğü gibi Assur İmparatorluğu'nda da karşımıza çıkan nüfus aktarımları için Oded dört neden olduğunu göstermektedir. Bunlar, kralların Assur sınırlarını korumak istemesi, Assur İmparatorluk sınırlarının güvenliği, fetih edilmiş topraklar ve Assur vasaal topraklarındaki Assur egemenliğini güçlendirmek ve Assur başkenti ile imparatorluğun tüm bölümleri arasındaki iletişimi güvence altına almak olarak sayılabilir (Oded 1979, 48-49).

²²⁹ “silahlarımın önce kaçan *Ulluba* şehirlerinin insanları *Ilimeru Dağı'nın* kayalıklarında yer alan ana kampını kuşattılar.” (Tadmor 1994, 114-115).

edilip Assur topraklarına katıldığını belirtirken Ilimeru Dağı'na da kralın bir steli dikilmiştir.²³⁰

Yazılı kayıtlardan öğrendiğimiz kadarıyla, Urartu ve yandaşları üzerine M.Ö. 743 yılında yaptığı seferden yaklaşık yedi yıl, M.Ö. 739 yılındaki *Ulluba* hareketinden üç yıl sonra M.Ö. 736 yılında *Ulluba* bölgesi yani Urartu'nun güneyi Assurlular tarafından bir kere daha ilhak edilmiştir;²³¹

“Urartulu Sarduri Mati-iluile birlikte bana karşı isyan etti. Kistan ve Halpi'd, Kummuh Bölgesi'nde onu yendim ve onun tüm ordugahını aldım. O ordumun öfkesinden korkar oldu ve yalnız kendi hayatını kurtarmak için kaçtı. Turuşpa'da onun şehrinde, şehir kapularından önce onun birçok savaşçısını öldürdüm ve onu kapattım. Turuşpa'nın önüne krali heykelimi yerleştirdim. 70 çift saatlik (beru) bölgeyi kahramanca Urartu ormanlarının içinden yürüdüm, onun aşağı sınırının sütiünden karşı çıkan kimse bulunmadı. Ulluba toprağı ve tümünde, Nal Dağı'nın ardındaki Urartu kaleleri Bitirru, Parisu, Tashuha, Mantun, Sardaurriana, Diulla-ana-Nal, Sikibsa, Ashurday, Babutta, Lusia, Tapsi'yi Assur topraklarına kattım. Ulluba'da Assur-Iqissa adlı bir kent kurdum. Bir hadım görevlimi bu kentte vali olarak görevlendirdim. Birdashu Dağı'nın üstündeki Enu, sassu, Lupsa, Luqia, Shimirra, Ushurnu, Uzurra, Auibi, Ubula kentlerini (Saki) eyaletine kattım....”²³²

İlk sefer kral Tiglat Pileser III'ün bölgeye 7. *palu* yılında yaptığı bir seferdir ve Tiglat Pileser III'e ait olan ünlü Mila Mergi Yazıtı'nda *Ullubalı*lar'dan bahsedilirken 29 *Ulluba* kentinin alındığından da söz edilir ancak yazıtta yerleşim ismi verilmez.

²³⁰ Parker 2001, 53.

²³¹ Tadmor 1994, 9; Olmstead 1951, 189.

²³² Tadmor 1994, 125-127; Salvini 1995, 53; Postgate 1973, 57.

Daha sonra ise, M.Ö. 736 yılında bölgeye yapılan seferde alınan kentlerin isimleri sıralanır. Kralın ağzından anlatılan *Ulluba* seferi, eponim kayıtlarına göre kralın M.Ö. 736 yılında gerçekleştirdiği bir harekettir. Bu sefere gerekçe olarak M.Ö. 823-745 yılları arasındaki durgun Assur gücü boyunca Urartu'nun, Assur'un kuzey bölgelerdeki hegemonyasını azaltmaya çalışması ve Assur'a kuzeyden saldırma imkanının olması, Urartu garnizonlarının güneyde; Toros Dağları'nın eteklerindeki varlığı, Kumme'nin bölgedeki Assur ilgisini daha fazla koruma arzusunda olmayışı, Urartu saldırı tehlikesinin olması ve *Ulluba* ile Urartular arasında yapılan ittifak bölgede Tiglat Pileser III ile birlikte değişen Assur politikasını gösterilebilir.²³³ *Ulluba*'nın fethi aynı zamanda, Assur topraklarının Urartu aleyhine ciddi bir genişleme göstermesi anlamına gelmekle birlikte, 60 yıl kadar önce Menua zamanında kaybedilen bir Assur bölgesinin geri alınması anlamına da gelmektedir.²³⁴ Bu defa yapılan ilhak sonucunda da *Ulluba* bir Assur eyaleti yapıp bölgede “*Assur-iqiša*” adlı bir yönetim merkezi oluşturulmuştur.²³⁵

Tiglat Pileser III'ün M.Ö. 739 yılında *Ulluba* Bölgesi'ne yaptığı sefer sonunda bölgeye kuzeyden insan getirmesine rağmen, bir başka deyişle bölgenin demografik yapısının politik olarak değiştirilmesine rağmen *Ulluba* tam olarak Assur yandaşı olmamış gibi görünmektedir. Nitekim ikinci sefer, *Ulluba* Bölgesi'ne M.Ö. 739 yılında yapılan ilk seferin tam olarak tamamlanamadığı, *Ulluba*'nın ele geçirilmesine rağmen bölgede Urartu ya da Arami faaliyetlerinin devam etmesi ve Assur'a sorunlar çıkarması nedeniyle bölgede Assur açısından huzurun hala sağlanamadığı, ekonomik getirinin güvence altına tam olarak alınamadığı ve Assur hegemonyasının ova içinde yerleşmediği fikrini akla getirmektedir. Bunun sonucu olarak da ikinci seferin ilhak hareketlerine son noktanın konulduğu bir hareket olarak bakılabilir. Bölgenin ilhak edilip bir Assur eyaletine dönüştürülüp bir de eyalet merkezi kurulması bu fikri destekler nitelikte görünmektedir.

²³³ Parker 2001, 51. Salvini *Ulluba* için Urartu sınır kalesi deyimini kullanmaktadır. (Salvini 2006, 85.)

²³⁴ Salvini 2006, 84.

²³⁵ Tadmor 1994, 183; Parker 2001, 54; Olmstead 1951, 189.

Sonuç olarak kral Tiglat Pileser III'ün hükümdarlığı boyunca Kuzey Suriye'den Zağros Dağı'nın eteğine kadar uzanan etkinlik sahasını güvenlik altına aldığını söyleyebiliriz. Assurlular çevrelerinde bulunan küçük devletleri kontrolleri altına alıp haraca bağlamıştır. Babil'in de işgal edilmesiyle birlikte Assur Ülkesi bir büyük devlet niteliği kazanmıştır.²³⁶ Assur'da gelenekselleşen savaş politikası hat safhaya ulaşmış ve Urartu ile bazı küçük yerleşimler dışında Ön Asya tümüyle Assur İmparatorluğu'nun etkisi altına girmiştir.²³⁷

11. Tiglat Pileser III'den Sonrası :

Tiglat Pileser III sefere çıktığında Assur'un ve İmparatorluğun yönetimi, veliaht Salmanasar V'e verilirdi. Bu uygulama daha sonra Sargon tarafından oğlu Sanherib için de uygulanmıştır. Tiglat Pileser III öldüğünde Salmanasar V hiçbir karışıklık olmaksızın tahta geçmiştir. Assur tahtına kısa bir süre için (yaklaşık beş yıl) geçen Ululuya olarak da bilinen Salmanasar V hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Kendisine ait yazıtlar bulunmayan krala ait birkaç bilgi birkaç krali tanımlama ve Babil Kroniklerinde geçen kısa anlatımlardan gelmektedir. Bununla beraber bu döneme ilişkin kronikler de kayıp olup şu ana değin bulunamamıştır. Babil Kronikleri kral Salmanasar V'in çok da önemli sayılmayacak Samaria kuşatmasından bahsetmektedir.²³⁸

Salmanasar V'ten sonra Assur'da hükümdarlığa oturan Sargon II olur. Sargon II'nin yasal bir şekilde tahta gelip gelmediği bilinmemesine karşın Tiglat Pileser III'ün tahtı hak eden halefi olarak kabul edilir.²³⁹ Ancak Assur tarihine bakıldığında imparatorluğun kurucu sayılan Tiglat Pileser III ile Sargon II arasında bazı benzerlikler olduğu görülür. İki hükümdarın da tahta darbe sonucunda geldiği ve ikisinin de soyunun bilinmediğini söyleyen bilim adamları da bulunmaktadır.²⁴⁰

²³⁶ Kirschbaum 2004, 87.

²³⁷ Matfiyet 1996, 19-29.

²³⁸ Grayson 1991b, 85.

²³⁹ Grayson 1991b, 86.

²⁴⁰ Garelli 1991, 46.

Her ne olursa olsun Sargon II'nin hükümdarlığıyla birlikte kralın bir tahtı zorla alan gaspçı olup olmadığı sorusu önemini kaybetmiştir. Çünkü kral Sargon Assur'a önemli başarılar sağlamıştır. Ancak yine de yazıtlarında babasından bahsetmeyen Sargon'un adının “*Sarru-kenu*” yani “yasal kral” oluşu, krali oturumunu niçin Kalah'tan Dur Şarrukin'e taşıması -ki Dur Şarrukin Sargon'un krallığında oluşturulmuş bir başkenttir- hala anlam verilemeyen bazı sorunlardır.²⁴¹

Öte yandan bu dönemde Assur anayurdunun kuzey sınırına bakıldığında Anadolu'nun içi, batısı ve doğusu ile Mannea bölgelerinde hala Urartu varlığının olduğu görülmektedir. Ancak Sargon II'nin krallığının başlamasıyla, özellikle de Urartu sınırında bulunan ajan/haberci sistemiyle birlikte Assurlular Aşağı Zab (Uishdish ve Zikurtu), Lullumu (önceden Zamua²⁴²), Karala ve Allabria gibi bölgelerde üstünlük kurmaya başlamışlardır.²⁴³

Sargon II'nin krallığı yazılı metinlerde dramatik bir değişikliği işaret eder. Bu dönemde analler, steller ve eponim kayıtlarından ziyade krala ait mektuplar karşımıza çıkmaktadır. Sargon Dönemine ait mektupların büyük bir kısmı Cizre ve çevresine aittir.²⁴⁴ Söz konusu bu mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla Tabşar-Assur kralın en önemli ve güvenilir memuruydu. Tabşar Assur'a ait metinler *Maşennu* Eyaleti ve çevresinde gelişen hareketleri gün ve gün işaret ettiğinden konumuzla yakından alakalıdır.²⁴⁵ Çünkü *Ulluba* topraklarının Tiglat Pileser III Dönemi ile birlikte *Maşennu* eyaletinin bir parçası haline getirildiği görülmektedir.²⁴⁶ Bununla birlikte Tabşar Assur, Sargon II'nin hükümdarlığının büyük bölümünde söz konusu *Maşennu* eyaletinin valisi olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴⁷

²⁴¹ Grayson 1991b, 87.

²⁴² Forrer 1920, 89.

²⁴³ Grayson 1991b, 93; Sargon II'nin bu bölgeyle ilgili yaptığı ünlü 8. seferi için Bknz. Çilingiroğlu 1976/77, 235-251.

²⁴⁴ Parker 2001, 84.

²⁴⁵ Parker 2001, 85.

²⁴⁶ Kessler 1980, 168-169; *Maşennu*, Abarakku ile aynı anlamdadır (Postgate 1995, 6-7).

²⁴⁷ Parker 2001, 84.

Sargon II'den sonra Assur tahtına Sanherib geçmiştir.(M.Ö. 704-681). Sanherib'in 5. seferinde Assur orduları Nipur Dağı'nda (Cudi Dağı) yaşayan insanlara saldırmıştır ve şehirlerini tahrip etmiştir. Buradan ayrılan Sanherib daha sonra Ukku topraklarına girerek Daiye ve Ukku topraklarının kralı Maniye'ye saldırmıştır. Maniye Assurlular'dan kaçmış şehri Assurlular tarafından kuşatılıp talan edilmiştir.²⁴⁸ Söz konusu 5. sefer sonunda kral Sanherib bu seferle ilgili yapılan faaliyetleri ve kabartmalarını Cudi Dağı eteklerinde bulunan kayalıklara kazıtmıştır. Tarihi coğrafya açısından son derece önemli olan bu yazıtta kral şunları söylemektedir;

“Assur, Sin, Şamaş, Adad, Urta (MASH) ve İştart kralların yanında olan büyük tanrılar, düşmanlara karşı kralların ordularını daha güçlü kılan kralların gözdesi tanrılar: Sanherib, büyük kral, güçlü kral, evrenin kralı, Assur kralı, yüceltilmiş prens, elinizi uzattığınız eliniz ve lütfunuzla ilerleyen, boyun eğmeyen topraklar ve dağ insanlarını ayaklarında dize getiren (boyun eğdiren).

Nipur Dağı'nın eteklerinde bir kartal yuvası gibi yer alan, Kutmuhu sınırındaki Kana (ve) Kua, Eşama, Kibsha, Halgidda, Sharim, Tumurra şehirleri zamanında; zamanın krallarının eski günlerinde, babam güçlü ve onurluydu, Assur kurallarından korkmuyorlardı,tanruları onları terk etti ve başı boş bıraktı kaynaklardan Dicle, Assur'a ,..... Assurlular(?) onlar nehirde battılar onlara karşı gittim.

Nipur Dağı'nın eteğinde kampımı kurdum ve ben savaşta çarpışacak savaşçılarımı seçtim. Nipur Dağı için çevirdim. Guliler (Guti?) dağ selleri (sandalyemle (dört

²⁴⁸ Grayson 1991c, 112.

*kapılı araba) haklarından geldi), yüksek zirvelere,
cennetin yıldızları e/e kadar sandalyem (dört
kapılı araba) üstünde vahşi bir boğa gibi
¬onlardan önce gittim¬. Orada sandalyem (dört kapılı
arabam) için çok fazla düz alan vardı, genç bir gazel gibi
etekte ilerledim. Dizlerimin yorulduğu yerde (birkaç) dağın
üstüne oturdum ve su dersinden soğuk su içtim (susuzluğumu
dindirmek için) susuzluğum o şehirleri
çevirdim/kuşattım,fetih ettim (eklenir, ganimetlerini taşıdım
ve yok ettim) harap etim onların Nipur
Dağın(daki)/üstündeki isyankar insanlarını ben
onların; dağın zirvelerine, peşlerine düştüm ve onları
bozguna uğrattım*

*Anıt stelimi yapmayı ve Tanrım Assur'un güç ve kudretini
yazmayı amaçladım. Nipur Dağı'nın üstünde ¬onu
kurdum¬.*

*Adımı ¬herkim yok ederse¬ Assur ve büyük tanrılar ona
öfkeyle bakabilir ve onu yok edebilir.”²⁴⁹*

Sanherib dönemine ait olan Cudi Dağı kabartması Cizre-Silopi Bölgesi ve Cudi Dağı eteklerini son derece güzel bir şekilde tasvir etmektedir. Üstelik bu kabartama metni bölge hakkında bilgi edindiğimiz son kaynaktır; bundan sonra Cizre-Silopi Bölgesi'ne ait doğrudan bilgiler veren herhangi başka bir belge mevcut değildir.

²⁴⁹ Luckenbill 1926, 139,140.

IV. BÖLÜM

CİZRE-SİLOPİ OVASI'NIN TARİHİ COĞRAFYASI VE OVANIN YENİ ASSUR EYALETİ OLMASI

A. Habhu

Tezimizin konusunu oluşturan *Ulluba* bölgesi neresidir? *Ulluba* bölgesinin sınırları nasıldır? Çevresinde hangi ülkeler bulunmaktadır? Ya da bölgede yapılan araştırmalar Yeni Assur Dönemi ve bu döneme ilişkin sorunlara ne gibi çözümler üretmiştir? gibi bir takım soruların cevaplandırılabilmesi için Habhu, Kumme, Ukku gibi bazı terimlerin de açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu doğrultuda da öncelikle Habhu Toprakları üzerinde durulacaktır.

Cizre-Silopi Ovası ve çevresinin tarihi coğrafyası, Assur imparatorluğunun kuzey sınırı hakkında bilgi veren metinlerden elde edilir. Yerleşim alanları için tanımlayıcı uygun dokümanlar birçok anahtar toponim kayıtlarında yatmaktadır. Bilindiği gibi Assur kayıtları genel ve özel olmak üzere iki farklı toponim kategorisi içermektedir. Genel toponimler çok yüzeyseldir ve geleneksel isimler çoğunlukla geniş alanları göstermektedir. Daha çok hakkında az şey bilinen bölgeler hakkında tasvir yapılırken bu yöntem başvurulmuştur. Örneğin ikinci ve üçüncü bin yılda Subartu, M.Ö. 1. bin yılda Nairi²⁵⁰ ve Habhu gibi belirgin olmayan yerler için “Kuzey”, “bilinen dünyanın kuzey sınırı boyunca yer alan yerler” tanımı kullanılır.²⁵¹ Bu nedenle yukarıda örnek olarak verilen ve geniş alanları ifade eden Nairi gibi toponimlerin tarihi coğrafya ve lokalizasyon çalışmalarında birçok sorunla karşılaşmaktadır. Çünkü değinildiği üzere bu kavramlar geniş coğrafi alanları

²⁵⁰Örneğin Tiglat Pileser I' e ait olan yazılı belgelere göre M.Ö. 12 yüzyılda Nairi toprakları güneybatıda Hakkari ve Cudi Dağı ve Tur Abdin (Kaşiyari) Dağı'nın ardından güneydoğuya Urmiye Havzası ve kuzeybatıda ise Çoruh Vadisine kadar olan alanı kapsamaktadır. (Barnett 1982, 331).

²⁵¹ Parker 2001, 41.

karşulamaktadırlar ve bu nedenle tarihi coğrafya çalışmalarına geniş çaplı fayda sağlayamamaktadırlar.

Söz konusu olumsuz durum Habhu toprakları için de geçerlidir ve Habhu'nun lokalizasyon çalışmalarını son derece olumsuz şekilde etkilemektedir. Durum böyle olunca Habhu toprakları hakkında ileri sürülen fikirler kaçınılmaz bir şekilde, sınırları belli olan bir bölgeyi işaret etmekten ziyade sınırları belli olmayan, geniş bir coğrafi alanın varlığına işaret etmektedir. Dolayısıyla Habhu denildiğinde akla gelecek olan ilk ve temel olgu büyük bir coğrafi alana verilen isim olmalıdır.

Habhu topraklarının sınırlarının belirlenememesindeki en önemli nokta, yazılı kaynaklarda Habhu teriminin politik bir kavram olmaktan ziyade coğrafi bir terim niteliği taşımasıdır. Yazılı belgelerde geniş bir coğrafi alanı temsil eden Habhu, doğuda Aşağı Zab (Elamunia)²⁵² ve Kurruri sınırındaki kaynağından batıda Hatti sınırına kadar uzanmaktadır.²⁵³ (Harita 6) Geniş bir toprak bütünü olan Habhu içinde, yazılı belgeler ışığında tespit edilen, bir kısmı Cizre-Silopi Ovası ve yakın çevresinde yer alan belli başlı bazı kentler bulunmaktadır. Bunlar arasında Usu, Arua ve Arardi Dağları boyunca yer alan Hatu, Hataru, Nistun, Irbidi, Mitqia, Arsania, Tela, Halua kentleri, Kumme yakınında bulunan Satkuri, Tabsia, Kunnu, İasaddu ile Nahu, Ashanu ve Arbaki sayılabilir. Öte yandan Arbaki'nin köyleri olarak geçen Salaniba ve İjaja sayılabilir.²⁵⁴

Assur kayıtlarında genel bir toprak bütününe ifade eden Habhu teriminin kullanılması ilk defa Orta Assur Dönemi'nde, M.Ö. 1134 yılında koyun satışı içeren ekonomik dokümanlarda karşımıza çıkmaya başlamaktadır.²⁵⁵ Habhu eponimi daha

²⁵² Kumme toprakları anlatılırken bahsedilecek olmasına rağmen belirtmekte fayda varki Elamunia Sargon II Dönemi'ne ait olan metinlerde geçmektedir ve Yukarı Zab Bölgesini işaret etmektedir. "..... *Nairi ve Kirhililer'in Elamunia olarak adlandırdıkları Yukarı Zap*" (Luckenbill 1926, 93).

²⁵³ Levine 1972-75, 12.

²⁵⁴ Levine 1972-75, 12-13.

²⁵⁵ Parker 2001, 42; Levine 1972-75, 13.

sonra Tiglat Pileser I döneminde²⁵⁶ yazılı bir metinde görülür. Söz konusu bu metinde kral, Habhu'dan şu sözlerle bahsetmektedir;

“Tanrım Assur’un büyük gücüyle, Tanrım Assur’a boyun eğmeyen insanların olduğu Habhu bölgesindeki Sugu topraklarına yürüdüm. Onların 6000 yaya askeriyle savaştım -Himu, Luhu, Arirgu, Alamun, Nimnu ve Paphu’nun tamamında- Hirihu Dağı’nın içindeki tüm topraklarla (savaştım) bir kamanın keskinliği gibi pütürüklü araziye kestim....”²⁵⁷

Görüldüğü üzere bu döneme ait olan gerek bu metin ve gerekse diğer metinler Habhu toprakları hakkında detaylı bilgi vermekten uzak durmaktadırlar. Habhu hakkında daha genel ifadeler içeren metinler Habhu topraklarının lokalizasyonu hakkında sağlıklı bilgiler elde edinmemize yardımcı olmamaktadırlar.

Ancak Habhu toprakları daha sonra karşımıza Ashur-bel-kala²⁵⁸ ve Adad Nirari II Dönemi’nde yeniden çıkmaktadır. Özellikle Adad Nirari II döneminde Habhu hakkında yavaş yavaş daha önemli bilgiler verilmeye başlanmaktadır;

“Marchesvan ayında, dördüncü gün, Habhu topraklarına yürüdüm. Bazu, Sarbaliu ve Didualu ile birlikte Mehru topraklarındaki Ruru Nehri’nin kıyısındaki şehirleri kuşattım. Onların ganimetlerini ve mülklerini şehrim Assur’a getirdim.”²⁵⁹

Burada karşımıza çıkan “Mehru” sözcüğü önemlidir. Çünkü Mehru olasılıkla Assurlular’ın Geç Tunç Çağ’da kullandıkları ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer

²⁵⁶ Tiglat Pileser I Dönemi’nde krala ait dört yazıtta geçmektedir (Grayson 1976, 11,26, 29-30).

²⁵⁷ Grayson 1976, 11.

²⁵⁸ Grayson 1976, 49, 54.

²⁵⁹ Grayson 1976, 83.

alan geniş bir alandır ve Cizre-Silopi Ovası da bu geniş toprakların güney köşesinde yer almaktadır fikrini ileri süren bilim adamları bulunmaktadır.²⁶⁰ Bu nedenle Habhu'nun Güneydoğu Anadolu topraklarıyla bağlantısı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bununla birlikte Mehru/Mehri'nin, Zaho'nun kuzeyinde bulunan Kumme bölgesi içinde bir ünite olduğu, Habur'un doğu kolu olan Hezil Çayı Havzası'nda yer aldığı ve günümüzde Pervari-Şırnak-Beytülşebap üçgeninde kalan toprakları yansıttığı da iddaa edilmektedir.²⁶¹ Nitekim bu düşünce daha doğru görünmektedir. Çünkü Kumme topraklarından bahsedilirken de değinileceği gibi günümüzde Şırnak-Beytülşebap civarında Gelin Dağı yakınında Mihrina adlı bir köy ve dağ bulunmaktadır. Dolayısıyla Mehri adı ile Mihrina adı arasında toponomostik bir bağlantı kurularak söz konusu adlandırmanın varlığını koruyarak günümüze kadar gelmiş olduğunu düşünebiliriz. Sonuçta Mehri topraklarının Habhu'nun bir parçası olduğu ve Habhu topraklarının Cizre-Silopi Ovası'nın doğusu ve kuzeydoğusuna kadar uzandığı ortaya çıkmaktadır.

Bununla beraber Adad Nirari II döneminde Habhu ile ilgili daha net bilgi veren bir metin daha bulunmaktadır.²⁶² Adad Nirari II bölümünde verilen söz konusu metin son derece önemli bir metindir. Çünkü genel olarak Habhu toprakları hakkında bir fikir edinmemizi sağlamaktadır. Bu metne göre Assurlular Habhulular'ın baskıları nedeniyle, yandaşları olan Kumme topraklarına yardıma gitmişlerdir. Kumme Vasal Ülkesi ilerleyen bölümlerde irdelenecek olmasına karşın yeri gelmişken kısaca belirtilmelidirki, *Ulluba* topraklarının hemen kuzeydoğusunda bugün Kuzey Irak ve Habur Vadisi içinde yer alan Assur açısından son derece önemli olan bir yerleşimdi. Yazıtta da belirtildiği üzere Kumme iki defa Habhu'lu güçlerinin saldırısına uğramıştır. Bu ifadeler Orta Assur Dönemi'nde kullanılan genel ifadelere nazaran,

²⁶⁰ Parker 2001, 59. Mehru ile ilgili ilk bilgilerimiz Tukulti Ninurta I döneminden gelmektedir. “..... Sharnida topraklarına yürüdüm (Mehru Topraklarına).” (Grayson 1976, 103). Öte yandan Adad Nirari II Dönemi'nde Habhu terimi bir metinde daha geçmektedir. (Grayson 1976, 86).

²⁶¹ Tarhan 1978, 120.

²⁶² “*Sivan ayında Ina-iliya-allak eponiminin beşinci gününde Kummu/Kumme yardımcı kentine yürüdüm. Tanrım Kummulu Adad için kurbanlar adadım. Kummu'nun düşmanı olan Habhu topraklarının şehirlerini yaktım. Bu toprakların ekinlerini biçtim ve ağır vergiler koydum.*” “*Nisan ayında Şamaş-abuya eponim olduğu yıl ikinci defa Kummu'ya yürüdüm. Atlı ordularımın saklanan Kummu çevresindeki Habhu topraklarının kentleri olan Satkuru, Yasaddu Kunnu ve Tabsia'yı kuşattım, yaktım, yıktım (ve) yok ettim.*” (Grayson 1976, 90; Luckenbill 1926, 114).

Habhu topraklarının ve şehirlerinin Kumme'den çok uzakta olamayacağı ve hatta komşu olabileceği, dolayısı ile *Ulluba/Cizre-Silopi Ovası*'na ve Kuzey Irak bölgesine yakın olma ihtimalinin bulunduğunu göstermesi açısından son derece önemli görünmektedir.

Assurnasirpal II Dönemi'ne gelindiğinde ise Habhu'dan toplam sekiz metinde söz edilir.²⁶³ Bunlardan biri daha sağlam bilgiler vermektedir. Söz konusu metinde Habhu adı dışında bölge içinde yer alan bazı yerleşim adları da verilmektedir;

*“Kirruru'dan hareket ettim Habhu topraklarının içine ulaşan Hulun şehrinin geçidine girdim. Usu, Arua ve Arardi güçlü dağlarının arasında kalan Habhu topraklarının şehirleri olan Halua, Tela, Arsania, Metqia, Sabidi, Nishtun, Hataru ve Hattu kentlerini kuşattım.”*²⁶⁴

Öte yandan Habhu toprakları hakkında Tiglat Pileser III'e ait olan yazılı kaynaklar son derece net bilgiler vermektedir. Kral Tiglat Pileser III'e ait olan Nimrud Slab Inscriptions'larda bölgeyle ilgili ibareler bulunmaktadır;

*“...Ulluba topraklarını ve Habhu-topraklarının tümünü fetih ettim ve Assur topraklarına çevirdim.”*²⁶⁵

Yabancı literatürde “Nimrud Slab Inscription 3” adı verilen ve Tiglat Pileser III'e ait olan bu yazıt, Adad Nirari II'ye ait olan ve yukarıda verilen metin dışında Habhu'nun *Ulluba* bölgesiyle olan yakınlığını ortaya koyan ikinci bir kanıt özelliği taşımaktadır.

Tiglat Pileser III'e ait olan ve Kalah kentinde ele geçen Summary Inscription 9'da Habhu topraklarına ait olan Tabsia kenti “Nal Dağı'nın ardındaki Urartu kaleleri

²⁶³ Grayson 1976, 122- 123, 127, 133, 135, 144- 145, 160.

²⁶⁴ Grayson 1976, 122-123.

²⁶⁵ Nimrud Slab Inscription 3.Tadmor 1994, 132-33.

olan Sarduriana, Lusia, Tabsia, Suba ve Bitzua”²⁶⁶ kentleriyle birlikte anılmaktadır. Bu yazıt Adad Nirari II’ye ait olan ve yukarıda verilen yazıtın içerdiği bilgileri desteklerken Habhu topraklarının Kumme ve *Ulluba* Bölgesi’yle olan yakınlığını ortaya koyan diğer bir kanıttır.²⁶⁷ Çünkü kral Nal Dağı’nın ardı derken *Ulluba* bölgesi ve yakın çevresini kastetmiş olmalıdır. Ayrıca daha sonrada göreceğimiz gibi Tabsia kenti *Ulluba* toprakları içinde kalan bir kenttir. Dolayısıyla yazıt Habhu’nun lokalizasyonuna ışık tuttuğu gibi, *Ulluba*’nın Habhu’nun bir bölümü olduğunu da ortaya koyan önemli bir kanıttır.

Sonuç olarak elimizdeki veriler doğrultusunda denilebilirki; zorlu coğrafi yapısı ve geniş bir alana sahip olmasına karşın Habhu, kral Tiglat Pileser III tarafından tam olarak üç ana bölgeye ayrılmıştır; *A’assa Kur Habhu*, kuzeydoğudaki Hatti sınırını; *Habhu sa betani*, (İç Habhu ve olasılıkla Diyarbakır yada Pervari Bölgesi)²⁶⁸, Yukarı Dicle ve kollarının olduğu bölgeyi ve son olarak da *Kur Ulluba Kur Habhu*, Türkiye’nin bugün güneydoğu köşesinde olan, Dicle’nin doğusunda yer alan dağlık bölgeyi işaret etmektedir.²⁶⁹ Elimizdeki bilgiler tez konumuz olan *Ulluba* Bölgesi’nin en azından Aşağı Habur’un bir parçası olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla da *Ulluba* bölgesi olarak adlandırılan Cizre-Silopi Ovası ve yakın çevresi de Habhu topraklarının bir bölümü olarak algılanabilir.

B. Katmuhu

Daha önceleri Antik Çağ’ın Kommagene’si ile karıştırılan ve hatta Samsat’ın bu ülkenin başkenti olduğu ileri sürülen²⁷⁰ Katmuhu, Antik Çağ’daki Kummuhu (Kommagene) ile karıştırılmamalıdır. Aşağıda da değinileceği üzere Katmuhu daha doğuda yer alırken, Kummuh batıda Adıyaman bölgesinde bulunmaktadır.²⁷¹ Cudi

²⁶⁶ Tadmor 1994, 183.

²⁶⁷ Postgate 1973, 58.

²⁶⁸ Postgate 1973, 58.

²⁶⁹ Parker 2001, 42; Postgate 1973, 58.

²⁷⁰ Forrer 1920, 79.

²⁷¹ Postgate 1976-80a, 460; Hawkins 1980-83, 338-340.

Dağı civarında oturan Katmuhulular zamanla tüm Güneydoğu Anadolu'nun batı kesimlerine doğru yayılmışlardır. Bir başka deyişle doğudan batıya doğru bir Hurri göçü yaşanmıştır. Gaziantep civarına yerleşen bu toplum, bu bölgenin Kummuh ve daha sonrada bu isimden türeyen Antik Çağ'ın Kommagenesi'ne dönüşmüştür. Kaynaklardaki Kummuh ile ilgili Hurri kökenli yönetici adları bunu açıkça kanıtlamaktadır.²⁷²

Öncelikle belirtmelidir ki Habhu topraklarının aksine Katmuhu toprakları ile ilgili olan bilgilerimiz daha fazla ve daha açıktır. Katmuhu, Adad Nirari I ve Salmanasar I yazıtları dışında Kadmuhu şeklinde yazılırken söz konusu iki kralın yazıtlarında “*ku-ut-mu-hi*” formuyla karşımıza çıkmaktadır.²⁷³ Katmuhi adı Hurrice'den türemiş, Sami bir terim olan “Doğu” veya “Doğu Ülkesi” anlamındaki “*qadmu*” ile ilişkilidir. Genel anlamda bu bölgenin coğrafi konumu ve etnik durumu ile ilgili ayrıntılı bilgiler mevcuttur.²⁷⁴ Katmuhu hakkındaki ayrıntılı ilk bilgilerimiz Tiglat Pileser I Dönemi'nden gelmektedir. Kral bir yazıtında şunları söylemektedir;

“ Saltanatımın başlangıcında, Muşki Ülkesi'nden 20.000 insan ve onların beş kralı- ki onlar 50 yıldan beri Alzi ve Purulumzi ülkelerini zaptederek, buralara yerleşmişler ve vaktiyle, efendim Assur'a haraç ve vergi ödememişlerdi. Hiçbir kral onları savaşta mağlup edememişti. Kendi güçlerine güvendiler ve aşağı inip Katmuhi Ülkesi'ni zaptettiler. Assur'un, efendimin yardımıyla savaş arabalarımı ve birliklerimi topladım. Arkama bakmadım, güç bir bölge olan Kaşari Dağı'nu geçtim. Onların 20.000 savaçsısını ve beş kralı ile Katmuhi Ülkesi'nde savaştım ve onları yendim... Onların Kali Tesub'un oğlu Kili Tesub ve Errupi adlı krallarını savaşta kuşattım...”²⁷⁵

²⁷² Tarhan 1978, 131.

²⁷³ Postgate 1976-80b, 487.

²⁷⁴ Tarhan 1978, 125.

²⁷⁵ Grayson 1976, 7; Barnett 1982, 330.

Tiglat Pileser I'e ait olan bu yazıtta kral saltanatının başlangıcında, Kaşari Dağı'nı aşarak Katmuhi ülkesine gelmiş, savaş sırasında Kali Tesub'un oğlu Kili-Teshub ve Errupi adlı kralları yener. Söz konusu bu adlar tipik Hurri isimleridir.²⁷⁶ Bu nedenle de Katmuhi topraklarında yaşayan insanların Hurri kökenli oldukları gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Kral Tiglat Pileser I'e ait olan bir başka yazıtta ise yine Katmuhi üzerine yapılan bir seferden bahsedilir ve Katmuhi topraklarının Assur topraklarına katıldığından söz edilir.²⁷⁷ Kralın bu sözleri çerçevesinde Katmuhi topraklarının Assur'un kuzey sınırında olduğu ve Assur topraklarının içinde yer aldığı görülmektedir.

Öte yandan Katmuhi topraklarıyla ilgili daha detaylı bilgiler ise Assurnasirpal II ve Sanherib Dönemi'nden gelmektedir. İlk olarak kral Assurnasirpal II'nin saltanatının birinci yılında, Abu (Temmuz-Ağustos) ayında kuzeye gerçekleştirilen bir seferde Katmuhi topraklarına gelinir. Ancak kralın beşinci yılında aynı bölgeye ve Nairi Topraklarına gerçekleştirilen diğer bir sefer ise Katmuhi Ülkesi'nin coğrafi konumunu daha net gözler önüne sererken Tur Abdin ve çevresine yönelik daha detaylı bilgiler de sunmaktadır;

“ Sivan ayının ilk gününde, Sha-ilima-damqa'nın eponim olduğu yıl, ordularımı ve savaş arabalarımı topladım. Dicle'yi geçtikten sonra Katmuhi topraklarına girdim. Til-uli kentinde bir sarayı kutsadım. Katmuhi topraklarından haraçlar aldım. Katmuhi'dan hareket edip İştarate toprağındaki geçide girdim. Kibaku şehrinde geceyi geçirmek için kamp kurdum. Kibaku'dan koyun, şarap, öküz, bronz kapları haraç olarak aldım. Kibaku'dan hareket edip Matyatu'ya yaklaştım. Matyatu ve çevresini

²⁷⁶ Tarhan 1978, 125.

²⁷⁷ “..... Katmuhi topraklarının tamamını topraklarımın içine ilave ettim.” (Bknz Grayson 1976, 9).

kuşattım. Onun 2800 savaşçısını kılıçtan geçirdim ve birçok esir aldım. Birçok asker silahlarımdan korkup kaçtı ve ayaklarına kapandılar, onları kendi şehirlerine yerleştirdim..... Güçlü zaferimin üzerinde yer aldığı bir krali anıtını Matyatu'ya diktim.

Matyatu'dan hareket edip geceyi geçirmek için Zazabuha kentinde kamp kurdum. Habhu topraklarından öküz, koyun, şarap, bronz kaplar, bronz leğenler ve bronz zırhu haraç olarak aldım. Zazabuha'dan hareket edip Irsia kentinde geceyi geçirmek için kamp kurdum. Irsia kentini yaktım. Sura kentinden haraçlar aldım. Irsia'dan hareket edip Kaşiyari Dağında geceyi geçirmek için kamp kurdum. Madaranzu ve çevresindeki iki kenti kuşattım. Onları katlettim ve esirler aldım. Kaşiyari dağı'nda altı gün geçirdim Kaşiyari'yi geçtikten sonra ikinci defa Nairi topraklarına girdim”²⁷⁸

Yukarıda bahsedilen sefer güzergahı ve bölge hakkında daha sağlıklı bilgiler elde etmek ve bölgenin daha açık analizi için bazı kavramlar üzerinde durmak gerekmektedir. Böylelikle Katmuhu topraklarının irdelenmesi de kolaylaşacaktır. Yukarıdaki yazıtta söz edilen bölgede (Mardin-Midyat Bölgesi) Kaşiyari, Zazabuha, Matiatu ve Sargon Dönemi'ne ait olan bir mektupta²⁷⁹ özellikle de Assurnasirpal II'nin Yukarı Dicle Bölgesi'nde bulunan Tuşhan'a yapılan seferlerde adından bahsedilen İsalla (İzalla) Dağı ve Irsia kavramları bulunmaktadır.²⁸⁰

²⁷⁸ Grayson 1976, 133-34.

²⁷⁹ “Zanaatçılar bana dediler ki: Saraya yaz ve deki bize İzalla'nın sürtme taşlarından göndersinler. İştâr'ın haber kapısı ile Gümüş Kader Tahtını silip temizleyeceğiz.” Parpola 1987, 114; 141 nolu Mektup.

²⁸⁰ İsalla için Bknz. Grayson 1976, 125-126.

Daha önce de belirtildiği gibi Tur Abdin ya da Kaşiaru olarak bilinen dağın doğusu Kuzey Irak'a, batısı kesin olmamakla birlikte Karacadağ'a, güneyi Mardin, Cizre ve Nusaybin yöresine kuzeyinin ise Yukarı Dicle Bölgesi'ne kadar uzanan yükseltileri de kapsamaktadır.²⁸¹ Kaşiyari Dağı'nın batı kısmında Koros Dağı uzanırken kuzeyi ve doğusu Dicle tarafından şekillendirilmiş olan dağın doğu kısmında derin vadiler bulunmaktadır bunlardan en büyüğü Djazirat Ibn Umar (Cizre) da bulunan Finik Bölgesi'ndeki Haltan Vadisi'dir.²⁸² Ayrıca Kaşiyari Dağı'nın güneyinde geniş düzlük ovalar yer alırken güney eteklerde bulunan bu engin ova içinde Mardin'den Nusaybin'e, Nusaybin'den de Irak'a uzanan tarihi bir yol bulunmaktadır.²⁸³

Öte yandan İsalla'ya (Asalli) bakıldığında bu alan Tur Abdin Dağı'nın batısına ve Karacadağ'ın güney eteklerine lokalize edilirken²⁸⁴ Eski Çağ'da Masius adı da verilen İsalla'nın Mazı Dağı olduğu da ileri sürülen görüşler arasındadır. Bu görüşe göre Tur Abdin (Kaşiyari) ise bu silsilenin doğusunda kalan Midyat Bölgesi'ne verilen addır.²⁸⁵ Zazabuha ve Irsia kentlerinin yeri konusunda fazlaca bilgi sahibi olmamakla birlikte sefer güzergahı göz önüne alındığında Midyat ile Savur arasındaki bölgede oldukları söylenebilir.²⁸⁶ Zazabuha'nın Mardin olabileceğini ileri süren bilim adamları da mevcutken²⁸⁷ bu yerleşimin Midyat bölgesinde bulunan modern Zaz olabileceği de ileri sürülen görüşler arasındadır.²⁸⁸ Ancak bu düşüncenin doğruluğu şu an için kesinlik kazanmamış olup akla yatkın görünmesine karşın Zazabuha ve Irsia'nın Köroğlu'nun ileri sürdüğü Midyat ve Savur arasında olma ihtimali daha doğru gibi görünmektedir. Söz konusu bu kentler sefer güzergahı dikkate alınırca olasılıkla Midyat'ın batısı ve kuzeybatısında olmalıdırlar. Çünkü Assurlular bu kentlerin kuşatılmasından sonra Tur Abdin'e girdiklerini ileri sürmektedirler, dolayısı

²⁸¹ Köroğlu 1998, 91; Streck 2000, 665; Postgate 1976-80a, 460.

²⁸² Streck 2000, 665.

²⁸³ Streck 2000, 665.

²⁸⁴ Köroğlu 1998, 79

²⁸⁵ Minorsky 1957, 317. İsalla'nın Kaşiyari'nin güney etekleri olduğunu ileri sürüp dağın merkezi kısmının ise Nirbu olduğunu belirten görüşler de bulunmaktadır (Streck 2000, 665). İsalla'yı, Tur Abdin olarak da gösteren bilim adamları da bulunmaktadır (Lewy 1952, 2-4).

²⁸⁶ Zazabuha ve Irsia için Bknz. Kessler 1980, 51 – 56.

²⁸⁷ Tarhan 1978, 127.

²⁸⁸ Kessler 1980, 53.

ile bu kentlerin Tur Abdin'in güney eteklerinde olduğu kesindir. Kanımca bu kentler Midyat'a yakındır ve Mardin bölgesinde bulunmaktadır.

Yukarıdaki metinde geçen İştarate geçidi İdil bölgesinde bulunan modern Basbirin'i temsil ederken²⁸⁹ Kibaku'nun ise İdil'in (Azeh) 26 km batısında bulunan modern Kibah/Kivah olduğu ileri sürülmektedir.²⁹⁰ Basbirin'in günümüzdeki adı Haberli'dir. (Resim 14) İdil'e bağlı bir Süryani köyü olan Haberli'de tarafımızca arkeolojik araştırma yapılmıştır. Ancak gerek güvenlik nedeniyle gerekse köy içinde bulunan askeriye nedeniyle detaylı bir inceleme gerçekleştirilememiştir. Kibaki ya da Kivah olarak bilinen yerleşimin günümüzdeki karşılığı ise Sarıköy'dür. (Resim 15) İdil'e bağlı bir diğer Süryani köyü olan Sarıköy'de de araştırma yapılmış, köy içinde yoğun şekilde tahribat görmüş bir höyük tespit edilmiştir. Öte yandan metinde adı geçen Mataiti şehrinin günümüzde Midyat'ı işaret ettiği bilinen bir gerçektir.²⁹¹

Yazıtta göre kral Assurnairpal II'nin Cudi Dağı eteklerinden ilerleyip Dicle'yi olasılıkla *Ulluba* topraklarındaki Cizre'den geçtiği ve Katmuhu topraklarına girdiği söylenebilir. Burada Katmuhu Ülkesi'nin başkenti²⁹² olarak bilinen Tille²⁹³ kentine ulaşan kral daha sonra yönünü kuzeye çevirip olasılıkla İdil'in güney bölümüne girmiş, sonra tekrar yüzünü batıya dönüp Nusaybin- Mardin bölgesine doğru hareket etmiş olmalıdır. Nitekim İdil-Midyat ve Mardin arasındaki mesafe, kralın yazıtta verdiği ve birer günlük arayla kamp kurduğu zamana eşit uzaklıktadır. Güzergah olasılıkla Cizre'den başlayıp İdil (Azekh),²⁹⁴ (Hazak)²⁹⁵, Midyat ve Mardin'e doğru, bir başka deyişle Kaşiyari Dağı ve daha doğuda yer alan uzantıları önünden paralel

²⁸⁹ Kessler 1980, 76-77.

²⁹⁰ Lewy 1952, 5-6; Kessler 1980, 43, harita II ve III (77-78).

²⁹¹ Tarhan 1978, 127.

²⁹² Forrer 1920, 21.

²⁹³ Forrer 1920, 7, 13, 17, 21, 27; Kessler 1980, 9-15; Reade 1978, 177. Katmuhu'nun Tille'den sonraki başkenti Sahuppa olmuştur (Reade 1978, 177). Ayrıca Sahuppa için Bknz. Kessler 1980, 16-21.

²⁹⁴ Heinrichs 2000, 668; Lewy 1952, 2.

²⁹⁵ Kessler 1980, 43, 77.

olarak devam etmiş; ve daha sonra kuzeye dönüp Kaşiyari Dağı'nın içinden Nairi Toprakları'na girmiştir. (Harita 7)

Yukarıda verilen yazıt Katmuhu topraklarının lokalizasyonunu kabaca belirtirken Assurnasirpal II'ye ait olan bir diğer yıllık ise Katmuhi topraklarının lokalizasyonunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır;

“... Abu ayının yirmi dördüncü gününde büyük tanrılarım Assur ve İstar'ın emriyle Nipur ve Paşate Dağları'nın eteklerindeki şehirlere karşı Nineve'den ayrıldım. Atkun, Uşhu, Pilazi ve onların komşusu olan yirmi kenti kuşattım. Onların ganimetlerini ve varlıklarını aldım şehirlerini ateşle yaktım. Ordularımdan kaçan tüm insanları ayaklarına kapandılar. Onları tutsak olarak aldım. Nipur ve Paşate Dağları'ndan hareket ettikten sonra Dicle'yi geçip Katmuhu topraklarına girdim.....”²⁹⁶

Assurnasirpal II'nin Matiati topraklarından Tur Abdin'i geçip Nairi topraklarına saldırdığını söylediği metinde, kral Dicle'yi geçtikten sonra Katmuhu topraklarına da girdiğini belirtmiştir. Bu bilgi genel bir yargı içermektedir ve Dicle'nin nereden geçildiği açık değildir. Yukarıda verilen yazıtta ise Assurnasirpal II, Nipur ve Paşate Dağları'nda bulunan kentleri aldıktan sonra Dicle'yi geçip Katmuhu topraklarına girdiğini ifade etmektedir. Bu nedenle Katmuhu topraklarının lokalizasyonu yavaş yavaş deşifre olmaya başlamaktadır.

Benzer şekilde Sanherib'in Nipur Dağı'na yaptığı, daha önce verdiğimiz ve kralın sefer sonunda Cudi Dağı'na yaptırttığı kabartmaları Katmuhu toprakları için önemli kanıtlar sunmaktadır.²⁹⁷ Gerek Assurnasirpal II gerekse Sanherib dönemine ait

²⁹⁶ Luckenbill 1926, 143; Grayson 1976, 123.

²⁹⁷ Luckenbill 1926, 139. Söz konusu olan bu ibareler Cudi Dağı Yazıtı'nda bulunmaktadır. Yazıt için Bknz Bölüm 3.11.Tiglat Pileser III sonrası, Luckenbill bu yazıtta Katmuhu için Kommagene ibaresini kullanmaktadır. (Luckenbill 1926, 139).

olan yazıtla birlikte Katmuhu topraklarının lokalizasyonunu yapmak kolaylaşmaktadır. Bu doğrultuda Katmuhu'nun Dicle'nin batı tarafında bulunduğunu söylemek mümkündür. Bir başka deyişle Katmuhu'nun, Cizre'nin batısı, kuzeybatı bölgesi ve Kaşiyari Dağı'nın doğusunda bulunduğu ileri sürülebilir.²⁹⁸(Harita 8)

Bu anlamda Katmuhu'nun lokalizasyonu hakkındaki en doğru yaklaşım, Kalaç ve Kinal tarafından yapılan söz konusu bölgenin Cudi Dağı ve civarında olduğu fikridir.²⁹⁹ Nitekim kanımca da Katmuhu Ülkesi Cizre-Silopi Ovası'nın batısı ve kuzeybatısında yer alan toprakları işaret etmektedir. Sanherib'in Cudi Dağı üzerine bıraktığı yazıtlarda Katmuhu sınırında bulunan yedi kentin ele geçirilmesinden bahsedilmektedir. Olasılıkla Katmuhu'nun güney sınırı, bugünkü Silopi ve Cizre'ye bağlı Kösreli ve Çağlayan Köyleri'ne kadar dayanmaktaydı. Bir başka deyişle, Cudi Dağı'nın kuzey bölümü ile kuzeybatı bölümü, Katmuhu Ülkesi'ne ait olmalıydı.

Bununla beraber yukarıda, Katmuhu topraklarının başkentinin, Tille/Tillu olduğunu belirtmiştik. Söz konusu kentin bulunduğu alanın belirlenmesi Katmuhu topraklarının lokalizasyonuna katkı sağlayacaktır. Başkent Tille hakkında çeşitli görüşler bulunmakla birlikte tam olarak neresi olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bu kentin daha çok Cizre'nin batısında olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak bu kentin daha çok Cizre'nin batısında olduğu, yaygın olarak iddaa edilen bir görüştür. Ayrıca Tille'nin İdil Bölgesi ya da kuzeyin tepelik alanlarından çok, düz topraklarda ve Suriye sınırına yakın yerlerde olduğu düşünülmektedir.³⁰⁰ Öte yandan Tille'yi Cizre'nin kuzey batısındaki yükseltili bölge içinde, yaklaşık olarak Finik'in karşısında ve Dicle'nin batı kıyısında bulunan topraklar içinde aranmalıdır diyen bilim adamları da mevcuttur.³⁰¹ Bu düşünceye göre Tille, Süfan Deresi bölgesinde olabilir Kanımca, ova gibi daha düz bir yerde bulunan başkent, dağlık ve yükseltili bir alanda yer alan bir başkentten daha az güvenliğe sahip olacaktır. Üstelik Assur gibi bir güce karşı, ova içinde bulunacak bir başkenti savunmak kolay olmayacaktır.

²⁹⁸ Postgate 1976-80b, 487.

²⁹⁹ Kalaç 1940-41, 1013; Kinal 1940-41, 1049.

³⁰⁰ Kessler 1980, 78.

³⁰¹ Lewy 1952, 6.

Bu nedenle Tille kentini, olasılıkla daha çok Cizre'nin kuzeybatısında bulunan alanda aramak yerinde olacaktır. (Harita 8) Bu kentin olasılıkla İdil-Cizre karayolunun bulunduğu alanın kuzeyinde, Cizre-İdil arasındaki tepelik alanlarda olabileceğini düşünmekteyim. Nitekim Katmuhu topraklarının bulunduğu engebeli ve dağlık coğrafya düşünüldüğünde, ileri sürülen görüşün doğru olabileceği görülecektir.

Sanherib'in Cudi Dağı'na bıraktığı yazıtlar ve Katmuhu hakkında şimdiye kadar anlatılanlar bu toprakların Cizre'nin kuzeyi, batısı ve kuzeybatısında kalan toprakları içerdiğini göstermektedir. Zira sözü edilen bölgeler dikkatle incelenirse Katmuhu topraklarının daha çok taşlık ve yükselteli kıraç alanlardan oluştuğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu durumu destekleyen bir başka yazılı belge de Tiglat Pileser I Dönemi'nden gelmektedir. Kral, Katmuhu topraklarına kadar gelmiş olan Muşkiler üzerine bir sefer için Katmuhu topraklarında bulunmaktadır. Muşkilerle Katmuhu toprakları içinde savaşmış onları yenen ve haraçlar alan Tiglat Pileser, daha sonra Katmuhu toprakları içinde yağmalama faaliyetlerinde bulunur ve Katmuhu topraklarından kaçan insanların dağlık bölgelerde bulunan Shereshku/Seressu adlı bir kente kaçtıklarını ileri sürer. Bunun üzerine kral Dicle'den geçip bu kenti kuşatır. Kenti alıp insanlarını cezalandıran kral, daha sonra yazıtın ilerleyen bölümlerinde kentin lokalizasyonuna ışık tutan önemli bir bilgi verir. Söz konusu bu bilgi kentin lokalizasyonuna ışık tutmaktadır. Kral Dicle'yi yeniden geçip Katmuhu seferine ve yağmalama faaliyetlerine kaldığı yerden devam etmiş gibi görünmektedir.³⁰² Anlatılanlar doğrultusunda düşündüğümüz alan, Sanherib'in bahsettiği yedi kartal yuvası olarak anılan kentlerin bulunduğu inandığım, bölge yani Çağlayan ve Kösreli köylerinin de bulunduğu alana yakın bir yerde olmalıdır. Bir başka olasılık ise bu kentin Cizre-Şırnak karayolunun kuzeyinde, Kasrik Boğazı'na yakın dağlık alanlar içinde bulunuyor olmasıdır. Her ne olursa olsun olasılıkla bir Katmuhu kenti olan Seressu'nun dağlık alanlarda bulunuyor olması, Katmuhu coğrafyası hakkındaki kanıtlar dışında, ize ip ucu sunan diğer bir kanıttır. 2007 çalışma yılında, güvenlik açısından gerekli şartlar söz konusu olursa bu alanda yüzey araştırmalarımızı

³⁰² Grayson 1976, 7; Grayson 1991a, 14.

sürdürmeyi planlamaktayız. Dolayısıyla da ileride, daha açık ve sağlıklı fikirlerin öne sürülmesi mümkün olabilecektir.

Sonuç olarak Katmuhu topraklarının sınırını kabaca çizmek gerekirse Katmuhu'nun güney sınırının bir bölümü Cudi Dağı Bölgesi, Cizre ve Tur Abdin'in güneyi olduğu ileri sürülebilir. Daha çok İdil, Güçlükonak ve Cizre'nin batısını kapsayan Katmuhu toprakları, olasılıkla kuzeyde Subria topraklarına dek uzanmaktaydı. Bununla beraber kuzey sınırı yoruma açık gibi görünürken güney sınırı kanımca yazılı kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla daha belirgindir.

Katmuhu'nun bulunduğu bölgenin, *Ulluba* Bölgesi gibi Assurlular'ın kuzeye ulaşımında önemli bir geçiş noktası Assur açısından son derece stratejik bir konuma sahip olduğu da görülmektedir. Hatta bölge, belki Tur Abdin Dağı'nın içinde bulunduran Katmuhu kuzey geçiş imkanı sağlayan doğal geçitlere de hakim bulunuyor olmalıydı. Bu nedenle de Assur'un özellikle Yukarı Dicle Bölgesi'ne ulaşımını sağlaması açısından stratejik bir konuma sahip olmalıydı. Üstelik Katmuhu toprakları bu öneminin yanında Anadolu içleri ile Assur anayurdu arasında bir tampon ve güvenlik bölgesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Urartu'nun güçlendiği ve Assur açısından ciddi tehditler oluşturduğu dönemlerde bölge önemini arttırmış olmalıdır. Üstelik Assurlular'ı yakından tehdit eden Arami göçleri ve yeleşimleri de Katmuhu topraklarının önemini gözler önüne sermektedir. Nitekim Assurnasirpal II Dönemi'nde anlatılan Tur Abdin bölgesinde bulunan yerleşimler üzerine yapılan seferler ve söz konusu bu alanda oluşturulmak istenen güvenlik hattı, ileri sürülen fikirleri destekler gibi görünmektedir.

C. Kumme

Assur kayıtlarında ilk kez Tukulti Ninurta II (M.Ö. 1244-1208) döneminde "Uqumani" şeklinde karşımıza çıkan Kumme Ülkesi, daha sonra Tiglat Pileser I ve

Adad Nirari II'nin anallerine göre, coğrafi bakımdan geniş topraklara sahip olan bir bölge olarak gösterilmektedir.³⁰³ Habur'un doğu kıyısında yer alan ve uzun süre görelî bağımsızlığa sahip uluslararası bir tapınım merkezi olan Kumme'nin³⁰⁴ Tiglat Pileser'e ait olan yıllıklarda ilk olarak Muşri yandaşı olduğu ve Tiglat Pileser'in Muşri üzerine yaptığı bir seferde Muşriler'e yardıma geldiğini görmekteyiz.³⁰⁵ Bir başka analde ise Tiglat Pileser I, tüm Lulumei topraklarını, Salua'yı, Qummeni, Katmuhi ve Alzi topraklarını aldığını söylemektedir.³⁰⁶

Aradan geçen yaklaşık üç asır sonrası Assur tahtında bulunan Adad Nirari II (M.Ö. 911-891) döneminde de Kumme hakkında detaylı bilgiler bulmaktayız. Öncelikle Adad Nirari II Kumme üzerine ordusunu toplayıp yürüdüğünü ve bu ülkenin tamamının alındığını ileri sürerken Kumme kralı İluia'nın da tutsak alındığını söyler.³⁰⁷ Kral bir diğer yazıtında ise şunları söylemektedir;

*“Tanrı Assur’un desteğiyle Aşağı Zap’ın diğer yanından, Lullumu bölgesi, Habhu ve Zamua toprakları, uzak Namru geçitleri ve boyun eğdirilmiş olan Qumanu uzak Mehru, Salua ve Urartu topraklarına yürüyen cesur adam... tüm Katmuhi topraklarına efendi olan ve onu kendi topraklarının sınırı içine alan.....”*³⁰⁸

³⁰³ Tarhan 1978, 106.

³⁰⁴ Salvini 2006, 49.

³⁰⁵ “Efendim Assur, Muşri Toprakları'nı kuşatmam için bana emir verdi ve Elamuni, Tala ve Harusa arasındaki toprakları aldım. Muşri topraklarının tamamını kuşattım ve savaşılarını öldürdüm. Şehirlerini yaktım, yıktım ve yok ettim. Qumanu orduları Muşri topraklarına yardıma geldiler. Onlarla dağlarda savaştım ve bozguna uğrattım. Onları Aisa Dağı'nda bulunan Arinu şehrine kapattım. Bana boyun eğdiler ve şehri bağışladım. Onlardan zorla rehine, vergi ve haraçlar aldım. Aynı zamanda Muşri topraklarının yardımcıları olan Qumanu'nun tüm topraklarını savaşıla aldım. Korkunç silahlarımla Tala Dağı'nda 20.000 savaşıısıyla çarpıştım. Onların güçlü kuvvetlerini dağıttım ve Muşri topraklarından önce olan Harusa Dağı'ndaki sığınaklarına kadar takip ettim. Savaşılarının cesetlerini dağların düzlüklerine koyunlar gibi serdim, kanlarını dağların ovalarında akıttım. Onların büyük kentlerini yaktım, yıktım, yok ettim ve yıkıntı tepelerine çevirdim.” (Grayson 1991a, 23-24).

³⁰⁶ Grayson 1991a, 42; Barnett 1982, 329.

³⁰⁷ Grayson 1991a, 143-144.

³⁰⁸ Grayson 1991a, 148.

Günümüzde Kumme topraklarının doğuda, Büyük Zap ile Dicle arasında yer aldığı bilinmektedir.³⁰⁹ Bu teoriyi kanıtlayan veriler Tiglat Pileser I'in annallerinde bulunmaktadır. Bu annallerde Muşri Ülkesi'nin fethi ve Büyük Zap'taki Kumme zaferinden söz edilmektedir.³¹⁰ Söz konusu bu yazıtta adı geçen "Elamuni" Sargon II metinlerinde geçen Elamunia ile aynı yerdir.³¹¹ Bu metinle birlikte Elamuni'nin Yukarı Zap Bölgesi olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kumme'nin de Yukarı Zap Bölgesi'nde olduğu kanıtlanmış olmaktadır. Ayrıca Ulluba ile Ukku toprakları arasında bulunan ve Zaho civarında yer aldığı düşünülen Kumme'nin lokalizasyonu hakkında açıkça bilgi veren, Tabshar Ashur'dan Sargon'a gönderilmiş olan ve Kumme'den Assur'a gerçekleşen kütük taşımacılığına ilişkin bir de mektup bulunmaktadır.³¹²

*"Üçüncü günde 470 kütük nehirle ulaştı. Ukai topraklarından 100 kişi, 30'u Ariye'nin, 30'u Urisai'nin, 60'ı ise Kumme'den olan ve en büyük bölümü toplam 160 kişi ise Ashurrisua dan kütükleri Ura şehrine getiriyorlar."*³¹³

Bununla beraber Kumme Bölgesi'nin Urartu'nun güney sınırında uzanan geniş toprakları temsil ettiğini de söylemek mümkündür. Böylelikle Assur ile Urartu arasında "Tampon Bölge" de oluşturmaktadır. Bununla bağlantılı olarak, coğrafi alan bakımından Bitlis-Hakkari Eşiği'ni ve bu dağ silsilesini doğu-batı yönünde kateden Botan Suyu Vadisi'ni, bu bölgenin kuzey sınırı olarak niteleyen bilim adamları da mevcuttur.³¹⁴(Harita 8)

Adad Nirari II metinlerinde Kumme-Mehri-Salua ve Urartu kavramları ile karşılaşılır.³¹⁵ Habhu toprakları anlatılırken değinilen Mehri, Salua³¹⁶ ile sınır

³⁰⁹Postgate 1973, 58-59; Röllig 1980-83, 336-337; Parker 2001, 43

³¹⁰ Söz konusu metin için dipnot 248'e bakınız.

³¹¹ Luckenbill 1926, 93.

³¹² Reade 1978, 177.

³¹³ Waterman 1930-1936, 343-344, mektup 490. *Royal Correspondence of the Assyrian Empire I.*

³¹⁴ Tarhan 1978, 110.

³¹⁵ Grayson 1976, 86; Mehri için Bknz. Grayson 1976, 83.

komşusudur. Bağımsız bir özellik taşıyan Mehri, Kumme Bölgesi içinde bir birim olup, Habur'un doğu kolu olan Hezil Suyu Havzası'nda yer almaktadır. Günümüzdeki Pervari-Şırnak ve Beytülşebap üçgeninde kalan topraklara karşılık gelir. Nitekim günümüzde de Hezil Suyu'nun doğu kıyısında "Mehri" adını taşıyan bir köy mevcuttur ve köyün güneyindeki dağlar, "Mihrina Dağları" adını taşımaktadır.³¹⁷

D. Ukku

Assur İmparatorluğu çok geniş bir coğrafyaya hakim olduğundan dolayı birçok politik ve kültürel öğeyi de içinde barındırmaktaydı. Bu nedenle bu kadar geniş toprakları yönetmek beraberinde bir takım zorluklar ve politik yaklaşımlar da getirmektedir. Nitekim bu doğrultuda Assur toprak sisteminde eyalet ve vasal ülke kavramlarının olduğu ve eyaletlerin valiler tarafından yönetildikleri II.B Bölümü'nde anlatılmıştı. Öte yandan Assur toprak sistemi içinde bulunan eyalet ve vasal topraklar dışında bir de "tampon bölgeler" kavramı bulunmaktadır. Bu tür alanlar Assur ile düşman topraklar arasında bulunan kritik bir öneme sahip olan alanlardır. Söz konusu olan bu tampon bölgelerden biri de Ukku topraklarıdır.

Ukku'nun lokalizasyonu için çeşitli görüşler bulunmaktadır. H.Erkanal, Cizre Bölgesi'nde yaptığı araştırmalarda Cudi Dağı eteklerinde bulunan kral Sanherib kabartmalarını ziyaret etmiştir. Erkanal, Kösreli Köyü'nde bulunan kale kalıntıları tespit etmiş ve buranın Ukku olduğunu söylerken Katmuhu Ülkesi'nin ise Silopi Ovası'nda olduğunu ileri sürmüştür.³¹⁸

Ancak günümüzde Ukku topraklarının Zaho Bölgesi'nde, Kumme topraklarının kuzeyinde yer aldığı kesinleşmiş bir bilgidir. Ukku'nun da içinde bulunduğu Zaho-Diyarbakır arasındaki bölgeye kadar olan hat, Urartu etki sahasında olduğu gibi,

³¹⁶ Bknz. Tarhan 1978, 121.

³¹⁷ Tarhan 1978, 120; Söz konusu dağ Uludere'nin kuzeybatısında, Hanke ve Gelincik Dağı'nın hemen kuzeyinde bulunmaktadır.

³¹⁸ Erkanal 1988, 114-115.

Assur sınırları içinde bulunmaktadır. Bu sınırdaki görev yapan Sargon Dönemi memurlarından olan Ashurrişua, Ukku'nun Assur ile Urartu arasında bir tampon bölge olduğunu iddaa etmektedir. Nitekim Sanherib'in bu bölgeye yaptığı M.Ö. 697 yılı seferi, bu bilgi kanıtlamaktadır ve kral bölgeyi kendi toprakları içine katmamıştır.³¹⁹ (Harita 8)

Sanherib'in yazılı kaynaklarına bakıldığında Ukku topraklarını yöneten kişinin Maniae olduğu görülmektedir. Ancak Ukku hakkındaki bilgilerimiz daha çok Sargon II dönemi mektuplarından gelmektedir. Söz konusu bu mektuplardan Ukku'nun bulunduğu coğrafi konumun jeopolitik önemini anlamak mümkündür. Bu mektuplarda birçok konudan bahsedilmektedir ve mektuplar bir haber teşkilat ağının varlığını gözler önüne sermektedir. Nitekim Assur'un ezeli düşmanı Urartu topraklarında olan gelişmeler anında Assur merkezine iletilmektedir. Örneğin bu mektuplardan biri Urartu topraklarına saldıran Mannea güçlerinden bahsetmektedir.³²⁰ Öte yandan bu mektuplardan Ukku topraklarının Urartu'ya çok yakın olduğu ve daha çok bu bölgelerde meydana gelen gelişmeler hakkında bilgi edinmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. SAA V 86 ve 87 mektupları Urartu topraklarında görülen askeri hareketlilikten bahsetmektedirler. Urartu ordularının hareketlerini detaylı olarak sunan bu mektuplar, Assur ajanlık sisteminin ne denli işe yaradığını göstermesi açısından önemlidir.³²¹ Bu nedenle Assurlular'ın Urartuya karşı elde ettikleri başarının altında bu sistemin yer aldığını söylemek mümkündür. Ajanlık sistemi, Urartu'da ortaya çıkan isyanları bile Assur merkezine ileterek Assur açısından son derece önemli avantajlar sağlamış gibi görünmektedir.³²²

Sözü edilen bu bilgilerin Assur merkezine iletilmesi kuşkusuz Assur için son derece olumlu sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle de düşman bölgeler hakkında bu gibi bilgilerin Assur merkezine aktarılması ve söz konusu bu bölgeler ile Assur

³¹⁹ Reade 1978, 177.

³²⁰ Lanfranchi-Parpola 1990, 70, SAA V 84.

³²¹ Lanfranchi-Parpola 1990, 71.

³²² Lanfranchi-Parpola 1990, 74, SAA V 91.

merkezi arasındaki tampon bölgelerin oluşturulmasının gerekliliği Sargon II dönemi mektuplarında net bir şekilde görülmektedir.

E. Mašennu Eyaleti

Yukarıda Habhu, Katmuhu, Kumme ve Ukku hakkında verilen bilgilerden sonra *Ulluba* Bölgesi'ni anlamak daha da kolaylaşmaktadır. Öncelikle belirtirsek Assurlular Dönemi'nde Cizre-Silopi Ovası'nın bulunduğu alan *Ulluba* olarak adlandırılmaktaydı. Ancak konumuzu oluşturan *Ulluba* Bölgesi sadece Cizre-Silopi Ovası ile sınırlı değildir. Günümüzde Irak toprakları içine kalan Zaho kentinin olduğu alan da *Ulluba* toprakları içine girmektedir. Bu nedenle *Ulluba* ya da *Mašennu* dendiğinde aklımıza gelen alan Cizre'den başlayıp Kuzey Irak'ta Zaho'ya kadar uzanan bir bölge gelmelidir. Söz konusu bu bölge, Jebel Abyad (Assurluların deyimi ile Nal Dağı) tarafından Assur anayurdundan ayrılmaktaydı. *Ulluba*'nın lokalizasyonu için bir çok görüş dile getirilmiştir. Tiglat Pileser III Dönemi'ne ait olan ve Nimrud'ta ele geçirilen yazıt parçası *Ulluba* Bölgesi'ne ilişkin bilgiler sunmaktadır;

“..... Mantun Şehri'nin uzak Sardaurri kenti
dağları kuşattım. Onları rab rese bölgesine kattım.....”

Urartu kaleleri Sarduri, Lusia toprakları, Tapşia, Suba?
Uzak Bit-Zua.....onları kuşattım ve yeniden Assur sınırına
kattım.....”³²³

Bu bilgiler ışığında bölgeye ilişkin erken dönem lokalizasyon çalışmalarında *Ulluba*, Diyarbakır civarında gösterilmiştir.³²⁴ (Harita 9) Bu lokalizasyon önerilerinde çalışmalarında Nal Dağı, Toros Dağları ile eşleştirilmiştir.³²⁵ Aynı zamanda bu dağ

³²³ Wiseman 1956, 122.

³²⁴ Forrer 1920, 85; Wiseman 1956, Plate XXI.

³²⁵ Wiseman 1956, 120.

silsilesi, *Ulluba* topraklarının doğu sınırı olarak düşünülmüştür.³²⁶ Tiglat Pileser III'ün bu yazıtında adı geçen ve *Ulluba* Bölgesi'nde yer alan yerleşimler Urartu sınırında bulunmaktadır ve Assurlular *Ulluba* içinde Assur-iqişa adı verilen bir kale kurup buraya, çevreden göç ettirdikleri insanları yerleştirmişlerdir. Söz konusu sınır bölgesi, *rab rese* adlı memur tarafından yönetilmiştir.³²⁷

Diğer yandan yeni araştırmalar ve keşiflerle bölge hakkında olan bilgilerimiz artmıştır. Nitekim *Ulluba* topraklarının lokalizasyonunu büyük ölçüde açığa çıkaran en önemli kanıtlardan biri kuşkusuz Mila Mergi Yazıtı olmuştur. Dohok'un kuzeybatısındaki dağlık alan içinde bulunan Mila Mergi Yazıtı 54 satırdan oluşmaktadır. Yazıtın bulunduğu alanda olası görülen iki ana geçiş yer almaktadır. Bunlardan biri, Dr.Mahmud Al-Amin tarafından Dahok'un kuzeyinde ve Beksi Köyü'ne doğru uzanan, iki dağ sırtı arasındaki vadi içinde sola doğru dönerek yer almaktadır ve Mila Mergi Yazıtı bu alandan biraz daha kuzeyde bulunmaktadır. Diğer geçiş ise N.Postgate ile A.Shukri tarafından öne sürülen, Dohok'tan Diyarbakır ve Zawita'daki kuzey sırt geçişine kadar uzanan modern bir yolu takip etmektedir.³²⁸ *Ulluba* ve çevresinin tarihi coğrafyası için son derece önemli olan bu yazıtta kral Tiglat Pileser şunları söylemektedir;

“Assur, büyük tanrı, alınyazısına karar veren Tanrı Enlil, 2 tüm toprakların yöneticisi Marduk, ;3 Nabu elinde stylus tutan, (tanrıların) kader tabletlerini taşıyan ve gözden geçiren ,4 Şamaş, yerin ve cennetin kralı, insanlığı yaratan. İnsanlığın :5 (Sin), parlak aydınlık güürz veren (ve kalabalık?)....; 6 Adad, yerin ve cennetin su denetleyicisi, yığınların (zengin?ve) bolluk ve yapan.....büyüten; 7 Ea, her şeye şekil veren bilgelik (tanrısı).....yaratana.....; 8 (İnninna?), ondan memnun olan kralı seven kraliçe, İştâr ve Uruk'un hanımefendisi,

³²⁶ Wiseman 1956, 127.

³²⁷ Wiseman 1956, 120.

³²⁸ Postgate 1973, 47-48.

kontrol altına alan.....; 9 Sibitti; askerlerimden önce ilerleyen güçlü tanrı,....., düşmanlarımı atan/dağitan?; 10 Amurru, çubuk ve kova taşıyan,..... Nergal(?), sıralayan?.....,11(bunlar)cennette ve yeryüzünde oturan büyük tanrılar.....12.....Tiglat Pileser dört bir yanını kralı, Enlil'in yöneticisi, Assur'un prensi (ve rahibi ??).....sevgilisi.....13 eylemlerini (tanrılar?) sever.....14.....bir kırılmış çanak çömlek gibi dağları toz haline getiren,.....güneşin battığı yukarı denizden (güneşin doğduğu? aşağı denize kadar olan yerleşimleri.....16 krallığının yedinci yılında Assur'un karşısında yaşayan Ullubalılar.....,17benden önceki krallara boyun eğmeyen ordularını topladılar..... 18düzenli olarak köleliklerini yapmadılar,şehirlerini.... 19Ahleme(?).....getirmeyen...otoriteyi tanımayan....20 kendilerinden emindiler.....dağlarda vahşi keçi ve geyikler gibi dolaşıyorlardı 21 Assur'a karşı kötülük planladılar..... konuştular..... 22 ... insanları onlara yardıma geldiler 23Halziatbar'a, isyancı toprak24 (Ben) onların (askerlerim) ilerlemelerine karar verdim, ...yolu...Urartu...aldım.25 dağların geçidindeki vahşi, öfkeli....İzza Dağı'nın geçidindek vahşi ve kızgın... ...girdim. İlimeru Dağı 26-32 (çoğu kırık olan Dağ ve şehir isimleri), 33 Gaurna şehri, Ulluba'nın 29 kentiyle birlikte ... köyü ... 34 ganimetlerini yağmaladım 35 Silahlarımdan önce kaçan Ullubalıların şehirlerinin insanları,.....36.....İlimeru Dağı'nın engin kayalıklarına kaçtılar..... 37 onları kuşattım...38 Assur'un ihtişamını gördüler ve onları yendim..... 39..... mallarıyla.....dağın step alanları(dağ tepeleri) 40 yaptıkları kaleler onların tutsak oluşlarını

gördüler ve..... korku) 41 onları kapladı, ve silahlarımdan korktular... .42 onları aynı şekilde Assur topraklarının içine taşıdım 43 onları saydım. O kasabaların tümünde (kurdum).44 Assur topraklarının içinde ellerimle feth ettiğim insanları oraya yerleştirdim, ve (yerleştirdim) onların üstünde hadım bir valimi 45 Assur topraklarına çevirdim.İlimeru Dağı'nda rölyef..... yaptım ve 46 onda krallığımın imgesini yaptım, ve tüm günler için

Herkim 47 metni silerse, ya da yazıtı değiştirirse.....48 ya da yok eder yada siler ya da taşla parçalarsa.....49 yada toprakla üstünü kaplarsa belki yeryüzü ve cennette oturan büyük tanrılar.....50 isimleri anılanlar (bu metinde ?).....51 belki onun(?) toprağını kalıntı ve yığın haline döndürür52 o rölyef.....53 ona yağla kutsamak için izin verir.....54 ve tüm toprakların tanrıları (?) onu duyacaklar.³²⁹

Mila Mergi Yazıtı bölgeye ilişkin detaylar verirken, mevcut olan bilgilerimizi pekiştiren destekleyici belge ve kanıtlar da sunmaktadır. Öncelikle, Mila Mergi Yazıtı ve diğer belgelerle birlikte Tiglat Pileser III Dönemi'nde bu bölgeye iki sefer düzenlenmiştir. Söz konusu bu seferlerden ilki, bilindiği üzere M.Ö. 739 yılında, eponim kroniklerine göre kralın *yedinci palu* yılında gerçekleştirilen bir seferdir. Söz konusu bu sefer, Mila Mergi Yazıtı'nda vurgulanmaktadır. Bu seferden yaklaşık üç yıl sonra bu bölgeye ikinci bir sefer düzenlenmiştir. M.Ö. 736 yılında gerçekleşen bu sefer, birinci seferle karıştırılmamalıdır. Bu seferlerin, birbirlerinden bağımsız olarak bölgeye yapıldığını Mila Mergi Yazıtı ile Tiglat Pileser III'e ait olan Summary Inscriptions'ların (Özet Yazıtlar) verdikleri bilgilerin birbirinden farklı ve birbirlerini

³²⁹ Postgate 1973, 52-54; Tadmor 1994, 112-116.

tamamlayıcı olmalarından anlaşılmaktadır. Krala ait olan 1 No.lu Özet Yazıt'ta Urartu üzerine yapılan ve Tuşpa'nın kuşatılmasıyla sonuçlanan bir seferden sonra Assurlular *Ulluba* topraklarına girmişlerdir.³³⁰

Tiglat Pileser'e ait olan Özet Yazıt 3'te de yine Urartu seferinin anlatılmasından sonra *Ulluba* topraklarına yapılan harekattan bahsedilir;

“Ulluba ve Habhu topraklarını yağmaladım. Nal Dağı'nın tamamını kuşattım ve Assur topraklarına kattım. İlimeru Dağı'na krali silüetimi diktim. Ulluba içinde Ashur-iqisa adlı bir kent kurdum. Ellerimle feth ettiğim topraklardan insanları getirip oraya yerleştirdim. Hadım bir valimi orada görevlendirdim.”³³¹

Yukarıda verilen yazıtlara bakıldığında belli başlı bazı farklar görülmektedir. Mila Mergi Yazıtı, krala ait olan iki özet yazıtın aksine *Ulluba* topraklarına yapılan seferden bahsederken bu bölgedeki herhangi bir yerleşim biriminden bahsetmez. Üstelik bu yazıtta Ashur-iqisa adlı yeni bir kentin kurulduğundan söz edilmediği gibi Nal Dağı kavramı da bulunmamaktadır. Bu farklılıklar da bölgeye yapılan iki farklı seferi işaret etmektedir.³³²

Öte yandan *Ulluba* bölgesi ile ilgili bilgilerimiz bunlarla sınırlı değildir. Tarih ve tarihi coğrafya çalışmalarında bilgilerimiz farklı kaynaklar ve yazıtlarda geçen ibarelerle tamamlanmaktadır. Bir başka deyişle bir yazıtta rastlanan bilgiler bir başka yazıtta aynı konu hakkında verilen eklerle zenginleşmektedir ve daha net bir düşüncenin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Nitekim Tiglat Pileser III tarafından ileri sürülen *Ulluba* seferlerinin anlatıldığı yazıtlar sadece *Ulluba* kavramı, burada bulunan kentler, Ashu-iqisa adlı yeni bir kentin kurulması ve hadım bir valinin burada görevlendirilmesinden bahsetmekteydi. Ancak krala ait olan ve Kalah'ta ele

³³⁰ Tadmor 1994, 126-127.

³³¹ Tadmor 1994, 135.

³³² Postgate 1973, 57.

geçen Özet Yazıt 9'da aynı olaylardan bahsedilmesine karşın önemli bazı ek bilgiler verilmektedir. Bu yazıtta da kral *Ulluba* seferini anlatarak buradan ele geçirdiği Urartu kallerinden bahsetmektedir ve Assur-iqiša'yı kurduğunu söylemektedir ancak burada ek olarak *Ulluba* topraklarını "*Abarakku*" eyaletine kattığını da ileri sürmektedir.³³³ Bilindiği üzere *Abarakku* Assur'da önemli bir memurun ünvanıydı. Bu kavram "*Mašennu*" ile aynı anlamdadır ve *Mašennu* Kibsani, Qumeni, Mehrani, Uqi ile Erin(im?) topraklarını yönetmektedir.³³⁴ Yukarıda bahsedilen M.Ö. 739 yılında *Ulluba* Bölgesi'ne gerçekleştirilen sefer olasılıkla *Abarakku* Sin-taklak tarafından yönetilmiştir ve bu seferden sonra bölgenin yönetimi *Abarakku*'ya verilmiştir.³³⁵ Nitekim kanımca diğer metinlerde geçen hadım vali söz konusu *Abarakku* olmalıdır.

Görüldüğü üzere *Ulluba* Bölgesi'nin Assur topraklarına katılmasıyla birlikte bu topraklar bir eyalete dönüştürülmüş, bölgede *Assur-iqiša* adlı bir eyalet merkezi oluşturulmuş ve eyalet yönetimi *Abarakku*'ya verilmiştir. İşte bu noktadan sonra da artık *Ulluba* adı yerine bölgeden *Mašennu* eyaleti ya da *Abarakku* eyaleti olarak bahsedilmeye başlanmıştır. Söz konusu *Mašennu* eyaleti olasılıkla bu bölgeye yakın olan *Rab-saqe* eyaletiyle komşudur ya da bu eyaletin içinde bulunmaktadır.³³⁶

Sonuç olarak yukarıda verilen yazıtlar ile Assurnasirpal II, Tiglat Pileser III ve Sanherib ait olan yazıtlar ışığında *Ulluba* ve çevresinin genel görünümünü sunmak kolaylaşmaktadır. Buna göre *Ulluba*, Cizre Ovası'nı refere ederken aynı zamanda Habhu topraklarının bir bölümünü de teşkil etmektedir. *Ulluba* Modern Zaho bölgesinde Küçük Zap nehri'nin yukarı kısmında yer alan Kumme toprakları ile sınır oluşturmaktadır. *Ulluba*'nın tam kuzeyinde Cudi dağı uzanırken bu dağın ötesinde, Hezil Çayı Vadisi'nde Ukku toprakları yer almaktadır. Bölge batıda ise Katmuhu toprakları ve Kaşari Dağları (modern Tur Abdin) ile sınır oluşturmaktadır. Cizre Ovası ile Assur'a doğru yer alan step alanlarında Mila Mergi yazıtının da bulunduğu

³³³ Yazıt için Bknz Tadmor 1994, 182-183; Kessler 1980, 168-169.

³³⁴ Postgate 1995, 6.

³³⁵ Postgate 1995, 7; Kessler 1980, 168-169.

³³⁶ Forrer 1920, 117; Postgate 1995, 7.

ve bugün Jebel Abyad, Assur da ise Nal dağı olarak bilinen tepeler silsilesi bulunmaktadır.³³⁷(Harita 8)

Bölgeyle ilgili bazı tartışma konuları da ortaya atılabilir. Assur yazılı kaynaklarında (*Nimrud Slab Inscriptions*) ve Urartu metinlerinde (*HchI: no.16*) Urartuların *Ulluba* Bölgesi'ne geldiği ve bu alanlarda egemenlik sürdürdükleri ve hatta kaleler ile garnizonlar inşa ettikleri ileri sürülmektedir.³³⁸ Buna karşın bölgede yapılan bilimsel çalışmalar da şimdiye kadar bunu kanıtlayabilecek herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Algaze tarafından bölgede 1988-89 yıllarında gerçekleştirilen erken dönem çalışmalarında, coğrafya kısmında bahsedildiği gibi Cizre-Zaho karayolunun üstündeki dağlık alanda güvenlik nedeniyle çalışma yapılamamıştır. Bu nedenle de bölgedeki Urartu varlığını ortaya çıkaracak herhangi bir bulgu ele geçmemesi normal gibi görünmektedir. Nitekim bazı bilim adamları bilim adamları Urartu varlığı'nın ovadan ziyade dağlık alanlarda yer alan Urartu garnizonlarından oluştuğuna inanmaktadır.³³⁹ Bu düşünce akla yatkın ve doğru gibi görünmektedir. Çünkü Urartu'nun yaşam alanları incelendiğinde, kale ve garnizon gibi birimlerin inşaa edildikleri alanlar daha çok düşman tarafından kolay kolay ele geçirilememesi amaçlandığından, dağların ovalara uzanan burunları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber çeşitli yönlere giden ticari, askeri ve maden yollarını korumak amacıyla yapılan bazı kalelerin her zaman yüksek dağ burunları üzerinde inşa edilmeleri, koruma amacıyla sakıncalar yaratabilmekteydi. Örneğin Aşağı Anzaf ve Bingöl Dağları'ndaki Zulüm Tepe kaleleri, korumakla görevli oldukları yolların hemen kıyısındaki alçak bir tepe üzerine kurulmuşlardır. Ayrıca kalelerin inşa edildikleri alanların su kaynaklarına yakınlığı ve sur duvarlarının ana kayaya oturtulması için seçilen tepenin kayalık olması gibi bazı etmenler içermesi gerekmektedir.³⁴⁰

³³⁷ Parker 2001, 43.

³³⁸ Olmstead 1951, 189; *Nimrud Slab Inscriptions* için Bknz. Tadmor 1994, 125-127; Payne 2006, 61-2.

³³⁹ Parker 2003, 542.

³⁴⁰ Çilingiroğlu 1997, 50.

Gerçektende ilk bakışta Cizre-Silopi Ovası'nda Urartu garnizonları için en uygun coğrafi alanlar Cudi Dağı'nın etekleri ve Cudi Dağı'nın önünde bulunan tepelikler gibi görünmektedir. Ancak kanımca bu alanlarda Urartu kale ve garnizonların inşası için uygun koşullar içermemektedir. Çünkü Assur her ne durumda olursa olsun Urartu'nun Assur anayurdu sayılabilecek bu bölgelere gelip yerleşebileceği ihtimalinin çok zayıf olduğunu düşünmekteyim. Zira Urartu için ovaya yerleşmek Urartu yerleşim şablonuna bakıldığında pek de mümkün görünmemektedir. Nitekim Assur ordularının Doğu Anadolu'ya kadar ilerleyip Urartu yerleşimlerine saldırdığını zaten bilmekteyiz. Ova içinde Urartu'nun kendini Assur'un ellerine teslim etmesinin söz konusu olamayacağı aşikardır. Ayrıca yapılan çalışmalar, Cizre-Zaho karayolunun kuzeyini oluşturan engebeli ve dağlık alanın önünde yer alan düzlüklerde yeterli derecede su kaynağının olmadığı ve belki bu nedenle de bu alanda yerleşim sayısının güneydeki ovalık alana göre son derece kısıtlı olduğu da gözlenmiştir. Nitekim tüm bu olumsuz etkenler bölgede G.Algaze'den³⁴¹ sonra tarafımızca gerçekleştirilen çalışmalarda dağlık alanın bir kısmında, Görümlü, Yamaç, Çardaklı, Özgen, Birlik, Başak, Yeniköy, Dedeler, Esenli, Babındak, Üçağaç gibi belde ve köyler gezilmiştir. Ancak söz konusu alanlarda yapılan arkeolojik araştırmalara karşın Urartu varlığına ilişkin herhangi bir buluntu henüz elde edilememiştir. Üstelik bu alanlarda çok az sayıda yerleşim tespit edilmiştir. Nitekim söz konusu dağlık bölgelerin zorlu coğrafi yapısı ve ovanın iklimsel şartları göz önüne alındığında bu sonucun son derece normal olduğu görülecektir.

Ova etrafında olduğu ileri sürülen Urartu garnizonlarına ilişkin şu yorum yapılabilir; yazıtlarda da belirtildiği gibi Urartular, *Ulluba* Bölgesi'ne Assur'un zayıfladığı dönemlerde geldiler; bölgeyi yağmaladılar ve Arami gruplarına

³⁴¹ G.Algaze ova içinde yüzey araştırmaları yapmış, Cizre-Zaho karayolunun kuzeyine çıkma şansı yakalayamamıştır. Parker gibi bilim adamları “birçok garnizonun, Ulluba içinde yerel kültürleri etkileme ihtiyacı duymadan varlığını yüksek kesimlerde sürdürmüş olmalıdır, üstelik Cizre surveyi sadece ovada yapılmış, Cudi'nin sırtları ve yakındaki dağlık alanlarda yoğunlaşmamıştır. Bu nedenle Cizre Ovası'nda Urartu karakteristik öğelerine rastlanılmaması şaşırtıcı sayılmamalıdır” demektedirler. Bknz. Parker 2001, 52.

egemenliklerini kabullendirdiler. Dağlık alanlarda bulunan Arami kaleleri ya da yerleşimlerini kendi müttefikleri konumuna getirip güçlendirdiler. Bu yerleşmelere ve ya kalelere kendi isimlerini de veren Urartular daha sonra ovadan kendiliğinden çekildiler çünkü Assur güçsüz bir halde de olsa bölgeye yerleşip riske girmek pek de doğru görülmemekteydi.

Öte yandan belki de Urartular'ın Cudi Dağı'nın güney eteklerindeki yükseltilere kale ya da garnizonlar kurmalarından çok, güneyden kuzeye ulaşımı sağlayan doğal geçitlerin bulunduğu alanlara bir başka deyişle Cudi'nin kuzeyindeki alanlara kale ve garnizonlar kurdukları düşünülebilir. Cudi Dağı'nın kuzey kısımları Urartu kaleleri için daha uygun şartlar barındırırken doğal geçitleri tutan Urartular Assur saldırılarına daha kolay karşı gelebilir ve bu bölgeleri rahatlıkla elinde tutabilirdi. Üstelik bu alanlar, coğrafi şartlar bakımından Assur'un da egemenlik kurup yerleşimler oluşturmak isteyeceği pozitif şartlara sahip değildir bir başka deyişle, ekonomik getirisi son derece zayıf olan alanlardır. Ancak unutmamak gerekir ki dağlık alanda yaptığımız araştırmalar, bölgenin güvenlik problemleri nedeniyle yeterli düzeyde gerçekleşmemiştir. Cudi Dağı önünde uzanan tepelikler arasında bazı vadiler bulunmaktadır. Belki bu alanlar içinde söz konusu Urartu garnizon ve kaleleri yer alıyor olmalıydı.

Her ne olursa olsun, şu ana kadar ova içinde, özellikle de Cudi Dağı ve eteklerinde Urartu varlığını işaret edecek bulguların ele geçmemesi bugün için var olan bir gerçektir ve ileride bu alanlarda güvenlik kaygısı olmadan yapılacak detaylı çalışmalarla daha net bilgiler ve sonuçlar verecektir. Şimdilik elimizde var olan yazıtlar ışığında kralların anlattıklarına inanmaktan başka hiçbir şansımızın olmadığı son derece açıktır. Nitekim Urartulu Menua'ya ait olan ve Tiglat Pileser III döneminde verilen yazıtta (HchI:no.16) geçen yer adları ile Assur kayıtlarında bölge için verilen yer adlarının eşleştirilmesi ve Kuzey Mezopotamya'daki yeni tarihi coğrafya araştırmaları, Menua zamanında Assur ve Urartu'nun rol değiştirdikleri ve

Urartu'nun kısa süre öncesine kadar Assur egemenliği altında bulunan bölgelere birliklerini başarılı bir şekilde gönderebildiği sonucunu göstermektedir.³⁴²

Ulluba ve çevresinde bulunan kentler hakkında zengin bir yazılı materyale sahip bulunmaktayız. Adad Nirari II'ye ait olan ve III.Bölümde Adad Nirari II dönemi adlı başlık altında verilen yazıt Cizre-Silopi Bölgesi için son derece önemlidir. Açık ve ayrıntılı bir anlatım olmamasına rağmen yazıt içinde verilen Satkuru, Yasaddu, Kunnu ve Tabsia kentleri coğrafi koşullar göz önüne alındığında geniş Habhu³⁴³ topraklarında yer alan kentler oldukları görülür ve daha da önemlisi bu kentler Kumme civarında bulunmaktadır. Söz konusu bu referans da kentlerin bazılarının belki *Ulluba* toprakları içinde ya da yakınında bulunduğunu açıkça işaret etmektedir.

Tiglat Pileser III' e ait olan yazıtlar *Ulluba* toprakları ve *Mašennu* eyaleti kentlerini açığa çıkarırken, Sanherib'e ait olan Cudi Dağı kabartmalarıyla birlikte bölgenin sınırları ve kentleri yavaş yavaş belirmeye başlamaktadır. Sanherib'e ait olan kabartmalar Katmuhu sınırında yer alan Nipur Dağı (Cudi) kentlerinin durumunu açıkça yansıtarak tarihi coğrafya konusunda açıklayıcı bilgiler sağlamaktadır. Kral tarafından bölgenin ele geçirilmesiyle birlikte söz konusu kentler “*Nipur Dağı'nın zirvesindeki kartal yuvaları*” olarak anılır ve Sanherib, Ukku saldırısı için Cudi dağının tehlikeli geçitlerinin içinden geçtiğini söyleyerek Ukku lokalizasyonunun çözümüne de katkıda bulunur.³⁴⁴

Cudi Dağı'nın eteklerinde bulunan ve Silopi'ye bağlı olan Köşreli ile Cizre'ye bağlı Çağlayan Köyü arasındaki dağlık bölgede yer alan bu yazıt Cudi Dağı'nın³⁴⁵

³⁴² Salvini 2006, 62.

³⁴³ Habhu hakkında ayrıntılı bilgi, IV.A “Habhu Toprakları” Bölümü'nde verilecektir.

³⁴⁴ Parker 2001, 43; Luckenbill 1926, 139,140.

³⁴⁵ Ayrıca Cudi Dağı hakkında yöresel bazı yaklaşımlar da mevcuttur. Örneğin, halk arasında İlkçağlar'dan bugüne kadar Cudi Dağı, Novakin, Hılgirt, Gudi, Missir ve Cudi adları ile anılmıştır. Bir rivayete göre Nuh'un gemisi karaya oturduğunda Nuh Allah'a inanmayanlardan kurtulduğu için gülmüş ve sevinmiştir. Novakin “güldü, sevindi” anlamına gelmektedir. Hılgirt adı ise hala Kuzey Irak'dakiler tarafından Cudi Dağı için kullanılmaktadır. Bölgede Gutiler'in, Cizre-Silopi arasında Gireçolyan (Derebaşı) köyüne 4 km uzaklıkta bulunan Cudi Dağı eteğinde Bajarkard diye adlandırılan bir başkent kurdukları ve daha sonra çok fazla güçlenip Novakin ve Hılgirt adını bırakıp Cudi'ye Gudi adını verdiklerine inanılmaktadır. Ancak Assur İmparatorluğu'nun bölgeye hakim olması ile birlikte

Assur Dönemi'nde adı geçen Nipur Dağı olduğunu kanıtlamıştır.³⁴⁶ Ayrıca yine yukarıda bahsedilen ve sadece bir yazıtta geçen³⁴⁷ Paşate Dağı'nın Cudi'nin doğu kollarından biri olduğu ve Hezil Çayı civarında yer aldığı da ileri sürülmektedir.³⁴⁸ Ancak yazıt içinde Assurnasirpal II, Nipur ve Paşate dağlarındaki kentleri alıp Dicle'den geçerek Katmuhu sınırlarına girdiğini söylemektedir. Bu nedenle kanımca Nipur *Ulluba* içinde doğuda bulunuyorken olasılıkla da Paşate daha batıda bulunuyor olmalıydı. Bir başka deyişle Paşate, Nipur Dağı'nın olasılıkla batıdaki uzantılarına ya da uzantılarından birine denmekteydi.

Sanherib'e ait olan kabartmalarda adı geçen kentlerin tam olarak nerede bulunduğu bilinmemektedir. Ancak Assur politik yapısı incelendiğinde Assurlular'ın bu tarz kabartma ve stelleri, fetih edilen topraklara, bu toprakların sınırlarına, ticari güzergahlar üzerine, dağ geçitlerine ya da kendilerine bağlı vasal topraklara siyasi bir amaçla bıraktıkları bir gerçektir. Bu nedenle kral tarafından Katmuhu sınırında oldukları ileri sürülen bu kentler olasılıkla Körseli-Çağlayan köylerine yakın bir yerde bulunmalıdırlar. Kanımca Katmuhu sınırı da bu bölgeyle birlikte başlamaktadır. Üstelik söz konusu bölgede, Cudi Dağı'nın kuzeyine geçiş sağlayan bir de vadi bulunmaktadır. Katmuhu sınırında kartal yuvaları gibi yer aldıkları ileri sürülen yedi kent, Körseli ve Çağlayan köyleri ile yakın çevresinin bölgedeki güvenlik sorununun aşılıp incelenmesiyle saptanacağını düşünmekteyim.

assimilasyon ve siyasi bir amaçla Cudi'ye Assurca bir kelime olan Missir (Nissir) adı verilmiş olmalı. Cizre'nin 3 km kuzeyinde, adı Kurtuluş olan köyün eski adının da Missiri olması ilginçtir (Şehr-i Nuh Şırnak, Şırnak Valiliği Kitabı, 17-18).

³⁴⁵ Parker 2001, 47.

³⁴⁶ Söz konusu Körseli (Hasanah) ve Çağlayan (Şah) Köyleri'nde toplam yedi Assur kabartması bulunmaktadır. Bu kabartmalar hakkında detaylı bilgi için Erkanal 1987, 111-118; Erkanal 1998, 185-197.

³⁴⁷ Grayson 1976, 123.

³⁴⁸ Parker 2001, 47, dipnot 178.

V. BÖLÜM

BÖLGEDEKİ SON ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR IŞIĞINDA YENİ ASSUR VARLIĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

A. Cizre-Silopi Ovası içinde ve Yakın Çevresinde Bulunan Kentler

1. *Assur-iqiša* :

Tiglat Pileser III döneminde anlatıldığı üzere Assur, Urartular'ın Menua Dönemi ile birlikte Assur'un kuzey sınırına doğru yayılmaları ve *Ulluba* topraklarında etkinlik göstermeye başlamaları ile birlikte Assur Urartu tehlikesini yakından hissetmeye başlamıştır. Bu nedenle kral Tiglat Pileser III bölgeye M.Ö. 739 ve M.Ö. 736 yıllarında iki ayrı sefer gerçekleştirmiştir. Bu seferlerden ilkinde, *Ulluba* toprakları Assur topraklarına bağlanırken; ikinci seferde ise *Ulluba* bir eyalete dönüştürülmüş ve *Assur-iqiša* adlı bir yönetim mekezi kurulmuştur. *Assur-iqiša*'nın, ovada yer alan Takyan Höyük ile eş olduğu ileri sürülmektedir.³⁴⁹ Bu öneri, Takyan Höyük'ün ova içinde bulunan en büyük höyüklerden biri olması nedeniyle kabul edilebilir. Takyan'ın topografik yapısına bakıldığında çok yüksek olmayan, yayvan görümlü bir höyük olduğunu görebiliriz. Bununla birlikte, Takyan Höyük'ün yine bu bölgedeki Basorin, Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki Ziyaret Tepe ve Üçtepe gibi büyük merkezlerden bir farkı bulunmaktadır. Takyan Höyük, diğer höyüklerin daha yakın olduğu Dicle Nehri'ne yaklaşık 10 km'lik bir uzaklıkta bulunmaktadır. Höyüğün yakınında sadece Şurik Deresi bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda Takyan Höyüğü üzerinde Assur keramiği bulunmasına karşın bunların daha çok Orta Assur Dönemi

³⁴⁹ Parker 2001, 78.

çanak çömleği oldukları tespit edilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi bilinen diğer Assur merkezleri ve büyük kentlerine nazaran yüksekliği olmayan bir görünümü olan höyük, olasılıkla kral Tiglat Pileser III tarafından yönetim merkezi *Assur-iqiša*'nın inşa edildiği alan olarak seçilmiştir.³⁵⁰ Ancak yönetim merkezi olarak seçilen alanın doğru seçilmediği, bir başka deyişle kralın yönetim merkezi için yanlış bir tercihte bulunduğu ileri sürülebilir. Zira Tiglat Pileser III'ten sonra *Assur-iqiša* yerine *Šabirešu*'nun merkez olması, Assur metinlerinde artık *Šabirešu* adının geçmesi ve *Assur-iqiša*'nın anılmaması, bu fikri desteklemesi açısından önemlidir. Kanımca o dönemde, Tiglat Pileser III, ova içinde Assur egemenliğini güçlendirmek ve kuzeydeki dağlık alanlarda bulunan göçebe halklar ile Urartu tehlikesini önleyebilmek için bir merkez seçmek zorunda kalarak, söz konusu dağlık alana yakın ve ovanın merkezi sayılabilecek bir yere *Assur-iqiša*'yı inşa etmiş olmalıdır. Tiglat Pileser III döneminde eyalet merkezi olarak kullanılan, Takyan Höyük ile bir olduğu düşünülen Assur-iqiša, kısa vadede ovanın denetimini sağlamıştır. Ancak daha sonra, Assur emperyal yönetiminin ihtiyaçlarına karşılık veremediğinden, yönetim merkezi için gerekli olan uygun şartları karşılayamadığından Takyan'ın yönetim merkezi ünvanı olasılıkla güneye, *Šabirešu*/Basorin Höyük'e kaymış gibi görünmektedir. Söz konusu durumu kanıtlayan bir veri, krali yazıtlarda *Assur-iqiša*'dan bahsedilirken "Assur'un silahını kurdum" ibaresinde³⁵¹ yatmaktadır. "Assur'un silahı", bazı araştırmacılar tarafından şehir içinde kurulan "Assur garnizonu" olarak değerlendirilmektedir.³⁵² Söz konusu yaklaşım, doğru olarak ele alınırsa *Assur-iqiša*'nın ovayı koruma ve güvenlik altına alma amacı için kurulmuş olabileceği fikri ortaya çıkmaktadır.

Bununla beraber *Assur İqisa*'nın ova içinde başka bir höyük olup olamayacağı da düşünülebilir. Ancak Takyan'ın batısında bulunan ve Yeni Assur çanak çömlek örneklerinin ele geçtiği Nervan Höyük³⁵³ ile kuzeyinde yer alan Silopi Höyük³⁵⁴, ün

³⁵⁰ Söz konusu durum, Takyan Höyük'ün Assur iqiša olması durumunda geçerlilik kazanmaktadır.

³⁵¹ Tadmor 1994, 167.

³⁵² Parker 2001, dipnot 230.

³⁵³ Parker 2001, 277, 281, Appendix A1.1;

³⁵⁴ Parker 2001, 277, 281., Appendix A1.1; Fig.3,6, Fig.3,7.

de birer büyük yerleşim olmalarına rağmen, bunların da Dicle Nehri'nden uzakta buldukları göz ardı edilmemelidir. Özellikle Silopi Höyük, Cudi Dağı'na çok yakındır ve merkezi bir yerleşim olma ihtimali bulunmamaktadır. Bu nitelikler göz önüne alındığında, Dicle Nehri'nin kenarında bulunan ve daha önce adı verilen yerleşimlere göre oldukça geniş bir alanı kaplayan Basorin Höyük'ün aşağıda açıklanacağı üzere, *Šabirešu* olarak kabul edilmesi olası bir durum gibi görünmektedir.

2. *Šabirešu* :

Tiglat Pileser III'ün hükümdarlığıyla birlikte *Mašennu* toprakları içinde anılmaya başlanan yönetim merkezi Assur-iqiša, bu kralın ardından tahta geçen Sargon II ile birlikte anılmaz. Bunun yerine *Šabirešu* adlı bir kentten sıkça bahsedilmeye başlanır. Kessler'e göre *Šabirešu*, Rab saqe eyaletinin başkentidir.³⁵⁵ Dolayısıyla bu kent, *Mašennu* eyaleti içinde ya da yakın bir bölgede yer alıyor olmalıydı. Postgate'e göre *Šabirešu*, Dicle'nin doğu kıyısında değildir; "kuyular alanı" anlamına gelmektedir ve Jebel Sincar'ın kuzeyinde, Tur Abdin'den Habur'a uzanan yol üzerinde bir duraktır.³⁵⁶ Bu görüşün aksine, *Šabirešu*'nun Cizre-Silopi bölgesi'nde olduğu, Dicle geçiş noktasında bulunduğu ve *Šabirešu*'nun olasılıkla Basorin Höyük ile eşleşebileceği daha yaygın bir görüştür.³⁵⁷ Nitekim Basorin Höyük üzerinde bulunan kale kalıntıları içinde kuyu olduğu da günümüzde bilinmektedir.³⁵⁸ Bu nedenle höyükte bulunduğu ileri sürülen kuyu, *Šabirešu*/Basorin eşitliğinin düşünülmesi açısından önemli bir detaydır.

³⁵⁵ Rab saqe ve *Šabirešu* için Bknz Kessler 1980, 122-149.

³⁵⁶ Postgate 1995, 8.

³⁵⁷ Kessler 1980, 149.

³⁵⁸ Atabay 2001, 50.

3. *Sardaurriana* :

Sardaurriana kenti, Tiglat Pileser III'ün yazıtlarında karşımıza çıkmaktadır. Tiglat Pileser III, *Ulluba* Bölgesi'ne yaptığı seferlerde Nal Dağı'nın ardında bulunan güçlü Urartu kalelerinden bahsederken *Sardaurriana* ismine yer vermiştir. *Sardaurriana* olarak anılan Urartu kalesi, *Ulluba* topraklarının yanlış lokalizasyonu sonucunda, önceleri Diyarbakır'da bulunan Kerkh'in (Üçtepe) 14 km doğusunda bulunan Sardebar ile eşleştirilmiştir.³⁵⁹ Daha sonra *Ulluba* Bölgesi'nin lokalizasyonunun netlik kazanmasıyla birlikte kentin, Cizre-Silopi Ovası'nda ya da yakın çevresinde olduğu anlaşılmıştır. Bu kent ve ele geçirilen diğer kentler, kralın hadım bir valisinin yönetimine verilir. Krala ait olan bir diğer yazıtta, kent hakkında bilgiler verilirken küçük birkaç detay da verilmiştir. Buna göre *Sardaurriana* kenti yazıtın bu kısmı kırık olmasına karşın "...*luppi Dağı*"nın kenti olarak Mantun kenti ile birlikte verilir.³⁶⁰ Bu bilgi son derece önemlidir ve kanımca kentin lokalizasyonuna az da olsa ışık tutmaktadır. Buna göre *Sardaurriana* birlikte verilen Mantun kenti, yazıtın bu kısmı kırık olmasına karşın "...*luppi Dağı*" eteklerinde bulunan kentlerdir ve Nipur Dağı (Cudi) eteğinde yer almazlar. Dolayısıyla bu kentler, olasılıkla Zaho Bölgesi'nin kuzeyindeki dağlık alanda veya Uludere Bölgesi'nde bulunuyor olabilirler. Konumuz olan Yeni Assur Dönemi'nde *Ulluba* Bölgesi, Zaho kentinin olduğu bölgeyi de içermektedir. Nitekim ovaya bakıldığında Zaho bölgesinin Cizre-Silopi Ovası'ndan Habur sınır kapısının bulunduğu alanda bir yükselti ile ayrıldığı görülecektir. Üstelik krali yazıtlardan da anlaşıldığı kadarıyla Zaho Bölgesi'nin de *Ulluba*'nın devamı olduğu ve benzer yüzey şekillerine sahip olduğu görülecektir. Ancak hemen belirtmelidirki daha öncede vurgulandığı gibi kral Tiglat Pileser III Nal Dağı'nın ardındaki Urartu kalelerinden bahsederken Urartu kale ve garnizonlarının Assur anayurduna yakınlığını vurgulamak ve kendini, Assur yurduna yakınlaşmış düşman güçlerini yenen güçlü kral olarak göstererek yazıtlarında politik bir güç gösterisi yapmış da olabilir. Nitekim Assur krallarının yazıtlarında kendilerini övmeleri ve abartmaları bilinen bir durumdur. Bu nedenle

³⁵⁹ Forrer 1920, 85.

³⁶⁰ Tadmor 1994, 183.

Tiglat Pileser III'ün yazıtlarında Nal Dağı'nın ardındaki Urartu kaleleri denilirken Cudi Dağı'nın kuzeyi ve bu bölgelerdeki Urartu yerleşimleri kastedilmiş de olabilir. Dolayısıyla sözü edilen Urartu kale ve garnizonlarının Cudi Dağı'nın kuzeyinde bulunma olasılığı da göz önünde tutulmalıdır.

Ayrıca bu yazıtta kentin Abarraku yönetimine verildiği de ileri sürülmektedir. Dolayısıyla da bir önceki yazıtta verilen ve ele geçen kentlerin “hadım vali”nin yönetimine verildiği ileri sürülmüştür. İki yazıtın karşılaştırılmasıyla eksik bilgiler tamamlanmış ve kanımca hadım valinin Abarraku adlı memur olduğu da kanıtlanmış olmaktadır. Nitekim ilk yazıtta Abarraku'dan bahsedilmemiştir.³⁶¹

4. Mantun :

Mantun şehri erken dönem lokalizasyon çalışmalarında özellikle Forrer tarafından Sardebar'ın 20 km kuzeybatısında bulunan Hondof ile eşleştirilmiştir.³⁶² Bu kent, Urartu sınırında bulunmaktadır ve *Ulluba* topraklarının bir parçası durumundadır.³⁶³ Nitekim Tiglat Pileser III yazıtlarıyla birlikte kentin, *Ulluba* topraklarında olduğu kanıtlanmıştır. Yukarıda da belirtileceği gibi kent *Sardaurriana* ile birlikte aynı coğrafi bölgede bulunmaktadır.

5. Tabsia :

Tabsia kenti, Habhu topraklarının bir parçası olarak görülürken; Nal Dağı'nın Urartular'ın eline geçmesi nedeniyle bir dönem, Urartu'ya ait olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Habhu topraklarının bu bölümü, Urartu'nun yayılım gösterdiği dönemde (Tiglat Pileser öncesi Urartulu Menua Dönemi) Urartu topraklarının içine ilave edilmiştir. Bölgenin yeniden Assur kontrolüne geçmesi ise

³⁶¹ Tadmor 1994, 127, 183.

³⁶² Forrer 1920, 85.

³⁶³ Wiseman 1956, 127.

en erken Assurnasirpal II ile birlikte geçmiş gibi görünmesine karşın kesin olarak hakimiyet Tiglat Pileser III ve Sargon II dönemlerinde gerçekleşmiştir.³⁶⁴ Bu kent, Tiglat Pileser III'e ait olan yazıtlarda da geçmektedir. Ancak bu yazıtlarda *Tabsia* hakkında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Kentten Nal Dağı'nın ardındaki güçlü Urartu kalesi olarak bahsedilmektedir.³⁶⁵ Bu nedenle kentin kesin lokalizasyonunu yapmak bu bilgiler altında mümkün görünmemektedir. Ancak söz konusu bu kent *Sardaurriana* ve *Mantun* gibi Zaho'nun kezeyinde bulunan dağlık alanlarda bulunabilir.

6. *Atkun, Ushhu ve Pilazi* :

Söz konusu kentler, Assurnasirpal II'nin Nipur ve Paşate Dağları eteğinde bulunan kentleri ele geçirmesi sonucunda yazıtlara geçmiştir;

*“Abu ayının yirmi dördüncü gününde büyük tanrılarım Assur ve İştâr'ın sözünde Nipur ve Paşate Dağları'nın eteklerindeki şehirlere karşı Nineve'den ayrıldım. Atkun, Uşhu, Pilazi ve onların komşusu olan yirmi kenti kuşattım. Onların ganimetlerini ve varlıklarını aldım şehirlerini ateşle yaktım. Ordularımın kaçan tüm insanları ayaklarına kapandılar...”*³⁶⁶

Görüldüğü üzere söz konusu kentlerin Cudi Dağı'nın eteklerinde bulunduğu kralın ağzından söylenmekle birlikte bu kentler hakkında bilgimiz son derece sınırlıdır.³⁶⁷

³⁶⁴ Levine 1972-75, 13.

³⁶⁵ Tadmor 1994, 127, 183.

³⁶⁶ Luckenbill 1926, 143; Grayson 1976, 123.

³⁶⁷ Grayson 1976, 123.

6. Yazıtlarda Adı Geçen Diğer kentler :

Tiglat Pileser III yazıtlarında geçen birkaç kent daha bulunmaktadır. Bunları, *Lusia*, *Suba*, *Bitzua*, *Babutta*, *Parisu*, *Bitirru*, *Tashuha*, *Diulla- ana-nal*, *Ashurdaya* ve *Sikibsa* şeklinde sıralayabiliriz. Söz konusu kentlerden “Nal Dağı’nın ardındaki Urartu kaleleri” olarak bahsedilmektedir.³⁶⁸ Yukarıda da değinildiği gibi bu kentlerden büyük bölümü, Cudi Dağı’nın kuzeyinde olabileceği gibi Zaho’nun kuzeyindeki dağlık alanlarda ya da Uludere Bölgesi’nde olabilirler. Bunlardan başka bir de *Gaurna* kenti bulunmaktadır. Bu kent, Mila Mergi Yazıtı’nın kırık kısmında yer alıp adı okunabilen yerleşmelerden biridir.³⁶⁹ Yukarıda adları verilmiş olan kentler, Cizre-Silopi Ovası ve Zaho Bölgesi’nde bulunuyor olmalıdırlar. Ancak bu kentler hakkında şimdilik yeterince bilgiye sahip değiliz.

7. Katmuhu Sınında Bulunan Kentler :

Sanherib tarafından Nipur Dağı’nın eteklerinde bulunan kentlere yapılan seferden sonra kral tarafından Cudi Dağı’nın eteklerine birçok kabartmalar bırakılmıştır. Söz konusu kabartmalardan öğrenildiği kadarıyla Nipur Dağı’nın eteğinde bulunan isyancı kentler ele geçirilmiştir. Ele geçirilen kentler arasında *Tumurra*, *Şarim*, *Halgidda*, *Kibsha*, *Esama*, *Kua* ve *Kana* bulunmaktadır. Katmuhu sınırında oldukları söylenen bu kentlerin lokalizasyonu belli değildir. Kartal yuvalarına benzetilen bu kentler, Cudi Dağı tepeliklerinde bulunmaktadır. Kanımca söz konusu kentler, Assur stellerin ele geçtiği Çağlayan ve Kösreli köyleri civarında olmalıdırlar. Nitekim bu konu hakkında tarafımızca tespit edilmiş olan bir bölge bulunmaktadır ve bu bölgede yer alan kalıntılar da olasılıkla bu kentleri işaret etmektedir.³⁷⁰

³⁶⁸ Tadmor 1994, 127, 183.

³⁶⁹ Tadmor 1994, 15; Postgate 1973, 47-58.

³⁷⁰ Önümüzdeki çalışma dönemlerinde imkan bulunursa tespit edilen bölge gezilecek ve bu kentlerin lokalizasyon çalışmasına netlik kazandırılacaktır.

Öte yandan yukarıda sözü edilen Katmuhu sınırında bulunan kentlere saldıran Sanherib, bu bölgeden Ukku topraklarına saldırmak için harekete geçmiştir. Kral Ukku üzerine yaptığı sefer kayıtlarında Ukku topraklarına ulaşmak için geçtiği zorlu coğrafya ve dağlık alanlardan bahsetmektedir;

*“.....Boyunduruğum altına aldıktan sonra boyun eğmeyen
Ukku kralı Maniae’ye karşı yola çıktım. Benden önce
hiçbir kralın seyahat etmediği engebeli dağlara uzanan
yorucu patikalar boyunca”³⁷¹*

Yazıttan anlaşılacağı üzere Ukku toprakları son derece zorlu bir coğrafya içinde bulunmaktadır. Bölgede tarafımızca yapılan çalışmalarda Silopi ilçesine bağlı Görümlü Beldesi de gezilmiştir. Görümlü Beldesi’nde Cudi Dağı’nın kuzeyine geçiş sağlayan bir vadi tespit edilmiştir. Nitekim söz konusu vadi günümüzde kullanılmaya devam edilmektedir. Vadi günümüzde, bölgede yaşayan köylülerin hayvanlarını otlatmak için getirip götürdükleri ve içinde yer alan kömür ocağından kömür taşıma faaliyetlerinin de yapıldığı aktif bir geçiş olma özelliği göstermektedir. Kanımca da söz konusu vadi, Hezil Çayı’nın oluşturduğu, kuzeye giden olasılıkla ana geçiş dışında Ukku topraklarına giden doğal yollardan biri olmalıdır. Olasılıkla da Sanherib’in Ukku üzerine yaptığı sefer sırasında kullanılan geçit³⁷², Katmuhu sınırında bulunan kentlerin lokalizasyonu düşünüldüğünde bu vadi olmalıdır. Kanımca vadi içinde yapılacak ayrıntılı çalışmalarda Assur varlığını gösterebilecek bulgulara rastlanması normal bir sonuç olacaktır. Nitekim vadi sırtlarında yer alan yalçın bir kayalık üzerinde niş olabileceği düşünülen bir alan uzaktan da olsa

³⁷¹ Luckenbill 1926, 144.

³⁷²Cizre-Silopi Ovası içinden Cudi Dağı’nın kuzeyine geçiş imkanı sağlayan doğal yollar bulunmaktadır. Söz konusu olan bu yollardan en büyüğü ve önemlisi Hezil Çayı’nın oluşturduğu vadidir. Bu doğal geçit Urartu topraklarına kadar uzanmaktadır. Bir diğer önemli geçit ise Çağlayan Köyü’nün bulunduğu alanda yer alan Çağlayan Deresi’nin oluşturduğu geniş bir vadidir. Bu vadinin hemen batısında Cizre-Şirnak karayolunun da içinden geçtiği, Kızılsu Çayı’nın aktığı Kasrik Boğazı geçidi bulunmaktadır. Öte yandan yukarıda bahsedilen Görümlü Geçidi ile Köşreli Köyü civarında bulunan geçitler ise daha küçük çaplı olan ve Cudi Dağı’nın içlerine ve üstüne ulaşım imkanı veren diğer geçitlerdir. (1/25 000’lik Cizre paftası N48, N49-a4).

saptanabilmiştir. Ancak söz konusu bu nişe güvenlik nedeniyle ulaşmak şimdilik mümkün görünmemektedir.

Ulluba Bölgesi üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise Aramiler bölümünde de değinildiği gibi Assurlular'ın *Ulluba* Bölgesi'ne sefer yapmalarının en büyük nedenlerinden birinin bu bölgeye yerleşen yarı-göçebe Arami kabilelerinin varlığıdır. Aramiler'in Assur'un kuzeyine geldiklerinde, nehir kenarında bulunan yerleşimler eski sahiplerinin ellerinde kalmaya devam etmiş Aramiler ise daha çok dağlık bölgelerde bağımsızlık sürmüşlerdir.³⁷³

Parker gibi araştırmacılar, Erken Demir Çağı ya da Geç Tunç Çağı'nda Cizre Bölgesi'nde bulunan yerleşimlerin Arami yerleşimleri olduğunu ileri sürse de³⁷⁴ kanımca bu görüş doğru değildir. Yukarıda da değinildiği üzere Arami yerleşimleri olasılıkla daha çok dağlık alanlarda bulunmaktadır. Nitekim Tiglat Pileser III, Mila Mergi Yazıtı'nda Aramiler'i küçümseyerek onlardan “*Dağlarda vahşi geyik ve keçi gibi dolaşan Ahlamular.....*” diye bahsetmektedir. Söz konusu bu ibare, açıkça yerleşik olmayan ya da yarı-göçebe bir halkın varlığına işaret etmektedir. Üstelik Cudi Dağı civarında Aramiler dışında yaşayan “*Gulliler*” adlı olasılıkla da barbar olan başka bir halk daha bulunmaktadır.³⁷⁵ Nitekim bölgedeki tüm Yeni Assur Dönemi faaliyetleri, Cudi Dağı ve eteklerinde bulunan yerleşimler üzerine yapılmıştır.³⁷⁶ Söz konusu bölgede yaşayan bu halk topluluğunun kanımca zaman zaman Assur'a karşı sorun çıkardığını; özellikle bahar ve yaz aylarında yaylalara çıkan Assur sürülerine yoğun zarar verdikleri ileri sürülebilir. Dağlık bölgelere hakim olan Aramiler olasılıkla yayla alanlarına da hakim olmalıydılar. Bununla beraber Aramiler'in tarımsal alanlar ile bölge ticareti üzerinde “yağmacı” tehdit oluşturduklarını söylemek de mümkündür.

³⁷³ Postgate 1974, 236.

³⁷⁴ Parker 2001, 47.

³⁷⁵ Sanherib Cudi Dağı Yazıtları için Bknz. Luckenbill 1926, 139-140.

³⁷⁶ Örneğin Sanherib tarafından bölgeye gerçekleştirilen bir sefer sonunda kral, Cudi Dağı'nın eteklerinde bulunan, olasılıkla günümüzde Silopi'ye bağlı Köşreli ile Cizre'ye bağlı Çağlayan Köyü arasındaki dağlık bölgede yer alan ve olasılıkla Aramiler'e ait olan yedi kente saldırmış ve kazandıği zaferi buradaki bir stele yazdırmıştır. Yazıt için Bknz. Luckenbill 1926, 139-140.

Bunun yanında bölgede bulunan Aramiler zaman zaman Urartu yandaşı olarak karşımıza çıkmaktadırlar.³⁷⁷ Assur'un ezeli bir düşmanı olan Urartu'nun ve yandaşlarının, Assur anayurduna yakın ve ekonomik anlamda önemli olan Cizre-Silopi Ovası'nda ve çevresindeki bölgelerde varlık sürdürmesi, Assur için son derece önemli bir sorun ve ciddi bir tehlike gibi görünmektedir. Özellikle Assur'da ortaya çıkan zayıflık ve taht kavgaları sırasında Assur muhaliflerinin arttığı ve çeşitli Assur karşıtı koalisyon çalışmalarının ortaya çıktığı bilinmektedir.³⁷⁸ Yukarıda sözü edilen tüm bu nedenlerden dolayı Assur İmparatorluğu'nun özellikle Assurnasirpal, Tiglat Pileser III ve Sanherib tarafından gerçekleştirilen cezalandırma faaliyetleri bu düşünceleri destekler nitelikte görünmektedir

Bu nedenle, *Ulluba* Bölgesi'nde olduğunu bildiğimiz ve yukarıda kısaca bahsedilen kentlerden bazıları Aramiler'e ait kentler olmalıydılar. Özellikle Cudi Dağı'nın eteklerinde bulunduğu ileri sürülen kentler olasılıkla Aramiler tarafından kurulmuş kentler olup, tarafımızdan yapılan yüzey araştırmalarında da tespit edilememiş olmaları söz konusu bu kentlerin sarp kayalık alanlarda olabileceği gerçeğini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla söz konusu yerleşimlerin tespit edilebilmesi için bölgede yapılan araştırmalar daha çok dağlık alanlarda gerçekleştirilmelidir. Ancak güvenlik nedeniyle bölgede öngörülen bu çalışmalara başlamak henüz mümkün gibi görünmemektedir. İlerleyen yıllarda dağlık alanlarda yapılabilecek çalışmalar, birçok tarihsel gelişmenin aydınlanmasına ışık tutacak ve tarihi coğrafya alanında daha net bilgiler gün ışığına çıkarak bu kentlerden bir kısmının yerini tespit etmek mümkün olacaktır.

³⁷⁷ Parker 2001, 51.

³⁷⁸Nitekim Urartu Devleti'nin sürdürmüş olduğu politika, genellikle hali hazırda bulunan devletlerin, Assur'a karşı kendi yandaşı olmasına ikna edilerek kullanılmalarını içermektedir (Dinçol 1994, 15; Salvini 1995, 53; Parker 2003, 542).

B. Cizre-Silopi Ovası'nda ve Yakın Çevresinde Saptanan

Yeni Assur Yerleşimleri

Cizre-Silopi Ovası'ndaki öncül arkeolojik çalışmalar, G.Algaze başkanlığında 1988-1989 yıllarında yapılmıştır. Daha öncede belirtildiği gibi söz konusu çalışmalar Cizre-Silopi Ovası'nın sadece güney bölümünde, Cizre ve Silopi ilçeleri arasındaki düz ovada yapılmıştır. Cudi Dağı'nın eteklerinin uzandığı engebeli alan, Cizre'nin batısında yer alan bölge ve İdil Bölgesi incelenememiştir. Dolayısıyla, Algaze'nin bölgede yaptığı çalışmalar sadece Cizre-Silopi Ovası hakkında bilgi sağlamış ve bu alanda toplam 73 yerleşim yeri tespit edilmiştir.³⁷⁹

2004 yılı itibariyle Cizre-Silopi Ovası'ndaki bilimsel araştırmalar, G. Kozbe başkanlığında yeniden başlamıştır. Proje kapsamı daha sonra "Şırnak İli" olarak genişletilmiş; böylelikle ova sınırları dışında da incelemeler yapılmıştır. 2006 yılında Cizre'nin batısındaki Nusaybin sınırına kadar uzanan bölgenin büyük bir kısmı, İdil Bölgesi ve Cudi Dağı'nın güney eteklerinin bir kısmı incelenmiştir. Nitekim bu çalışmalar sonucunda daha önce tespit edilmemiş birçok yeni yerleşim yeri arkeoloji dünyasına kazandırılmıştır. 2004-2006 yılları arasında G.Kozbe başkanlığında yapılan çalışmalar doğrultusunda, 20 tanesi daha önce G. Algaze tarafından tespit edilmiş, 41 tanesi ise ilk defa belirlenmiş toplam 61 yerleşim yerinin varlığı saptanmıştır. Söz konusu yerleşmeler dışında Salukan Köyü, Seyran Tepe, Babındak, Kapılı, Çardaklı, Özgen, Nuh Nebi Cami, Gültepe, Banikasri Tepesi, Yeni Köy, Esenli, Dedeli, Çardaklı/Yamaç, Verimli gibi Cizre-Zaho karayolunun kuzeyinde kalan alanlarda araştırma yapılmasına rağmen her hangi bir arkeolojik ize rastlanılmamıştır.³⁸⁰

Tespit edilen 61 adet yerleşim yeri arasında tez konumuzu ilgilendiren Yeni Assur Dönemi'ne ait buluntuların ele geçtiği yerler Takyan Höyük, Ilıcalar,

³⁷⁹ Algaze 1991, 225-226, Figs.19a-b.

³⁸⁰ Kozbe 2008 (Araştırma sonuçları Toplantısı yayında)

Kebeli/Babil, Kortik, Gre Ta, iftlik, Tilkabin, Serebiye, Hazayi, Basorin ve Gre Hanike Őeklindedir.

1. Takyan Höyük :

Silopi İlçe merkezinden 10.5 km güneybatıda yer alan höyük, Buğdaylı Köyü'ne bağlı olup Şurik Deresi'nin doğusunda yer almaktadır. 350x680x15 m boyutlarında, etrafı pamuk tarlalarıyla çevrili olan höyüğün güney kesiminde yoğun Şekilde tarım yapılmaktadır. Kerpiç mimari izlerine rastlanan höyüğün kuzey yamacında kireç yakmakta kullanılan geç dönem bir kuyu mevcuttur. Elde edilen buluntular arasında çok sayıda keramik, metal cürufu, keramik cürufu, çakmaktaşı ve obsidyen aletler, ezgi taşı, söve taşı, dibek taşı, taş kap, taş pitos tıpası, kemik, ortası delik, yuvarlak süsleme taşları ve taş boncuk bulunmaktadır. Kazıma bezemeli Amuk B malları, tırnak bezemeli, kazıma bezemeli veya hasır baskılı Neolitik keramikler, koyu yüzlü akılı mallar, çok sayıda Halaf keramiği, Ubaid keramiği, bant ağız kenarlı Uruk keramiği, metalik kap parçası, Nineve V keramiği, Habur malları, M.Ö. 2. binyıl depolama küpleri, çok sayıda aynı döneme ait büyük boy kulplar, aşağı sarkık ağız kenarlı, keskin profilli M.Ö. 2. binyıl çanakları, kırmızı ağız kenarlı Mitanni keramiği, dğme dip, Orta Assur çömlekleri, ağız kenarı yivli Yeni Assur Dönemi anakları, Yeni Assur çömlekleri, memecikli dipler (Levha 1), yeŐil sırlılar çoğunlukta olmak üzere sır bezemeli Ortaçağ keramikleri, yüzeyden toplanan başlıca çanak çömlek gruplarıdır.³⁸¹

“Cizre-Silopi Ovası İçinde Bulunan Kentler” başlıklı bölümde de anlatıldığı üzere Takyan Höyük Tıglat Pileser III Dönemi'nde ovanın yönetimi için kurulmuş olan eyalet merkezi *Assur-iqişa* olarak düşünülmektedir. Hyğn büyüklüğü, konumu ve ele geçen Assur buluntuları söz konusu öneriyi destekler nitelikte görünmektedir. (Resim 16)

³⁸¹ Kozbe 2005, 297.

2. Ilıcalar :

Silopi İlçesi'nin 12.5 km güneyindeki Ilıcalar Köyü sınırları içinde yer almaktadır. 500x45x4 m boyutlarındaki höyüğün güneyinde, mevsimlik bir çay akmaktadır. Çevredeki askeri gözetleme kulelerinin birbirlerini daha rahat görmelerini sağlamak amacıyla askeriyenin höyük üzerinde dozerle yapmış olduğu tahribat sonucunda, höyüğün yüksekliği yaklaşık 10 m kadar azaltılmıştır. Köylüler, bu tahribat sırasında höyükten kapaklı, büyük boy depolama küplerinin çıktığını belirtmektedirler. Höyük üzerinde çok sayıda ve büyük çaplı defineci çukurları görmek mümkündür. Keramiklere dayanarak höyükte gözlemlenen başlıca dönemler, Erken Assur, Orta Assur, Yeni Assur'dur.³⁸² (Resim 17; Levha 2)

3. Kebeli/Babil :

Cizre İlçesi'nden 20 km güneybatıda ve Suriye sınırında olan höyük tümüyle, modern köy yerleşimi ile kaplanmış durumdadır. (Resim 18) Köyün son dönemde adı Şahin olarak değiştirilmekle birlikte, köylüler hala köyü ve höyüğü en eski adı olan "Babil" olarak adlandırmaktalar. Üzerinde yaygın yerleşim nedeniyle uzunluğu yaklaşık 300 m, yüksekliği ise 12 m tespit edilen höyükte net bir ölçüm yapılamamıştır. Höyükten ev yapımında kullanılmak üzere yoğun şekilde toprak çekilmektedir. Ayrıca, yerleşimin çevresindeki sur duvarlarına ait bazalt taşlar da evlerde devşirme malzeme olarak değerlendirilmiştir. Höyüğün üzeri aynı zamanda çöplük alanı olarak da kullanılmaktadır. Nitekim hem modern yerleşim, hem de çöplük alanı nedeniyle höyükte sağlıklı bir yüzey taraması yapmamız mümkün olamamıştır. Bununla birlikte, Neolitik Dönem keramik parçaları, M.Ö. 2. binyıl depolama küpleri, 2. binyıla tarihlenen yalancı halka dipler, ağız kenarı kare kesitli Orta Assur küpleri, Yeni Assur ve Demir Çağı keramikleri, höyüğün Neolitik Dönem itibarıyla başlayan yerleşim silsilesinin özellikle M.Ö. 2. ve 1. binyılda önem kazandığını göstermesi adına kayda değer örneklerdir.³⁸³ (Levha 3)

³⁸² Kozbe 2005, 298.

³⁸³ Kozbe 2005, 299.

Tukulti Ninurta II Dönemi'ndeki yazılı kaynaklardan ve Assurnasirpal II'nin yazıtlarından anlatıldığı üzere Kebeli, Yeni Assur Dönemi'nin *Šubnat* ile özdeşleşmektedir. Assurnasirpal II'ye ait olan stel parçaları, Kebeli'de ele geçmiştir.³⁸⁴

4. Kortik :

Silopi'nin 8 km batısındaki Çukurca Köyü'nde yer almaktadır. 155x100x5 m yüksekliğinde olan ve tarım alanı olarak kullanılan höyük, yeni sürülmüş olduğu için çok sayıda keramik ve bir adet çakmaktaşı alet parçası toplanmıştır. Höyük üzerinde mimari kalıntılara ait taşlar sökülerek çobanlar tarafından ocak yeri yapılmıştır. Dönemi tanımlanamayan birçok amorf parçasının yanı sıra çok sayıda Halaf, Habur, Mitanni, Yeni Assur (Resim 19; Levha 4) ve Hellenistik Dönem keramikleri toplanmıştır.³⁸⁵

5. Gre Ta :

Cizre'nin olarak 22 km güneybatısında bulunan höyük yaklaşık 120x90 m boyutlarındadır. Cizre-Nusaybin karayolu üzerinde bulunan höyükten yol yapımı sırasında toprak çekildiği anlaşılmaktadır. Yoğun şekilde tahrip olan höyük üzerinden çeşitli dönemlere ait keramik parçaları ele geçmiştir. Bu keramikler arasında Yeni Assur Dönemi çanak çömleği de bulunmaktadır. (Resim 20; Levha 4)

6. Çiftlik :

Silopi'nin yaklaşık 9.3 km güneybatısında bulunan höyük, mevsimlik akan Celal Deresi'nin batısında bulunmaktadır. Modern yerleşimler tarafından tahrip edilen höyüğün üstünde bir su deposu bulunurken, höyüğün etekleri çöplük olarak

³⁸⁴ Šubnat hakkında detaylı bilgi için Bknz. Hawkins 1969, 111-120.

³⁸⁵ Kozbe 2005, 296.

kullanılmaktadır. Höyük üzerinden ele geçirilen keramikler arasında Yeni Assur Dönemi çanak çömlek parçaları bulunmaktadır. (Resim 21; Levha 4)

7. Tilkabin :

Silopi'nin 8 km güneydoğusunda bulunan yerleşme Başköy sınırları içindedir ve Başköy adıyla da anılmaktadır. Köyün yaklaşık 2 km güneyinde yer alan 90x150 m boyutlarındaki höyüğün üzerinde ve çevresinde Silopi İlçesi'nin çöplüğü yer alırken, doğusunda Celal Deresi akmaktadır. Höyük üstünde modern bir yapıya ait temel kalıntıları bulunmaktadır. Ayrıca üst kısımdaki defineci çukurları, yerleşmenin yoğun şekilde tahrip olmasına yol açmıştır. Tilkabin'de Yeni Asur çanak çömleği bulunmuştur. (Resim 22; Levha 5)

8. Serebiye :

Silopi'nin 7.5 km batısındaki Serebiye Köyü'nde yer almaktadır. Mevsimsel bir suyun bulunduğu yerleşmenin güney kesiminde tarım faaliyetleri sürdürülmektedir. Kuzeyinde ise bir mezarlık alanı söz konusudur. Doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 100 m boyutunda olan yamaç yerleşiminden, keramik, ezgi taşı parçaları ve taş kap örnekleri bulunmuştur. Höyük üzerinde mimari kalıntılar da görülmektedir. Dönemleri şimdilik tespit edilemeyen çanak çömlek örneklerinin geç dönemlere ait olduğu düşünülmektedir.³⁸⁶ Ele geçen keramikler arasında Yeni Assur Dönemi'ne tarihlenen parçalar da bulunmaktadır. (Resim 23; Levha 5)

9. Hazayi :

Silopi İlçesi'nin 12 km, Doruklu Köyü'nün ise 350 m batısında yer almaktadır. 160x100x16 m boyutlarındaki höyüğün güneydoğusunda kaynak suyu vardır ve çevresi yoğun bitki örtüsü ile kaplıdır. Üzeri mezarlık alanı olarak kullanılan höyüğün eteklerinde yoğun tarım faaliyetleri devam etmektedir. Tarım alanlarını sulamada kullanılan sulama boruları ise höyüğün üzerinde kuzey-güney doğrultusunda boylu

³⁸⁶ Kozbe 2005, 296.

boyunca uzanmaktadır. Araştırma sırasında keramik ve ezgi taşı toplanmıştır. Çevrede bazalt taş parçaları da mevcuttur. Keramik örneklerine dayanarak gözlemlenen başlıca dönemler: Ubaid, Erken Assur ve Yeni Assur'dur.³⁸⁷ (Resim 24; Levha 5)

10.Basorin Höyük :

Silopi İlçesi'nden 16 km uzaklıktaki Yankale Köyü'nde bulunan Basorin Höyük'ün güneyinde Dicle Nehri, batısında ise Şurik Deresi akmaktadır. Höyük üzerinde büyük bir askeri gözetleme kulesi mevcuttur. Bu sebeple 2004 yılında höyük üzerinde sağlıklı bir tarama, ölçü alımı ve fotoğraflama yapılamamıştır.³⁸⁸ 2006 yılı çalışmalarında gerekli izinler alındıktan sonra, höyük üzerinde kısmen daha detaylı incelemelerde bulunulmuştur. Köylüler tarafından yoğun şekilde toprak çekimi yapılan höyük üzerinde, Osmanlı Dönemi'ne ait olabileceği düşünülen sur kalıntıları ile höyüğün güneydoğusunda kubbe çatıyla örtülü bir türbe bulunmaktadır. 2004 yılında yapılan kısıtlı ilk çalışmalar doğrultusunda çok az sayıda toplanabilen keramikler üzerinde yapılan gözlemler sonucunda tespit edilen dönemler: Halaf, geç M.Ö. 3. binyıl, M.Ö. 2. binyıl ve Ortaçağ ile şimdilik tanımlanamayan ancak türbe ve surlarla ilişkili olduğunu düşündüğümüz birçok geç dönem çanak çömlek örnekleri mevcuttur.³⁸⁹ 2006 yılında daha yoğun toplama yapılan ikinci dönem çalışmaları sırasında Yeni Assur Dönemi keramikleri de ele geçmiştir. (Resim 25; Levha 6)

11.Gre Hanike :

Cizre-Nusaybin karayolu üzerinde bulunan Kozluca Köyü'nün, hemen doğusunda yer alan höyük, yoğun şekilde toprak çekiminden dolayı çok fazla tahrip olmuş durumdadır. Toprak çekilen alanlarda oluşan kesitlerde, mimari öğelere ait olduğu anlaşılan taş temeller gözlenmiştir. Yoğun şekilde keramik toplanmış ve Halaf, Ubaid, Orta Assur ve Yeni Assur dönemleri saptanmıştır. (Resim 26; Levha 6)

³⁸⁷ Kozbe 2005, 295.

³⁸⁸ Kozbe 2005, 297-298.

³⁸⁹ Kozbe 2005, 298.

C. Bölgenin Yeni Assur Dönemi Yerleşim Şablonu

Bir bölgenin her hangi bir dönem boyunca görülen yerleşim şablonları ya da bölgenin kronolojik yapısı hakkında fikir sahibi olunabilmesi için söz konusu bölgede yoğun ve kapsamlı bir şekilde araştırmalar yapılması gerekmektedir. Bu araştırmalar içinde kuşkusuz en önemli yeri arkeolojik kazılar oluşturmaktadır. Oysa Cizre-Silopi Bölgesi gibi bilimsel araştırmaların çok yeni başladığı ve hakkında çok fazla bilginin bulunmadığı alanlar için her hangi bir yerleşim şablonu ortaya koymak ve kronolojik değerlendirmelerde bulunmak kolay değildir. Bölge hakkında ortaya atılan düşünceler, kronolojik çalışmalar ve çeşitli dönemler için oluşturulmaya çalışılan yerleşim şablonları, bölgede son yıllarda yapılan kısıtlı yüzey araştırmalarının sonuçlarına dayanmaktadır. Dolayısıyla, bugün ileri sürülen yorumlar, bölgede yapılacak bilimsel arkeolojik kazılarla birlikte değişebilir

Konumuzu oluşturan Cizre-Silopi Ovası'nın yerleşim şablonlarına bakıldığında öncelikli olarak Tunç Çağ'a tarihlenen birçok yerleşim ve çanak çömlek ele geçmektedir. Bu nedenle Cizre-Silopi Ovası'nda Tunç Çağ yerleşimlerinin yoğun olarak görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Ancak ova içinde tespit edilen Tunç Çağ yerleşimlerine dayanarak ovanın neredeyse tümüne serpiştirilmiş bir avuç köy ve mezraya ev sahipliği yaptığını da ileri sürenler bulunmaktadır. Bu doğrultuda Geç Tunç Çağı içinde ova içinde bulunan yerleşim sayısının 10 civarında olduğu ortaya atılmaktadır.³⁹⁰ Söz konusu düşünceye göre tahmin edilen yerleşim boyutları, kabaca olsa bile, yerleşim boyutu bazında herhangi bir yerleşim hiyerarşisi olmadığını göstermektedir. Herhangi bir yerleşim kümelenmesi olmaması, belirlenen yerleşmelerin hiçbirinin yerleşim sistemi içinde baskın rol oynamadığını göstermektedir.³⁹¹ Tunç Çağı'ndan sonra Demir Çağ'la birlikte ova içindeki yerleşim sayısı artmış, yerleşim sayısı 1'dan 38'e çıkmıştır.³⁹² Nitekim söz konusu durum Wilkonson ve Tucker'e göre, Irak Cezire Bölgesi'nde de görülmektedir. Bölgede Orta

³⁹⁰ Parker 2003, 544.

³⁹¹ Parker 2003, 542.

³⁹² Parker 2003, 544.

Assur Dönemi'nde 28 olan yerleşim sayısı Yeni Assur Dönemi ile birlikte 78'e yükselmiştir.³⁹³ Benzer şekilde Parker gibi bazı bilim adamlarına göre, Yukarı Dicle Bölgesi'nde Bismil ve Dicle-Batman kavşağında bulunan Yeni Assur Dönemi'nden önceki yerleşim sayısı 19 adet iken, imparatorluk dönemiyle birlikte 29'a çıkmıştır.³⁹⁴ Ancak Cizre-Silopi Ovası'nda tarafımızca yapılan çalışmalarda Demir Çağı yerleşmelerinin yukarıda bahsedildiği gibi çok fazla sayıda olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Cizre-Silopi Ovası ne Yukarı Dicle Bölgesi gibi ne de Irak Ceziresi'nde olduğu gibi Tunç Çağları'nın bitmesi ve Demir Çağı'nın başlamasıyla birlikte yerleşim yeri sayısında bir artışa tanıklık etmemiş gibi görünmektedir.

Cizre-Silopi Ovası ve yakın çevresinden ele geçen Assur keramiği, Assur'un tamamen Cizre-Silopi Ovası'na hakim olduğunu göstermektedir. Demir Çağ'da ovanın yerleşim şablonuna bakıldığında, üç büyük yerleşimin etrafında sayısız küçük yerleşimin bulunduğu ve orta büyüklükteki yerleşimlerin ise olmadığı görülmektedir.³⁹⁵ Nitekim Assur eyalet sistemi içinde bulunan birçok bölgede; örneğin Yukarı Dicle Bölgesi'nde de olduğu gibi büyük bir merkezi birim bulunurken bu merkezden daha küçük olan bir diğer birim ve bu birimlerden daha küçük olan daha alt yerleşimler bulunmaktadır. Konuyu somutlaştırmak adına örnek verecek olursak Yukarı Dicle Bölgesi'nde Ziyaret Tepe ve Üçtepe büyük yönetim merkezleri gibi görünürken, Susam Tepe, Çayırılık Tepe veya Kenan Tepe gibi yerleşimler bir alt birimi, Kavuşan Höyük gibi yerleşimler ise en küçük alt birimleri oluşturmaktadır.³⁹⁶ Ancak söz konusu durum Cizre-Silopi Ovası'nda görmemekteyiz. Ova içinde mevcut olan Takyan Höyük, Silopi Höyük, Nervan ve Basorin gibi büyük yerleşimlerin etrafında orta büyüklükteki yerleşimler yerine adına "köy" diyebileceğimiz son derece küçük yerleşimler yer almaktadır. Ova içindeki söz konusu bu şablon Yukarı Dicle Bölgesi'nden bildiğimiz şablondan farklı olarak karşımıza çıkmaktadır.

³⁹³ Wilkinson-Tucker 1995, 60.

³⁹⁴ Parker 2003, 536.

³⁹⁵ Parker 2001, 72.

³⁹⁶ Kozbe "The Transition from Late Bronze Age to Early Iron Age in the Upper Tigris Region, Southeastern Anatolia", *Ceramics in Transitions: Chalcolithic Through Iron Age in the Highlands*, (ed) A.Sagona-C. Rubinson, *Ancient Near eastern Studies*, Louvain (baskıda)

Öte yandan Assur yönetim merkezlerine bakıldığında son derece büyük olan bu yerleşimlerin büyük nehir kenarlarında inşa edildikleri görülmektedir. Yukarı Dicle Bölgesi'nde Ziyaret Tepe ve Üçtepe, Mezopotamya'da Nineveh ve Assur gibi kentler, büyük nehirler yanında yer almaktadırlar. Cizre-Silopi Ovası içinde nehir kenarında yer alan tek büyük yerleşim Basorin olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim ova içinde bulunan Takyan, Nervan ve kısmen de Silopi Höyük küçük dereler kenarında bulunan büyük yerleşimlerdir. Oysa söz konusu bu durum, Assur yerleşim anlayışına biraz ters düşmektedir. Ancak kanımca ova içinde bulunan bu yerleşimler ovanın coğrafi ve politik durumu göz önüne alınarak incelenirse, bilinçli bir şekilde bu konumda inşa edildikleri sonucu ortaya çıkacaktır. Söz konusu yerleşimlerin üçü de ova sınırları içinde ve Cudi Dağı'na yakın yerlerde inşa edilmişlerdir. Özellikle Silopi Höyük, Cudi Dağı'na son derece yakın bir konumdadır. Nitekim Yeni Assur Dönemi içinde ovanın hemen kuzeyinde bulunan dağlık alanların gerek Urartu tehlikesi ve de gerekse bu alanlarda bulunan yarı göçebe Arami kabileleri ile *Gulliler* adı verilen olasılıkla yine göçebe olan kabileleri de barındırdığı bilinmektedir. Bu nedenle ovanın Assur merkezine tahıl yetiştirmenin yanı sıra, merkezin korunmasına da destek olma gibi önemli bir başka role de sahip olmalıdır. Nitekim konumuzu oluşturan Cizre-Silopi Ovası, Assur merkezinin sadece 100-110 km kuzeyinde bulunmaktadır.

Böylesine hassas bir alan olması nedeniyle bölgede zorunlu nüfus değişim/aktarım programları uygulanarak, bölgenin demografik yapısı değiştirilmeye çalışılmıştır.³⁹⁷ Zira bölgede tarafımızca yapılan araştırmalarda Yeni Assur Dönemi'yle ilişkilendirilen yerleşim sayısı çok fazla değildir. Söz konusu durum, bölgeye yapılan nüfus aktarımlarından kaynaklanabilir. Bölgeye farklı yörelerden getirilen insan gurupları kendi kültürel unsurlarını ve geleneklerini yanlarında getirip belki buralarda sürdürmeye devam etmiş olabilirler. Bu nedenle ova içinde bulunan yerleşim yerlerinde tipik Yeni Assur çanak çömleklerine az sayıda rastlamanın yanı sıra, bu dönemde bölgede bulunan, Assur dışındaki çağdaş halk topluluklarına özgü çanak çömlek geleneklerine ait malları da hala tanımlayamamış oluşumuz da etkendir.

³⁹⁷ Grayson 1991b, 75; Oded 1979, 134; Tadmor 1994, 62-63.

Sebebi her ne olursa olsun bölgedeki Assur yerleşim şablonuna baktığımızda yerleşimlerin daha çok düz alanlarda olduğu ve dağlık-engebelik alanlarda Assur yerleşimlerinin bulunmadığı söylenebilir.(Harita 10) Nitekim bu tespit dağlık alanların içinde barındırdığı Arami kabileleri, *Gulliler* ve bir dönem içinde bölgede baskınlık kazanan Urartu etkinliğinin göstergesidir. Söz konusu bu bilgiler Cudi Dağı'nın son derece tehlikeli olduğu ve yerleşim için uygun olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Bu nedenle dağlık alanda ya da dağ eteklerinde tarımsal faaliyetlerle uğraşan küçük yerleşmelerden ziyade dağlık alanı kontrol etmeye çalışıp merkezi ve tarımsal alanları koruyup kollamaya çalışan ova içindeki Takyan, Nervan ve Silopi Höyük gibi yerleşimler kurulmuştur.

Öte yandan dağlık alanlarda Assur yerleşimlerinin bulunmamasında bir diğer önemli neden ise, Cudi Dağı ve eteklerinin bulunduğu alanların son derece zorlu bir coğrafyaya sahip olmasında yatmaktadır. Engeli, sarp kayalıkların yer aldığı bölge güneydeki düz alanların aksine zengin tarımsal alanlardan yoksundur. Üstelik ovada kışları daha ılıman bir iklim sürerken dağlık alanlarda daha zor ve çetin hava şartları hakim olmaktadır. Özellikle kış aylarında dağlık alanların yoğun kar yağışına maruz kaldığı bilinmektedir. Bu nedenle Assurlular'ın ova içinde daha güvenli ve uygun alanlara yerleşim kurmak yerine dağlık alanlara yakın tehlikeli, uygun olmayan, Assur yaşamsal koşullarına ve emperyal anlayışına hitap etmeyen dağlık alanlara istihkamlar kurmaması kolay anlaşılır bir durumdur.

SONUÇ

Yurdumuzun güneydoğusunda yer alan Cizre-Silopi Ovası, söz konusu alanda Türkiye'nin Irak ve Suriye ile olan sınırını oluşturmaktadır. Cizre-Silopi Ovası, Suriye'den Dicle Nehri, Irak'tan ise ovanın doğusunda akan ve Dicle'nin kolu olan Hezil Çayı ile ayrılmaktadır. Cizre-Silopi Ovası, kuzeyde doğu-batı yönünde uzanan Cudi Dağı, doğuda Hezil Çayı ve güneyde ise Jebel Abyad adlı dağ silsilesi tarafından çevrelenmiştir. Ovaya bakıldığında, ova içinden geçen Cizre-Zaho karayolunun ikiye böldüğü ovanın kuzeyindeki dağlık ve yükseltili alanlar ile söz konusu karayolunun güneyinde bulunan düz alanlar şeklinde iki ana bölüme ayırmak mümkün görünmektedir; İçinde çok miktarda dere bulunduran ova, zengin tarımsal alanlar barındırırken aynı zamanda önemli bir jeopolitik görünüme de sahiptir. Üç ülkenin sınır çizgisini oluşturan, özellikle Türkiye ile Irak arasında kullanılan Cizre-Zaho ticaret yolu önemini geçmişte de korumaktaydı. Nitekim Cizre söz konusu ticaret döngüsünde kilit bir öneme sahip bulunmaktaydı.³⁹⁸

Cizre-Silopi Ovası'nın önemi, Assur açısından genel olarak ekonomik ve stratejik olarak iki temel şekilde tanımlanabilir. Ova, Cudi ve Jebel Abyad gibi sıra dağlar arasında uzanmaktadır. Bir anlamda koridor sayılabilecek bu alan, Cudi Dağı'nın önünden başlayıp batıya doğru Tur Abdin Dağı'nın önünden devam edip Mardin Bölgesi'ne kadar uzanmaktadır. Bu özelliği ile de ova, ulaşım açısından ve Dicle Nehri'nin akış hızının azalıp geçişlere olanak sağlamasından dolayı önemli bir konuma bürünmüştür. Ova antik dönemden beri varlığı bilinen çok önemli doğu-batı yönündeki ticaret yollarını barındırdığından, Anadolu kültürü ile Mezopotamya kültürlerinin buluştuğu, kaynaştığı ve etkileşmelerin yoğun olduğu bir görünüm de sergilemektedir.

Öte yandan ovanın nehir ve dere kaynağı bakımından zengin oluşu, başta Dicle olmak üzere nehirlerin taşıdığı verimli alüvyal tortuları ova içinde biriktirmesi sonucunda oluşmuş, bereketli düzlüklerin çok geniş yer kaplamasına neden olmuştur.

³⁹⁸ Göyünç 1975, 97.

Bu da tarımsal faaliyetlerin artması ve ovanın zengin tarım potansiyeline sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Nitekim Assur kenti ve çevresinin step bitki örtüsüne sahip olmasından dolayı tarımsal faaliyetler bakımından fakir oluşu, Assur İmparatorluğu'nu, kuzeyden önemli miktarda tahıl geliri elde etmek zorunda bırakmıştır. Assur genel politikasında var olan eyaletler ile yeni kurulan yerleşimler, kuzey bölgelerden elde edilmesi söz konusu olan tahıl için, bu bölgelerde tahıl üretimi ve tahılın Assur merkezine iletilmesi görevlerini üstlenmişlerdir.³⁹⁹

Bununla birlikte ekonomik nedenler dışında, Cizre-Silopi Ovası'nın Assur açısından asıl önemi kanımca güvenlik konusunda yatmaktadır. Nitekim Nineve'nin yaklaşık 100-110 km kuzeyinde olan bölge, Assur ana topraklarına çok yakın bulunmaktadır. Bu nedenle de Yeni Assur Dönemi'nde ova, kuzey bölgeler ile Assur merkezi arasında bir anlamda güvenlik hattı olarak kullanılmış olmalıdır. Zira özellikle Yeni Assur Dönemi'nde, M.Ö. 823-745 yılları arasında görülen duraklama ve gerileme evrelerinde, Urartular'ın güneye yayılımı ve bölgedeki dağlık alanlarda yer alan göçebe kavimler, Assurlular'ın bu bölgeye tamamıyla hakim olmaları zorunluluğunu beraberinde getirmiş gibi görünmektedir.

Assur açısından son derece önemli olan Cizre-Silopi Ovası, Assur kayıtlarında *Ulluba* Bölgesi olarak geçmektedir. Yeni Assur İmparatorluğu'nun erken evresini oluşturan Adad Nirari II, konumuz olan Cizre-Silopi Ovası'na giren ve akınlar başlatan ilk Yeni Assur kralı olarak bilinmektedir.⁴⁰⁰ Adad Nirari II, uzun yıllar Assur müttefiği olan Kumme topraklarına saldıran Habhu güçlerine karşı Kumme'ye yardıma gitmiştir. Yazılı belgelerde açık ve ayrıntılı bir anlatım olmamasına rağmen coğrafi koşullar göz önüne alındığında Adad Nirari II'nin Kumme'ye yardıma gitmesi için tez konumuz olan Cizre-Silopi Ovası ya da Assurlular tarafından *Ulluba* olarak adlandırılan topraklardan geçmesi gerekmektedir. Ayrıca kralın Habhu güçlerini cezalandırdığını da bilmekteyiz.⁴⁰¹ Kralın cezalandırdığı şehirler, geniş

³⁹⁹ Söz konusu durumu gösteren ve Sargon II Dönemi'ne ait bir mektup bulunmaktadır. (Parpola 1990, 202; Mektup CT 53 323).

⁴⁰⁰ Parker 2001, 45.

⁴⁰¹ Grayson 1976, 90.

Habhu topraklarında yer alan şehirlerdir ve daha da önemlisi bu kentler Kumme civarında bulunmaktadır. Bu durum kentlerin bazılarının *Ulluba* toprakları içinde ya da yakınında bulunduğunu açıkça işaret etmektedir.

Adad Nirari II'den sonra Assur tahtına çıkan Tukulti Ninurta II, Nairi topraklarına sefer düzenlemek amacıyla harekete geçmiştir. Kral bu çerçevede ilk olarak M.Ö. 886 yılında Bit Zamani Krallığı üzerine yürümüştür. Bu sefer, Tukulti Ninurta'nın babası ve kendisinden sonra tahta çıkacak olan oğlu Assurnasirpal II gibi Kaşiyari Dağları'nı geçmek için *Šubnat*'ta başlamıştır.⁴⁰² Kral, Jebel Abyad'dan Cizre Ovası'na girmiş, Dicle'yi olasılıkla Cizre'de geçmiş ve sonra *Šubnat* Nehri'ni takip ederek kaynağına ulaşmıştır. Ayrıca kral Tukulti Ninurta II Nairi Bölgesi'ne sefere çıkarken, önceki yıllarda Kumme'ye karşı faaliyetlerde bulunan Arami prensliklerinin oluşturduğu karmaşa nedeniyle Cizre Ovası'ndan en az üç defa geçmek zorunda kalmıştır.⁴⁰³ Ancak kralın Cizre Bölgesi'ne geldiği konusunda herhangi bir yazılı belge bulunmamaktadır. Bu noktada da Nairi Bölgesi'ne yapılan sefer için yeni bir güzergah ortaya atılabilir. Kanımca Tukulti Ninurta II, Nineve'den yola çıkarken Dicle'yi geçmiş ve Cizre-Silopi Ovası'na uğramadan Nal Dağı'nın önünden Suriye toprakları içinden ve olasılıkla da modern Cizre yerleşmesinin güneyinden ilerleyerek *Šubnat*'a ulaşmıştır. Bu görüşü destekleyen ilk bulgu, *Šubnat*la eşleştirdiğimiz Kebeli'nin coğrafi özelliklerinde yatmaktadır. *Šubnat*/Süfan Çayı, modern Kebeli Köyü'nden doğup güneye doğru akarak Suriye topraklarına girmekte ve Basorin Höyük'ün hemen güneyinde, Türkiye-Suriye sınırına yakın bir alanda Dicle Nehri'ne katılmaktadır. Dolayısıyla çayın aktığı alan düz bir ova olmasına rağmen söz konusu bu bölgede doğal olarak bir yol/küçük vadi oluşmaktadır ve kanımca Assurlular Kaşiyari ve Yukarı Dicle Bölgesi'ne giderken olasılıkla bu yolla *Šubnat*'a geliyor olmalıydılar.

Cizre-Silopi Ovası ve dolayısıyla da *Ulluba* Bölgesi hakkında daha net ve açıklayıcı bilgiler, Assurnasirpal II Dönemi'nden gelmektedir. Bu dönemle birlikte

⁴⁰² Parker 2001, 166.

⁴⁰³ Parker 2001, 46-47.

kralın yazıtlarında *Ulluba*'nın tarihi coğrafyası hakkında bir takım terimlere rastlanmaktadır. Assurnasirpal II'nin Cizre'ye iki sefer düzenlediği ve bu seferlerden ilki olan ve kralın tahta çıktığı yıl, yani M.Ö. 883 yılında, Nipur ve Paşate Dağları'nın eteklerindeki bulunan *Atkun*, *Uşhu* ve *Pilazi* gibi yaklaşık yirmi kadar yerleşim yerine saldırdığını bilmekteyiz.⁴⁰⁴ Kral, söz konusu seferin yer aldığı bir yazıtında Nipur ve Paşate Dağları kavramlarını kullanmıştır. Bu yazıtla birlikte bölgenin sınırları yavaş yavaş belirmeye başlamaktadır ve bu dağların günümüzdeki karşılıkları ise Cizre-Silopi Ovası ve çevresinin tarihi coğrafyasını aydınlatacak anahtar kavramlardır. Özellikle Sanherib'in Cudi Dağı kabartmaları ile birlikte Nipur Dağı'nın günümüzdeki Cudi Dağı ile özdeş olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Paşate Dağı'nın ise Cudi'nin doğu kollarından biri olduğu ve Hezil Çayı civarında yer aldığı da ileri sürülmektedir.⁴⁰⁵ Yazıtta Assurnasirpal II'nin, Nipur ve Paşate dağlarındaki kentleri alıp Dicle'den geçerek Katmuhu sınırlarına girdiği belirtilmektedir. Bu nedenle kanımca, Nipur, *Ulluba* içinde doğu yönünde bulunuyorken; Paşate olasılıkla daha batıda bulunuyor olmalıydı. Dolayısıyla Paşate, Nipur Dağı'nın olasılıkla batıdaki uzantılarına ya da uzantılarından birine denmekteydi. Olasılıkla da bu dağ sırası modern Çağlayan Köyü'nün olduğu alan ve hemen batısında yer alan yükseltiler olmalıdır.

Assurnasirpal II'den sonra Assur tahtına çıkan Salmanasar III Dönemi'nde Yakınoğu'nun kaderini derinden etkileyecek hareketler oluşmaya başlar. Kuzeyde bulunan Urartular güçlü bir görünüme kavuşmuş; Assur'u tehdit eden siyasi bütünlüğü olan bir devlet haline dönüşmüştür. Salmanasar III, M.Ö. 832-827 arasında kuzeye bir takım seferler düzenler. Söz konusu seferlerden sadece bir tanesi *Ulluba* Bölgesi'ne yapılmıştır. Ancak *Ulluba* ve Kumme'nin de içinde bulunduğu Cizre Bölgesi'nin Salmanasar III'ün krallığının neredeyse tümünde güvenlik içinde olmasından dolayı bölgeye sefer düzenlenmemiştir. M.Ö. 828'de bölgeye

⁴⁰⁴ Grayson 1976, 123.

⁴⁰⁵ Parker 2001, 47, dipnot 178.

gerçekleştirilen söz konusu seferin, Assurnasirpal II döneminde olduğu gibi sadece bir güç gösterisi olduğu neredeyse kesindir.⁴⁰⁶

Salmanasar III'ten sonra M.Ö. 823-745 yılları arasında, Assur tahtına güçlü olmayan krallar geçer. Söz konusu bu dönem, Assur açısından bir zayıflama ve gerileme dönemidir. Ancak kötüye gidiş, M.Ö. 743 yılında Assur tahtına Tiglat Pileser III'ün geçmesiyle birlikte sona erer. Tahta çıkan Tiglat Pileser III Assur'un yeniden güçlenmesini ve Yakın Doğu'nun büyük kısmına hakim olmasını sağladığı gibi devletin imparatorluğa dönüşmesini de sağlar. Cizre-Silopi Bölgesi hakkında var olan bilgilerimizin büyük kısmının Tiglat Pileser III Dönemi'nden gelmesi nedeniyle bu dönem, konumuz olan *Ulluba* Bölgesi için son derece büyük önem taşır. Kral tahta çıktığında ülkesinin kuzeyinde büyük bir Urartu tehlikesi bulunmaktadır. Urartu Devleti'nde özellikle kral Menua ile birlikte geniş bir yayılım politikası başlatılmış, bu doğrultuda Urartu sınırları güneyde *Ulluba* Bölgesi'ne kadar genişlemiştir. Söz konusu durum, Urartu ve Assur yazılı belgelerinde de vurgulanmaktadır.⁴⁰⁷ *Ulluba* Bölgesi'nin Assur merkezine olan yakınlığı düşünüldüğünde durumun ciddiyeti ortaya çıkacaktır.

Kuzeyde Urartu tehlikesi iyiden iyiye kendini gösterirken, *Ulluba* ve çevresindeki dağlık alanlarda göçebe ve yağmacı bazı güçler de bulunmaktaydı. Özellikle Ahlamu-Aramileri denilen bir grup, Assur çıkarlarına ve yerleşimlerine büyük zararlar vermekteydiler. Dolayısıyla da Assur için ekonomik gelir kaynakları da zarar görmüş ve Assur ekonomisi büyük yaralar almıştır. Bu nedenle, gerileme döneminden sonra Assur'un *Ulluba* Bölgesi'ne sefer düzenlemesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu doğrultuda Tiglat Pileser III bölgeye iki sefer hareketinde bulunmuştur. İlk sefer kral Tiglat Pileser III'ün bölgeye 7. *palu* yılında yaptığı seferdir ve Tiglat Pileser III'e ait olan ünlü Mila Mergi Yazıtı'nda *Ullubalılar*'dan bahsedilirken 29 *Ulluba* kentinin alındığından da söz edilir⁴⁰⁸ ancak yazıtta hiçbir yerleşim ismi verilmez. Daha sonra ise, M.Ö. 736 yılında, bölgeye yapılan seferde ise alınan

⁴⁰⁶ Parker 2001, 49; Salmanasar III'ün bölgeye yaptığı 29. yıl seferi için Bknz. Luckenbill 1926, 209.

⁴⁰⁷ Payne 2006, 61-2; Tadmor 1994, 125-127; Salvini 1995, 53.

⁴⁰⁸ Postgate 1973, 52-54; Tadmor 1994, 112-116.

kentlerin isimleri sıralanır. Kralın ağzından anlatılan *Ulluba* seferi, eponim kayıtlarına göre kralın, M.Ö. 736 yılında gerçekleştirdiği bir harekettir.

Tiglat Pileser III, *Ulluba* Bölgesi'ne yaptığı ilk seferden sonra gerçekleşen ikinci sefer sonucunda *Ulluba* içinde *Assur-iqiša* adlı bir eyalet merkezi kurar ve ovaya bundan sonra "*Massennu* Eyaleti" adı verilir. Bu sefer, M.Ö. 739 yılında yapılan ilk seferi tamamlayan bir hareket olmuştur. İlk seferle güvenlik altına alınmaya çalışılan bölgede tam olarak bir hakimiyet geliştirilememiş, ekonomik yaptırımlar ve ekonomik kazançlarda aksaklıklar yaşanmaya devam etmiş olmalıdır. Nitekim Cudi Dağı'nda bulunan ve olasılıkla Arami kabilelerine ait olan bazı yerleşimler, daha sonra Sanherib Dönemi'nde bile isyanlar çıkarmışlardır. Bu nedenle kral, ikinci seferini düzenleyip bölgeyi bir Assur eyaleti konumuna dönüştürmüştür.

Tiglat Pileser III'ten sonra özellikle Sargon II döneminde ova hakkındaki bilgilerimiz daha çok krali mektuplardan elde edilir. Bu dönemde ova içinde yer aldığı düşünülen *Šabirešu* idari merkezi karşımıza çıkmaktadır. Yaşanan küçük aksaklıklar olmasına rağmen bölge güvenlik içinde olmalıdır. Sanherib dönemi ile birlikte Assur ordusunun ova içine yeniden geldiği görülmektedir. Sanherib'in Cudi Dağı eteklerinde bıraktığı kabartmaları ve yazıtları, Assurlular'ın Katmuhu sınırındaki kentler üzerine sefer düzenlemek zorunda kaldıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Kısaca siyasi tarihi verilen *Ulluba* Bölgesi'nin Assur açısından ne denli önemli olduğu, söz konusu bölgeye yapılan seferlerden de rahatlıkla anlaşılmaktadır. Tarihi olaylar dışında ovanın tarihi coğrafyasına bakıldığında ovanın Habhu adı verilen ve oldukça geniş bir coğrafi kavramı içerdiği anlaşılan bölge içinde bulunduğu söylenebilir. *Ulluba* Bölgesi'nin kuzeydoğusunda, olasılıkla Kuzey Irak Bölgesi'nde Kumme Ülkesi yer alıyor olmalıydı. Daha çok Assur müttefiği olarak karşımıza çıkan Kumme'nin hemen kuzeyinde, Assur ile Urartu arasındaki Ukku tampon bölgesi bulunmaktadır. Ovanın batısı ve kuzeybatısında ise Katmuhu adı verilen ve olasılıkla çok geniş bir alanı içeren bir ülke bulunmaktadır.

Cizre-Silopi Ovası ve çevresinde 2004 yılı itibariyle G. Kozbe başkanlığında tarafımızca yapılmaya başlanan arkeolojik yüzey araştırmaları, söz konusu bölgeyi anlamak ve aydınlatmak adına son derece önemli sonuçlar vermiştir. Bölgede yapılan araştırmalar doğrutusunda birçok dönem hakkında geniş bilgi elde edilmesinin yanı sıra, konumuz olan Yeni Assur Dönemi, bölgede yer alan Yeni Assur yerleşimleri ile bu dönem yerleşim şablonu hakkında da birçok bilgi saptanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmalara ve tespit edilen Assur yerleşimlerine bakıldığında, Yeni Assur Dönemi'nde yerleşimlerin daha çok Cizre-Silopi Ova'sının güney kesimlerinde kurulduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Gerek tarafımızca 2004 ve 2005 yılı çalışmalarında, gerekse Algaze tarafından bölgede yapılan 1988-1989 yılı çalışmalarında ovanın kuzeyinde bulunan dağlık alanlarda araştırma olanağı bulunamamıştır. Erken dönem çalışmalarında Cizre'nin batısı ile İdil Bölgesi de incelenmemiştir. 2006 yılında alınan izinler doğrutusunda ovanın kuzeyinde ve İdil Bölgesi'nde araştırma yapılabilmiştir. Söz konusu bölgelerde gerçekleştirilen çalışmalarda herhangi bir Assur yerleşimine rastlanılmaması son derece önemli bir sonuç oluşturmaktadır. (Harita 11) Söz konusu durum, bazı görüşlerin ortaya atılmasını beraberinde getirmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi özellikle Assur'un zayıfladığı M.Ö. 823-745 yılları arasında Urartu Devleti son derece güçlü bir yapıya bürünmüş ve sınırlarını genişletmeye başlamıştır. Üstelik dağlık alanda yer alan Ahlamu Aramileri adlı yarı-göçebe kabileler de bulunmaktadır. Ayrıca Sanherib'in Cudi Dağı kabartmalarında, Cudi Dağı ve bu bölgeye yakın alanlarda *Gulliler* adlı bir grubun varlığından bahsedilmektedir.⁴⁰⁹ Günümüzde halk arasında Cudi Dağı'nın hala göçebe Gutiler'in yaşadığı topraklar olarak bilinmesi ve özellikle Silopi'ye bağlı olan Derebaşı Köyü'nün Gutiler'in başkenti olduğu fikrine inanılması olasılıkla bölgede yaşayan halkın Gulliler adını Gutiler'e benzetmesinden kaynaklanmaktadır. Üstelik Cudi adının Gutiler'den geldiği de ileri sürülen bir diğer yerel görüştür.⁴¹⁰ Adı geçen etnik gruplar Cudi Dağı'nın son derece tehlikeli olduğu ve yerleşim için uygun olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

⁴⁰⁹ Luckenbill 1926, 122, 139.

⁴¹⁰ Şehr-i Nuh Şırnak, 3.

Öte yandan Cudi Dağı ve eteklerinin bulunduğu alanlar, son derece zorlu bir coğrafyaya sahip bulunmaktadır. Engebeli, sarp kayalıkların yer aldığı bölge, güneydeki düz alanların aksine zengin tarımsal alanlardan yoksundur. Üstelik ovada kışları daha ılıman bir iklim sürerken dağlık alanlarda daha zor ve çetin iklim şartları hakim olmaktadır. Özellikle kış aylarında dağlık alanların yoğun kar yağışına maruz kaldığı da bilinmektedir. Bu nedenle, Assurlular'ın ova içinde daha güvenli ve uygun alanlara yerleşim kurmak yerine, dağlık alanlara yakın, yerleşime uygun olmayan, Assur yaşamsal koşullarına ve emperyal yayılım anlayışına cevap vermeyen dağlık alanlara istihkamlar kurmamasını anlamak zor değildir.

Yukarıda belirttiklerimiz doğrultusunda, özellikle Tiglat Pileser III döneminde Assurlular'ın, *Ulluba* Bölgesi'nin kendi ekonomik çıkarları için ne denli önemli olduğunu anlamalarının yanı sıra, bölgenin, Assur ana vatanının korunması için de bir o kadar önem taşıdığını idrak etmişlerdir. Nitekim ovadaki Assur yerleşim şablonuna bakıldığında, ovanın merkezi kesiminde bulunan Takyan Höyük ve Nervan Höyük ile bunlara göre dağlık alana daha yakın olan, kuzeydeki Silopi Höyük gibi yerleşimlerin, tarımsal faaliyetlerin denetlenmesi, tarım ürünlerinin toplanarak merkeze iletilmesi, çevrelerindeki küçük tarım köylerinin koruma altında tutulması ve güneydeki Assur Ülkesi'nin güvenliğinin sağlanması gibi bazı amaçlar için garnizonlar şeklinde kullanıldıklarını görmekteyiz.

Sebebi her ne olursa olsun Cizre-Silopi Ovası Assur İmparatorluğu için son derece önemli bir bölge olma özelliği göstermektedir. Yeni Assur Dönemi'nde önemli jeopolitik bir alan olan Cizre-Silopi Ovası'nda yapılmaya başlanan arkeolojik araştırmalarla, çok az şey bilinen bölge hakkında önemli bilgiler ortaya konmaya başlanmıştır. Bölgede güvenlik şartlarının sağlanarak, Cizre-Silopi Ovası'nın çevresinde yapılacak geniş kapsamlı çalışmalar, bölgenin arkeolojisi hakkında daha sağlıklı sonuçlar verecek gibi görünmektedir. Ancak belirtilmesi gereken önemli bir diğer nokta da, bölgede hala gerçekleşen herhangi bilimsel bir kazının bulunmamasıdır. Arkeolojik kazıların yüzey araştırmalarına göre daha net ve güvenilir sonuçlar verdiği düşünülürse, Şırmak İli'nde gelecek yıllarda yapılacak

arkeolojik kazılar, bölgedeki tarihsel gelişmeleri daha iyi anlayabilmemizi ve bölge hakkında daha sağlam görüşler ortaya atabilmemizi sağlayacaktır.

Abstract

The Cizre-Silopi plain situated in the southeastern Turkey is surrounded by Iraq in east, by Syria in south and Cudi Mountain in north. The area named as Ulluba in Assyrian times is the most important route to reach to Anatolia from Assyria. However this area exists 100 km north from Nineveh and it was a buffer state between Urartu and Assyria. The Cizre-Silopi plain has very rich agricultural fields and it was assured products to Assyrian homeland and at the same time it has been included important trade roads.

Due to the nomads and Urartu, the Cizre-Silopi plain sometimes has been caused threats for the Assyrian homeland and in the reign of Tiglat Pileser III, the region was turned up to an Assyrian province where a center called *Assur-iqiša* has been built up and the area is afterwards called *Mašennu*.

G.Algaze done researches during 1988 and 1989 in the Cizre-Silopi plain which we do not much more about it.

Therefore the recent researches have been started to be realized since 2004 not only in the plain but in the whole Şırnak area. On the other hand, we may say that MA thesis titled as “The Cizre-Silopi Plain during New Assyrian Perion” is one of the first-step researches done about the area till now.

Özet

Türkiye'nin güneydoğusunda bulunan Cizre-Silopi Ovası'nın doğusunda Irak, güneyinde Suriye toprakları ve kuzeyinde Cudi Dağı yer almaktadır. Assurlular Dönemi'nde Ulluba olarak adlandırılan bölge, Assurlular'ın Anadolu'ya geçişte kullandıkları önemli bir güzergahtı. Ayrıca, Nineve'nin 100 km kadar kuzeyinde bulunan ova, Urartu ve Assur arasında tampon bir bölge olma özelliği de sergilemekteydi. Çok zengin tarımsal alanlara sahip olan Cizre-Silopi Ovası, Assur anayurdu için tarımsal ürünler sağlamakla birlikte önemli ticari güzergahların kesiştiği bir alandı.

Barındırdığı göçebe haklar ve Urartu yayılım tehlikesi nedeniyle Assur anayurdu için zaman zaman tehditler oluşturan bu bölge, Tiglat Pileser III Dönemi'nde bir Assur eyaletine dönüştürülüp, *Assur-iqiša* adlı bir merkez kurularak *Mašennu* Eyaleti olarak anılmaya başlanmıştır.

Hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığımız Cizre-Silopi Ovası'ndaki araştırmalar, 1988-1989 yıllarında G.Algaze tarafından gerçekleştirilmiştir. 2004 yılı itibariyle G.Kozbe tarafından yeniden başlatılan araştırmalar, daha da genişletilerek Şırnak İli çerçevesinde devam etmektedir. Bölgedeki araştırmalara katılan biri olarak ele aldığım "Yeni Assur Dönemi'nde Cizre-Silopi Ovası" adlı tez konusu, söz konusu bölgeyle bağlantılı araştırmalara öncülük yapmaktadır.

KISALTMALAR ve KAYNAKÇA

- Ainsworth 1888 W.F.Ainsworth, *A Personal Narrative of the Euphrates Expedition*, Vol. II, Londra, 1888.
- AJA American Journal of Archeology
- Algaze et.al. 1991 G.Algaze-R.Breuninger-C.Lightfood and M.Rosenberg, "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Season", *Anatolica* XVII, 1991, 175-241.
- Akurgal 1998 Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 1998.
- Algaze 1988 G.Algaze, "A New Frontier: First Result of the Tigris-Euphrates Archeological Reconnaissance Project 1988", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol.48, 1989, 241-281.
- Atabay 2001 M.Atabay, *Dünden Bugüne Silopi (Coğrafyası-Tarihi ve Sosyolojisi)*, Ankara, 2001.
- Belli 1984 O.Belli, "Nairi Hubuşkia Ülkesi Araştırmaları", *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1984, 31-39.
- CT 53 S.Parpola, *Cuneiform Texts From Babylonian Tablets in the British Museum*. Vol.53. Londra:The British Museum, 1979.

- Çilingiroğlu 1976/77 A.Çilingiroğlu, “Sargon’un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler”, *Anadolu Araştırmaları IV-V*, 1976/77, 235-251.
- Çilingiroğlu 1994 A.Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, İzmir, 1994.
- Çilingiroğlu 1998 A.Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir, 1998.
- Çilingiroğlu 2001 A.Çilingiroğlu, Migration in the Lake Van Basin East Anatolia in the Late 2nd Millenium B.C. and the Foundation of a Kingdom” *Migration und Kulturtransfer Der Wandel vonder-und zentralasiatischer Kulturenim Umbruch vom 2.zuml.vorchristlichen Jahrtausend*, (ed) R.Habelt, Bonn, 2001, 271-281.
- Dalley-Postgate 1984 S.Dalley-J.N.Postgate, *The Tablets from Fort Shalmaneser*, British School of Archeology in Iraq, Londra, 1984.
- Darga 1992 M.Darga, *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları:56, İstanbul, 1992.
- Diakonoff 1984 I.M.Diakonoff, *The Prehistory of the Armenian People, Anatoian and Causcasian Studies*, (ed) J.A.C.Greppin, Cleveland State University, 1984.
- Dinçol 1994 A..Dinçol, Cultural and Political Contacts Between Assyria and Urartu, *Tel Aviv*, Vol.21, 1994.
- Erkanal 1986 H.Erkanal, “1984 GırnavaZ Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı VII*, Ankara, 1985, 201-210.
- Erkanal 1988 H.Erkanal, “1986 Cudi Dağı Araştırması”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı V-2*, Ankara, 1987, 111-118.
- Erkanal 1998 A.Erkanal, “Cudi Dağı Araştırmaları”, XXXIV.Uluslararası AssiriYoloji Kongresi, 1998, Ankara.

- Erentöz ve Ketin 1962 C.Erentöz-I.Ketin, *Diyarbakır: Explanatory Text of the Geological Map of Turkey*, Ankara:Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınlarından.
- Finegan 1979 J.Finegan, “Mesopotamia and Related Area”, *Archaeological History of the Ancient Middle East*, New York, 1979.
- Forrer 1920 E.Forrer , *Die Provinzeinteilung des assyrischen Reiches*.Leipzig:J.C.Hinrichs’ sche Buchhandlung, 1920.
- Galil 1992 G.Galil, “Conflicts Between Assyrian Vassals”, *State Archives of Assyria Bulletin*, Vol. VI-1, 1992, 55-63.
- Garelli 1991 P.Garelli, “The Achievement of Tiglath-Pileser III: Novelty or Continuity?”, *Ahh Assyria... Studies in the Assyrian History and Ancient Near Eastern Historiography Presented to Hayim Tadmor*, Vol. XXXIII, Hebrew University, Kudüs, 1991, 46-51.
- Grayson 1976 Grayson A.K., *Assyrian Royal Inscriptions, Part 2, From Tiglath Pileser I to Ashur-nasir-apli II*, Otto Harrassowitz-Wiasbaden, 1976.
- Grayson 1982 A.K.Grayson, “Assyria:Ashur-dan II to Ashur-Nirari V (934-745 B.C.)”, *The Cambridge Ancient History Second Edition, Vol. III, Part 1*, (ed) J.Boardman- I.E.S. Edwards-N.G.L. Hammond and E.Sollberger, Cambridge: Cambridge University Press, 1982, 238-281.
- Grayson 1991a A.K.Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC). The Royal Inscriptions of Mesopotamia: Assyrian Periods, Vol. 2*. Toronto.University of Toronto Pres, 1991.
- Grayson 1991b A.K.Grayson, “Assyria: Tiglath-Pileser III to Sargon II (744 705 B.C.)”, *The Cambridge Ancient History Second Edition, Vol. III, Part 2*, (ed) J.Boardman- I.E.S. Edwards-

- N.G.L. Hammond and E.Sollberger, Cambridge: Cambridge University Pres, 1991, 71-102.
- Grayson 1991c A.K.Grayson, "Assyria:Sanherib and Esarhaddon (704-669 B.C.)" *The Cambridge Ancient History Second Edition, Vol. III, Part 2*, (ed) J.Boardman- I.E.S. Edwards N.G.L. Hammond and E.Sollberger, Cambridge: Cambridge University Pres, 1991, 103-141.
- Grayson 1993 A.K.Grayson, "Assyrian Officials and Powers in the Ninth and Eight Centuries", *State Archives of Assyria, Vol. VII-1*, 1993, 19-52.
- Göyünç 1975 N.Göyünç, "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun EkonomikDurumu", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, 8-10 Haziran 1973, Hacettepe Üniversitesi Basımı, 1975, 71-99.
- Gurney 2001 O.R.Gurney, *Hititler*, Dost Kitapları 193, 2001.
- Hawkins 1969 J.D.Hawkins, "The Babil Stele of Assurnasirpal", *AnatolianStudies XIX*: 111-120.
- Hawkins 1980-83 J.D.Hawkins, "Kummuh""", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, vol 6, (ed) D.O Edzard, Berlin, Walter de Gruyter, 1980-83, 338-340.
- Hawkins 1995 J.D.Hawkins "The Political Geography of North Syria and South-Eastern Anatolia in the Neo-Assyrian Period", ", *Neo-Assyrian Geography* (ed) M.Liverani, Roma, 1995, 87-100.
- Hchl F.W.1955-57, *Handbuch der chaldischen Inschriften. (AfO Beiheft VIII)*, Graz, 1 1955; 2 1957, Osnabrück, 1967.
- Heinrichs 2000 Heinrichs, "Tür Abdin" *Encyclopedia of Islam*, New Edition, (ed) P.J.Bearman, Th.Bianquis, C.E.Bosworth, E.Van Donzel and W.P. Heinrichs, Vol.X, Leiden Brill, 2000, 668-670.

Hız.Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, Cizre Kaymakamlığı, Yayına Hazırlayan Doç.Dr.M.Sait Özervarlı, İstanbul, 1999.

- Işıklı 1998 M.Işıklı, “*Yeni Assur Dönemi'nde Assur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1998.
- Joukowsky 1996 M.S.Joukowsky, *Early Turkey, Anatolian Archeology from Prehistory Through the Lydian Period*, 1996.
- Kalaç 1940-41 M.Kalaç, “M.Ö.745-620 Yükseliş Çağı'nda Büyük Assur İmparatorluğu'nun Anadolu'ya Yayılışı”, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi I, Ankara, 1940-41, 982-1020.
- Kessler 1980 K.Kessler, *Untersuchungen zur historischen Topographie Nordmesopotamiens*. Wiesbaden:Dr. Ludwig reichert Verlag, 1980.
- Kınal 1940-41 F.Kınal, “Amarna Çağı'nda Hurriler”, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi I, Ankara, 1940-41, 1021-1067.
- Kinnier Wilson 1972 J.V.Kinnier Wilson, *The Nimrud Wine List, Cuneiform Texts from Nimrud 1*. Londra: British School of Archeology in Iraq, 1972.
- Kirschbaum 2004 E.C-Kirschbaum, *Asurlular* (Tarih, Toplum, Kültür), 2004.
- Kozbe 2005 G.Kozbe, Şırnak İli Cizre-Silopi Ovası 2004 Yılı Yüzey Araştırması, 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1*, Antalya, 293-308, 2005.
- Köroğlu 1998 K.Köroğlu, *Üçtepe I, Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır/Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

- Kühne 1995 H.Kühne, “The Assyrian on the Middle Euphrates and the Habur”, *Neo-Assyrian Geography* (ed) M.Liverani, Roma, 1995, 69-85.
- Landsberger 1948 B.Landsberger, “*Sam’al Karatepe Harabelerinin Keşfi ile İlgili Araştırmalar*”, 1.Bölüm, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1948.
- Lanfranchi-Parpola 1990 G.B.Lanfranchi-S.Parpola, The Correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the Northern and Northeastern Provinces. State Archives of Assyria vol. V. Helsinki University Press, 1990.
- Lanfranchi 1995 G.B.Lanfranchi, “Assyrian Geography and Neo-Assyrian Letters The Location of Hubuşkia Again”, *Neo-Assyrian Geography* (ed) M.Liverani, Roma, 1995, 127-137.
- Levine 1972-75 L.D.Levine, “Habhu”, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, vol. IV, Berlin, Walter de Gruyter, 12-13.
- Lewy 1952 J.Lewy, “Studies in the Historical Geography of the Ancient Near East”, *Orientalia* 21, 1952, 1-12.
- Luckenbill 1926 D.D.Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia Vol I, from the Earliest Times to Sargon*, Chicago 1926.
- Lloyd 1978 S.Lloyd, “The Late Assyrian Period” *The Archaeology of Mesopotamia, “From the Old Stone Age to Persian Conquest*, (ed) Thames and Hudson, London, 1978, 187-220.
- Lloyd 1997 S.Lloyd, *Türkiye’nin Tarihi, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, TÜBİTAK yayınları, Ankara, 1997.

- Maxwell-Hyslop 1974 K.R.Maxwell-Hyslop, "Assyrian Sorces of Iron" A Preliminary Survey of the Historical and Geographical Evidence, *Iraq* Vol. XXXVI, Londra, 1974, 139-142.
- Mellink 1965 M.J.Mellink, "Mita, Mushki and Phrygians" *Anadolu Araştırmaları* (H.Th.Bossert'in Hatırasına Armağın), 1965, 317-325.
- Minorsky 1957 V.Minorsky, "Mardin", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul, 1957, 317-322.
- Necdet ve Işık 1993 A.Necdet ve ř.Işık, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi*, İzmir, Ders Notları, 1993.
- NL Nimrud Letters
- Neumann-Parpola 1987 J.Neumann-S.Parpola, "Climatic Change and the Eleventh-Tenth-Century Eclipse of Assyria and Babylonia", *Journal of Near Eastern Studies* Vol.46, 1987, 161-182.
- Oates 1972 D.Oates, "The Development of Assyrian Town and Cities Man". *Settlement and Urbanism*, (ed) P.J.Ucko-R.Tringham, Londra, 1972, 709-804.
- Oded 1979 B.Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*, Dr.Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 1979.
- O.E.A 1997 *The Oxford Encyclopedia of Archeology in the Near East* Vol.IV, Nimrud, Nineve, Korsobad, Oxford University Pres, New York, 1997.
- Olmstead 1923 A.T.Olmstead, "Assyrian in Asia Minor", *Anatolian Studies Presented to Sir William Mitchell Ramsay*, (ed) W.H.Buckler-W.M.Calder, Londra, 1923, 283-296.

- Olmstead 1951 A.T.Olmstead, *History of Assyria*, Chicago:The University of Chicago Pres, 1951.
- Pamir ve Erentöz 1963 H.N.Pamir, C.Erentöz, Cizre: *Explanatory Text of the Geological Map of Turkey*, Ankara:Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayını.
- Parker 2001 B.J.Parker, *The Mechanics of Empire, The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*, Helsinki, 2001.
- Parker 2003 B.J.Parker, Archeological Manifestations of Empire: Assyria's Imprint on Southeastern Anatolia", *AJA*, Vol.107, No:4, 2003, 525-557.
- Payne 2006 M.R.Payne, Urartu Çiviyazılı Belgeler Kataloğu, *Arkeoloji Sanat Yayınları*, İstanbul, 2006.
- Pecirkova 1988 J.Pecirkova, "The Character of Political Power in Assyria" , *Sulmu*, (ed.)V.Soucek-P.Vovrousek, Prag, 1988, 243-255.
- Piotrovsky 1969 B.B.Piotrovsky, *The Ancient Civilization of Urartu*, New York, 1969.
- Postgate 1973 J.N.Postgate, "The Inscriptions of Tiglath Pileser III at Mila Mergi", *Sumer XXIX*, 1973, 47-58.
- Postgate 1973-75 J.N.Postgate, "Halziadbar", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archaologie*, vol. IV, Berlin, Walter de Gruyter, 1973-75, 64.
- Postgate 1974 J.N.Postgate, "Some Remarks on Conditions in the Assyrian Countryside", *Journal of the Economic and*

Social History of the Orient XVII, Vol.3, 1974, 225-243.

- Postgate 1976-80a J.N.Postgate, “Kaşiaru”, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, vol 5, Berlin, Walter de Gruyter, 1976-80, 460.
- Postgate 1976-80b J.N.Postgate, “Katmuhu”, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, vol 5, Berlin, Walter de Gruyter, 1976-80, 487-488.
- Postgate 1992 J.N.Postgate, The Land of Assur and the Yoke of Assur, *World Archaeology*, Vol.23. No:3, Archeology of Empire, 1992, 247-263.
- Postgate 1995 J.N.Postgate, “Assyria: The Home Provinces”, *Neo-Assyrian Geography* (ed) M.Liverani, Roma, 1995, 1-17.
- Reade 1978 J.Reade, “Studies in Assyrian Geography”, *Reveu D’Assyriologie Et D’Archeologie Orientale*, (ed) A.Parrot and P.Garelli, 1978, 50-72.
- Reade 1981 J.Reade, “Neo Assyrian Monuments in Their Historical Context”, *Assyrian Royal Inscription:New Horizons* (ed) F.M.Fales, Roma, 1981.
- Röllig 1980-83 W.Röllig, , “Kumme”, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, vol 6 Berlin, Walter de Gruyter, 1980-83, 336-337.
- Lanfranchi -Parpola 1990 G.B.Lanfranchi-S.Parpola, “The Correspondence of Sargon II, Part II”, *Letters from the Northern and Northeastern Provinces State Archives of Assyria* Vol.V, Helsinki University Press, 1990.
- Roaf 1990 M.Roaf, *Mezopotamya ve Eski Yakın Doğu Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, Oxford, 1990.

- Roaf 2001 M.Roaf , “Continuity and Change from the Middle to the Assyrian Period”, *Migration und Kulturtransfer Der Wandel von der-und zentralasiatischer Kulturen im Umbruch vom 2. zum 1. vorchristlichen Jahrtausend*, (ed) R.Habelt, Bonn, 2001, 357-369.
- Russell 1980 H.F.Russell, *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia*, BAR International Series No:85, Oxford, 1980.
- SAA State Archives of Assyria
- Saggs 1962 H.W.Saggs, *The Greatness that was Babylon: A Survey of the ancient Civilization of the Tigris-Euphrates Valley*, Londra, 1962.
- Saggs 1984 H..W.Saggs, *The Might that was Assyria*, Londra, 1984.
- Salvini 1995 M.Salvini, “Some Historic-Geographical Problems Concerning Assyria and Urartu”, *Neo-Assyrian Geography* (ed) M.Liverani, Roma, 43-53.
- Salvini 2006 M.Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.
- Radner-Schachner 2001 K.Radner-A.Schachner, “Tushan’dan Amediye”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültürel Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, (ed N. Tuna – J. Öztürk – J. Velibeyoğlu), ODTÜ TAÇDAM Yayınları, Ankara, 2001, 729-752.
- Schachner 2005 A.Schachner, “Güney Doğu Anadolu’da Assur Egemenliği”, *Arkeo Atlas Doğu Anadolu Demir*

Çağı , Sayı 4, 2005.

- Schachner 2006 A.Schachner, “Birkleyn Mağaraları (Dicle Tüneli) Yüzeý Araştırması”, *23.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 2006,367-383.
- Sevin1990 V.Sevin, “Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muşkiler Sorunu”, *Höyük 1*, 1990, 51-73.
- Sevin 1999 V.Sevin, *Yeni Assur Sanatı ve Mimarlık*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- Sevin 2003 V.Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya*, İstanbul, 2003.
- Sözer 1984 A.N. Sözer, “Güneydoğu Anadolu’nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış” *Ege Coğrafya Dergisi* 2, 1984, 8-30.
- Streck 2000 M.Streck, “ Tür Abdin”, *The Encyclopedia of Islam*,New Edition, (ed P.J.Bearman,Th.Bianquis, C.E.Bosworth, E.Van Donzel and W.P. Heinrichs), Vol.X, Leiden Brill, 2000, 665-668.
- Şehr-i Nuh Şırnak Kitabı, Şırnak Valiliği 2006
- Tadmor 1994 H.Tadmor, *The Inscriptions of Tiglat Pileser III King of Assyri*, Kudüs: The Israel Academy of Sciences and Humanities, 1994.
- Tarhan 1978 M.T.Tarhan, *M.Ö. 13. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları*, (Yayınlanmamış Doğentlik Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1978.
- Waterman 1930-1936 L.Waterman, *Royal Correspondence of the Assyrian Empire* , University of Michigan, 1930-1936.

- Weinfeld 1991 M.Weinfeld, "Semiramis:Her Name and Her Origin", *Ah Assyria, Studies in the Assyrian History and Ancient Near Eastern Historiography Presented to Hayim Tadmor*, Vol.XXXIII, Hebrew University, Kudüs, 1991, 99-103.
- Wilkinson-Tucker 1995 T.J.Wilkinson-D.J.Tucker, "Settlement Development in the North Jazira, Iraq", A Study of the Archaeological Landscape, Iraq, 1995, *Iraq Archaeological Reports* 3, British School of Archaeology in Iraq, 1995.
- Wiseman 1956 D.J.Wiseman, "A Fragmentary Inscription of Tiglath Pileser III From Nimrud", *Iraq* 18, 1956, 117-129.
- Wiseman 1958 D.J.Wiseman, "The Vassal-Treaties of Esarhaddon", *Iraq*, Vol.20-I, 1958, Londra, 1958, 1-99.
- Zadok 1991 R.Zadok, "Elements of Aramean Pre-history", *Ah Assyria..., Studies in the Assyrian History and Ancient Near Eastern Historiography Presented to Hayim Tadmor*, Vol.XXXIII, Hebrew University, Kudüs, 1991, 104-117.
- Zawadzki 1994 S.Zawadzki, "The Revolt of 746 B.C. and the Coming of Tiglath-Pileser III to the Throne, *State Archives of Assyria Bulletin* VIII-1, 1994, 53-54.

